

PSIHOPATOLOGIE ȘI PSIHIATRIE

Prof. univ. dr. FLORIN TUDOSE

OBIECTIVE

Cunoașterea semnelor și simptomelor principalelor boli psihice; cunoașterea semnificației psihopatologice a diferitelor aspecte ale comunicării, relaționării și conduitei pacienților psihiatrici; cunoașterea principalelor elemente semiologice ale tabloului clinic al diferitelor boli și abilitarea în vederea diagnosticării lor; abilitarea în vederea stăpânirii principalelor criterii și elemente de predicție asupra evoluției și prognosticului principalelor boli psihice; cunoașterea și exersarea în vederea stăpânirii principalelor abordări terapeutice din domeniul clinicii psihiatrice și în special al psihoterapiilor și a socioterapiilor; exersarea și formarea în vederea asigurării capacității de „intervenție în criză” și a „consilierii” psihologice.

Progresul enorm al medicinei în ultimele decenii s-a răsfrânt și asupra psihiatriei atât în ceea ce privește configurarea nosografică, cât și asupra interpretării mecanismelor etiopatogenice sau a semnificațiilor psihopatologice. Acceptarea tehnicilor psihoterapeutice în tratamentul tulburărilor psihice a dus la enorma lor dezvoltare și a restabilit un teritoriu de comunicare fertilă între psihiatru și psiholog. Așa cum psihiatru nu va putea să ignore nici o clipă în demersul său medical datele pe care psihologia ca știință a comportamentului le oferă, psihologul nu ar putea schița nici un gest terapeutic fără o temeinică cunoaștere a psihopatologiei și psihiatriei.

Psihologia nu a fost cum ar fi fost de așteptat un aliat și un susținător al psihiatriei, deși confuzia psihiatru-psiholog este una frecventă (chiar una întreținută deliberat de unii psihologi!). Au existat deseori „pactizări” din partea psihologilor cu opinia publică în jurul unor prejudecăți privind

natura și imaginea bolii psihice. Aceste prejudecăți au fost sintetizate de R. Mihăilescu (1999) astfel:

- nu există boală psihică
- boala psihică este ereditară
- boala psihică este rezultatul unei dezvoltări psihologice distorsionate
- boala psihică este rezultatul unei sexualități anormale
- boala psihică este o consecință a stresului

I. INTRODUCERE ÎN PSIHPATOLOGIE

Dicționarul LAROUSSE consideră că există o sinonimie între *psihopatologie* și *psihologia patologică* care ar fi *disciplina având drept obiect studiul tulburărilor de comportament, de conștiință și de comunicare* (SILLAMY N., 1995).

Psihopatologia își propune să pătrundă în *universul morbid al subiectului* (SILLAMY N., 1965) pentru a cunoaște viața psihică anormală în realitatea sa, mijloacele sale de exprimare, raporturile sale de ansamblu (JASPERS K., 1928). Psihopatologia este un studiu sistematic al trăirilor anormale, cunoașterii și comportamentului; studiul manifestărilor tulburărilor mintale (SIMS A., 1995). Acest autor subliniază cele două direcții importante ale psihopatologiei: cea explicativă – aflată în raport cu construcțiile teoretice și cea descriptivă – care descrie și clasifică experiențele anormale relatate de pacient sau observate în comportamentul său. C. ENĂCHESCU (2000) este tranșant afirmând că psihopatologia studiază fenomenul psihic morbid separându-se în felul acesta atât de psihiatrie, cât și de psihologie sau, mai exact, situându-se între acestea. Orice fapt psihopatologic implică, într-un fel sau altul, conștiința morală a subiectului (LĂZĂRESCU M.).

Viziunea psihosomatică are în centrul preocupărilor relația directă dintre tulburările emoționale și afective, tulburările de adaptare și bolile somatice, psihosomatica stabilește legături între faptul psihopatologic și leziunea biologică funcțională sau organică.

În domeniul psihopatologiei termenul de „model” revine frecvent. După ROUANET H. există două tipuri de modele:

(a) modelul-cadru, model care furnizează un context pentru interpretarea datelor culese. Acesta ar fi, după cum spunea **GOGUELIN (1983)** modelul ca instrument științific.

(b) modelul-ipotetic, model pe care încercăm a-l valida, probându-l prin rezultate experimentale. Astfel:

Modelul ateoretic – creat în Statele Unite. DSM II și III – vizează depășirea limitelor cunoștințelor noastre actuale privind etiologia tulburărilor psihice și facilitarea comunicării între clinicieni cu orientări teoretice diferite. În cazul DSM III și DSM IV (sistem operațional de criterii diagnostice/validat parțial) adoptarea unui sistem multiaxial de diagnostic este consecința ateorismului etiologic ce a făcut necesară înregistrarea ansamblului informațiilor disponibile despre tulburările mintale, tulburările sau afecțiunile fizice prezente la persoana evaluată și susceptibile de a avea importanță în înțelegerea sau tratamentul cazului, problemele psiho-sociale și de mediu care ar putea influența diagnosticul, tratamentul sau pronosticul tulburărilor mintale și, în fine, funcționarea psihologică, socială și profesională a persoanei evaluate.

Modelul behaviorist – trei direcții în dezvoltarea *behaviorismului* – primele două sunt bazate pe paradigmele condiționării clasice și a condiționării operante, iar cea de-a treia este reprezentată de *behaviorismul social* sau *paradigmatic*. Aceste direcții au influențat și marcat intervenția terapeutică și modul de înțelegere al tulburărilor psihopatologice. Potrivit opticii behavioriste, comportamentele anormale și normale sunt dobândite și menținute prin mecanisme identice și în conformitate cu legile generale ale învățării. O importanță particulară este acordată istoriei perioadei de învățare a pacientului și a condițiilor de învățare descrise ca lacunare sau inadecvate.

Modelul biologic – accentul se pune pe influența modificărilor morfologice sau funcționale ale sistemului nervos asupra genezei tulburărilor mintale. S-au desprins două curente: psihobiologia dezvoltată de **ADOLF MEYER** și organodinamismul lui **HENRY EY**.

Modelul cognitivist – explică tulburările mintale ținând cont de procesele prin intermediul cărora o persoană dobândește informații despre sine și mediu, asimilându-le pentru a-și regla comportamentul. Două teorii explică apariția depresiei: teoria lui Aaron Beck și Abramson L.Y. și Seligman M.E.P. și Teasdale J.D. este denumită *teoria disperării*. Demersul conceptual dominant în psihopatologia cognitivistă este actualmente paradigma tratamentului informației. Numeroase cercetări sunt

consacrate tratamentului inconștient al informației, problematică importantă pentru psihopatolog.

Modelul dezvoltării – Școala lui Ziegler E. consideră dezvoltarea patologică drept o lipsă de integrare a competențelor sociale, emoționale și cognitive, importante pentru adaptarea la un anumit nivel de dezvoltare.

Modelul ecosistemic – *Interacționismul* – sinteză dialectică între *personalism* și *situaționism* – a evoluat spre abordarea ecosistemică datorită a două progrese epistemologice: *teoria generală a sistemelor* și *ecologia umană*. Ea propune o interpretare diferită a noțiunilor de *sănătate mintală* și *patologie*, precum și a noțiunii de *simptom*. În acest cadru, simptomele unei persoane pot fi considerate drept o metaforă a relațiilor interpersonale.

Modelul etnopsihopatologic – studiază raportul dintre tulburările psihopatologice și cultura pacientului. Două perspective – prima subliniază ceea ce este specific unei anumite culturi și poate fi ilustrată în special prin sindromurile „cu specificitate culturală” sau „legate de cultură” care nu apar decât în anumite comunități culturale. A doua, numită *etică*, privilegiază universalitatea tulburărilor, existența unor invariante clinici.

Modelul etologic – descrierea minuțioasă a schemelor comportamentale. Această fază descriptivă este un preambul obligatoriu al oricărei cercetări ce vizează formularea de ipoteze privind cauzalitatea faptelor patologice. Cercetarea bazată pe o abordare etologică cuprinde trei faze: *descriptivă*, *exploratorie* și *evaluativă*.

Modelul existențialist – ne arată că persoana umană trebuie considerată drept *un proces* și nu un produs. Consideră că ființa umană își poate influența relația cu destinul. Trebuie încercată, înainte de toate, o percepere a pacientului așa cum este el în realitate, o descoperire a sa ca ființă umană, ca ființă-în-lume, și nu drept o simplă proiecție a teoriilor noastre despre el.

Modelul experimental – PAVLOV I.P. – studiului comportamentului patologic experimental sau studiului experimental al comportamentului patologic.

Modelul fenomenologic – demersul descriptiv – K. JASPERS – psihopatologia se ocupă mai ales de ceea ce trăiesc bolnavii, le studiază stările sufletești, încercând să le dezvăluie semnificațiile. Demersul lui L. BINSWANGER, mult mai impregnat de referințe filosofice și cunoscut mai ales datorită studiilor asupra schizofreniei, maniei și melancoliei.

Modelul psihanalitic – are o semnificație deosebită: importanța trecutului personal, a sexualității, a experiențelor individuale și faptul de a concepe boala mintală dintr-o perspectivă funcțională, ca o tentativă de ajustare, de rezolvare a unor probleme care nu au putut fi rezolvate într-o altă manieră, mai satisfăcătoare.

Modelul social – Psihopatologia socială are două obiecte de studiu principale: (1) rolul factorilor sociali în etiologia manifestărilor psihopatologice (sau sociogeneza acestora); (2) repercusiunile bolii mintale asupra relațiilor pacientului cu mediul său social. Face referire la două teme de cercetare: relația dintre apariția tulburărilor mintale și apartenența la o clasă socială și variația istorică a datelor epidemiologice.

Modelul structuralist – este legat de dezvoltarea puternică a *structuralismului*. Structura poate fi definită drept aranjamentul în care părțile sunt dependente de întreg și, prin urmare, solidare între ele. Legat de noțiunea de *structură*, J. PIAGET insistă pe caracterul ei de *totalitate*, de *transformare* și *autoreglare*, adăugând că descoperirea unei structuri trebuie să permită o formalizare.

LANTERI LAURA G. stabilește criteriile de clasificare a teoriilor psihopatologice:

- *concepția psihiatrică inițială*, care diferențiază teoriile intrinseci domeniului psihiatric (ca *organicismul*, *organodinamismul*, *psihanaliza*, *antipsihiatria*) de cele extrinseci acestui domeniu (psihologice, ca *behaviorismul*, sau sociologice, ca *teoriile socio-genetice*);

- extensiunea domeniului psihiatric a avut în vedere teorii care pretind că studiază *totalitatea psihismului* sau numai un sector modificat patologic al acestuia. Acest criteriu permite validarea teoriilor psihopatologice în funcție de sectoarele de patologie psihică efectiv studiate;

- *criteriul sincron* sau *diacronic* al *abordării explicative psihiatrice*.

În ceea ce privește obiectul psihopatologiei, așa cum arătam, acesta nu este individul în sens restrâns, ci persoana umană în toate ipostazele organizării sale multinivelare.

Nivele în organizarea persoanei

Personalitatea	Corpul + psihismul (<i>soma + psyche</i>)
Ființa umană	Supra Eu + conștiință umană
Individul social	Persoana umană ca instituție social-juridică
Ființa istorică	Existența persoanei în sens psihobiografic
Ființa metafizică	Persoana ca proiecție sau ca transsubiectivitate individuală

(după ENĂCHESCU C.-2000)

II. NORMALITATEA ȘI ANORMALITATEA

1. Definiția LAROUSSE – *normalitatea* este o noțiune relativă, variabilă de la un mediu socio-cultural la altul și, în plus, face interesanta precizare că *în medicină există tendința de a se asimila omul normal individului perfect sănătos, individ care, la drept vorbind, nu există* (SILLAMY N., 1995).

Normalitatea ca sănătate, în cazul nostru cea mintală, pare a fi o vastă sinteză. Patologic implică „patos”, sentiment direct și concret al suferinței și neputinței, sentimentul unei vieți nemulțumitoare. Semnul patologic este totdeauna diferențial, marcând o ruptură sincronă între bolnav și nebolnav, dar și o ruptură diacronică între prezent și trecut. **G. IONESCU** consideră sănătatea ca o stare ideală, ca un deziderat, pe când boala este un dezechilibru la toate nivelurile organismului. Nu orice suferință este patologică. Boala psihică se obiectivează prin fizionomii tipice ale anumitor tipuri de existențe, conduite, idei, credințe, ce contrastează cu uniformitatea și conformismul celor ale comunității, apărând și celorlalți, nu numai psihiatrului, ca deosebite. Din acest fond comun de fapte, psihiatrului îi revine dificila sarcină de a alege pe cele aparținând sferei psihiatriei. Mai mult, boala poate apărea ca o paradoxală organizare, în sensul dezorganizării, o reorganizare la un nivel inferior a psihismului. Ansamblul acestor dezorganizări care proiectează ființa dincolo de limitele normalității sunt realități obiective, ca oricare alte „semne patologice”.

Normalitatea ca valoare medie este în mod obișnuit folosită în studiile normative de tratament și se bazează pe descrierea statistică a fenomenelor biologice, psihologice și sociale conform repartiției gaussiene a curbei în formă de clopot. Această abordare concepe porțiunea mediană drept corespunzătoare normalului, iar ambele extreme, ca deviate. Abordarea normativă, bazată pe principiul statistic, descrie fiecare individ în termenii evaluării generale și al unui scor total.

Normalitatea ca utopie stabilește o normă ideală (valorică), stabilind un ideal de normalitate atât din punct de vedere individual, cât și comunitar. Acesta poate fi exemplificat prin unele „tipuri ideale” pe care le descrie, le invocă și le promovează o anumită cultură și care se exprimă în formulări normative, prescriptive. Din perspectivă psihologică nu ne interesează numai felul cum sunt și cum se manifestă mai frecvent oamenii

unei socio-culturi date, ci și modul în care aceștia ar dori și ar spera să fie în cazul ideal. Din această perspectivă, normalitatea este percepută ca o îmbinare echilibrată, armonioasă și optimală a aparatului mintal, având drept rezultat o funcționalitate optimă.

Normalitatea ca proces este cea de-a patra perspectivă care pune accentul pe faptul că un comportament normal este o rezultată finală a subsistemelor care interacționează între ele.

Se poate rezuma că modelul normalității este reprezentat prin primatul unei conștiințe clare, „conținând” inconștientul și dând, în acest fel, posibilitatea dezvoltării activităților superioare care garantează libertatea umană. Norma este înscrisă în interioritatea corpului psihic normal, boala determinată organo-genetic fiind o alterare a ordinii normative de o destructurare a câmpului conștiinței.

Pentru a simplifica demersul spre conceptul de *normalitate* și pentru a evita construirii unui model imperfect al acestuia, ni se pare operant a postula existența lui ca un dat al realității umane sau, mai corect spus, ca o dominantă a acesteia.

Sănătatea umană poate fi considerată o stare înscrisă în perimetrul care definește normalitatea existenței individului, semnificând menținerea echilibrului structural al persoanei (în plan corporal-biologic și psihic conștient) atât în perspectiva internă (a raportului reciproc al subsistemelor în conformitate cu sinteza ansamblului, a conformității stărilor sistemului în raport cu normele generale ale speciei, ale vârstei, ale sexului), cât și în perspectiva externă, a echilibrului adaptativ dintre individ și mediul său ambiant concret.

2. **ANORMALITATEA** (abatere de la un model comportamental mediu, fie că acesta este statistic, ideal sau procesual, acceptat de membrii unei societăți determinate în timp și spațiu) nu se identifică cu patologicul, deși se poate suprapune cu acesta; este în esență o noțiune mult mai largă, care caracterizează o serie de fapte comportamentale cu aspect contrar așteptărilor și normelor în vigoare.

Credința că un comportament anormal trebuie să fie cu necesitate și bizar este una dintre cele mai răspândite, generând prin analogia anormal-boală psihică, imaginea unui bolnav psihic care prezintă manifestări extrem de neobișnuite și net diferite de elementele comportamentului obișnuit. Caracterul ereditar al anormalității, ca și teama exagerată de unele anomalii comportamentale personale, sunt alte prejudecăți având aceeași origine. Un

efect nedorit l-a avut și opinia că o abatere extremă de la normal, indiferent de natura ei, este patologică.

Comportamentele anormale. COLEMAN și BROEN stabilesc o serie de termeni care se referă la comportamente anormale ca: *boală psihică, comportament neadecvat, tulburări emoționale, tulburări comportamentale, tulburări psihice* – arătând că nici unul dintre aceștia nu este suficient de clar pentru delimitarea sferei unui asemenea comportament care variază în funcție de o serie de criterii și modele. În acest sens, prezentăm, în viziunea concepțiilor care pun la baza explicării modelului comportamental uman, explicații diferite privind semnificația comportamentului anormal.

Pentru înțelegerea dinamicii raportului sănătate-boală, trebuie să apelăm la noțiunea de *proces patologic*. În acest sens, boala reprezintă o formă de existență a materiei vii caracterizată prin apariția procesului ce implică tulburarea unității forțelor din organism (*integritatea*) și a organismului cu mediul (*integrarea*).

Boala umană se caracterizează, în general, prin perturbarea la diverse nivele și din variate incidente a structurilor funcționale ale individului în perspectivă corporal-biologică sau psihic-conștientă. Perturbarea indusă de boală determină un minus și o dizarmonie a ansamblului unitar al persoanei, dificultăți obiective și subiective în prezența, adaptarea și eficiența în cadrul vieții sociale, dezadaptarea, involuția, moartea nefirească (prin accident) ori evoluția spre constituirea defectualității sau deteriorării grave.

3. **BOALA PSIHCĂ** trebuie considerată ca interesând întreaga ființă umană în complexitatea ei biologică, psihologică, axiologică și socială. Apare deci evident ca analiza normalității psihice, a psihismului văzut cu un „multiplex”, să implice nu numai corelații biologice, ci și sociale, culturale, epistemologice și dinamice.

Ecosistemul uman în care se manifestă sănătatea și boala nu este izolat și nici static. Conținutul conceptului de *sănătate mintală* este determinat de calitatea raportului personalitate-mediul. În condițiile vieții contemporane, relațiile omului cu factorii de mediu s-au complicat. Ele nu se realizează exclusiv prin mecanisme biologice, ci sunt dependente și de factorii socio-culturali, care se adaugă și mijlocesc relațiile dintre om și natură. Deci socialul nu poate fi separat, dar nici identificat cu naturalul. Relațiile ecologice om-natură-societate trebuie privite prin interacțiunea lor,

cu evidențierea contradicțiilor ce pot apărea în cadrul interacțiunii dintre mediul social și individual.

Boala se referă, în genere, la o stare anormală cu o cauzalitate determinată, cu un debut precizabil (apare la un moment dat mai mult sau mai puțin favorabil apariției sale), are un anumit tablou clinic, un anumit substrat, o anumită tendință evolutivă și un răspuns terapeutic specific. Un om devine bolnav psihic din momentul în care nu-și mai este suficient sieși făcând eforturi pentru a se accepta ori neacceptându-se, neacceptându-i nici pe alții, acordând o atenție și o preocupare crescută pentru propriul corp, propria persoană, interogând fără a-și găsi răspunsul și liniștea în propriile valori, ori lipsindu-se de valori (CORNUȚIU G., 1998).

III. PERSONALITATEA NORMALĂ – TULBURĂRI PATOLOGICE

1. **PERSONALITATEA UMANĂ** constituie direct sau indirect terenul de intersecție al multor discipline științifice, este un univers care incită permanent la cunoaștere, dar care niciodată nu poate fi epuizat. Cu toate că se pot inventaria aproape tot atâtea definiții asupra personalității câte teorii psihologice există, se poate stabili totuși un oarecare consens asupra unui număr de noțiuni, care sunt în genere cuprinse în orice definiție și descriere și pe care vom încerca să le trecem în revistă:

- *personalitatea* este un concept global, o structură care nu se poate descrie decât prin elementele sale structurale;

- ea are un anumit grad de permanență, o dinamică și o economie proprie;

- este rezultanta dezvoltării potențialităților înnăscute într-un mediu de dezvoltare precizabil din punct de vedere socio-cultural;

- dezvoltarea personalității este secvențială.

Subliniem însă încă o dată că abordarea acestor puncte de referință diferă după școală, atât în privința sensului acordat, cât și a ponderii ce li se aplică în cadrul personalității. Fundalul bolii psihice ca și al normalului este personalitatea. Ea va fi cea care va da nota particulară și de diversitate fiecărui tablou clinic.

În stabilirea diagnosticului și în înțelegerea cazului, medicul trebuie să rezolve o problemă fundamentală și anume să coreleze tabloul clinic actual cu aspectele personalității premorbide pe care acesta s-a grefat și să

aprecieze astfel eventualitatea accentuării unor trăsături care se manifestau evident și anterior îmbolnăvirii; modificarea calitativă a personalității – operație dificilă și cu importante consecințe în ceea ce privește diagnosticul și îndeosebi terapia.

Dacă personalitatea nu este o cheie psihopatologică pentru explicarea conținutului întregii patologii (așa cum ea este pentru psihogenii), ea va fi și în cadrul celorlalte boli factor patoplastic, făcând comprehensibilă forma, dar nu și conținutul.

Revizia a-X-a a clasificării tulburărilor mintale și de comportament (OMS, 1992) introduce conceptul de **tulburare de personalitate organică** pe care o caracterizează ca: o alterare semnificativă a modelelor obișnuite a comportamentului premorbid. În special sunt afectate expresia emoțională, trebuințele și impulsurile, funcțiile cognitive sunt defectuoase în special sau doar în sfera planificării propriilor acțiuni și anticipării consecințelor lor pentru subiect.

În afara unui istoric stabilit sau a unei alte dovezi de boală, leziune, sau disfuncție cerebrală, un diagnostic cert necesită prezența a două sau mai multe din următoarele caracteristici:

- Capacitate constant redusă de a persevera în activități cu scop, mai ales când implică lungi perioade de timp și satisfacții amânate;
- Comportament emoțional alterat, caracterizat prin labilitate emoțională, bună dispoziție superficială și nejustificată (euforie), veselie neadecvată; schimbare rapidă spre iritabilitate sau scurte explozii de mânie și agresiune; în unele cazuri poate apărea apatia, care poate fi trăsătura predominantă;
- Dezinhibarea expresiei necesităților și impulsurilor fără a lua în considerare consecințele sau convențiile sociale (pacientul se poate angaja în acte disociale, ca: furtul, avansuri sociale nepotrivite, bulimie, sau manifestă desconsiderare pentru igiena personală);
- Tulburări cognitive sub forma suspiciunii sau ideație paranoidă și/sau excesivă preocupare pentru o unică temă, de obicei abstractă (de exemplu, religia, „adevărul”, „eroarea” etc.);
- Alterare marcată a debitului și fluidității verbale, ceea ce se traduce prin: circumstanțialitate, hiperimplicare, vâscozitate și hipergrafie;
- Comportament sexual alterat (hiposexualitatea sau schimbarea preferinței sexuale).

2. **TULBURĂRILE DE PERSONALITATE** – trăsături inflexibile și dezadaptative care provoacă perturbări în funcționalitatea socio-profesională a individului, fie disconfort subiectiv. Prin trăsături de personalitate se înțeleg modelele de gândire și de relaționare cu mediul social și cu propria individualitate a subiectului. Ele se recunosc încă din adolescență și persistă toată viața, atenuându-se de obicei cu vârsta.

Personalitățile dizarmonic-psihopate se caracterizează prin:

- dizarmonie caracterială gravă și persistentă care se exprimă prin diverse tipologii;
- această tulburare influențează negativ (perturbator) existența interpersonal-socială a individului; judecarea morală poate fi deseori deficitară;
- dizarmonia este urmarea disontogenezei persoanei; anormalitatea fiind neevolutivă și greu influențabilă prin educație, sancțiuni sau chiar prin tratament psihiatric.

Dintre factorii incriminați în etiologia plurifactorială a tulburărilor de personalitate au fost incriminați ereditatea, factor perinatal, factori de microorganicitate, factori mezologici, factori de dezvoltare, fără ca să existe până în acest moment nici un consens științific și nici măcar dovada unei legături de cauzalitate suficient de importante pentru a fi luată în discuție.

Interesul deosebit de prezentare a tulburărilor de personalitate în această lucrare este legat cel puțin de următoarele aspecte:

- Personalitatea și implicit tulburările de personalitate reprezintă fundalul pe care se desfășoară tragedia bolii psihice sau somatice și în acest context perceperea ei de către medic sau psihologul clinician va suferi distorsiuni caracteristice.
- Situate la limita normalitate-boală, fără să își poată defini un statut, tulburările de personalitate vor fi uneori confundate cu boala psihică, creând dificultăți de diagnostic și abordare.
- Tulburările de personalitate ale membrilor familiei bolnavului pot complica, în cele mai diverse ipostaze, intervenția terapeutică.
- Medicul sau psihologul clinician pot fi ei înșiși personalități care se înscriu în această sferă, iar acest lucru va genera dificultăți de relaționare extreme.
- Abordarea bolnavilor cu tulburări de personalitate, indiferent de suferința pe care o au – psihică sau somatică –, cere abilități și efort suplimentar.

Tulburările de personalitate sunt alcătuite din *trăsături* de personalitate, care arată o persistență maladadaptivă și inflexibilitate. Trăsăturile de personalitate sunt patternurile durabile ale comportamentului.

- Trăsăturile nu sunt patologice și nici nu sunt diagnosticabile ca tulburări mintale.

- Recunoașterea acestor trăsături poate fi folositoare oricărui medic în înțelegerea reacției față de stres, boală sau oricare altă situație cu implicații medicale.

Tulburarea de personalitate paranoidă – Neîncredere și suspiciozitate față de alții ale căror intenții sunt interpretate ca rău-voitoare și care persistă chiar în fața unor dovezi puternice că nu există nici un motiv de îngrijorare. Are dubii nejustificate referitoare la loialitatea sau corectitudinea amicilor sau colegilor.

Tulburarea de personalitate schizoidă – Caracteristica principală a acestei personalități este lipsa de interes față de alte persoane și relații sociale. Sunt indiferenți la laude sau critici. Sunt niște singuratici și exprimă foarte puține emoții. Deși sunt izolați social și au afectivitate aplatizată (caracteristici ale schizofreniei), nu au tulburări de gândire (halucinații, idei delirante sau tulburări de limbaj) și de aceea nu pot fi considerați schizofrenici.

Tulburarea de personalitate schizotipală – Deficite sociale și interpersonale manifestate prin disconfort acut în relații și reducerea capacității de a stabili relații intime, precum și prin distorsiuni cognitive și de percepție și excentricități de comportament. Indivizii au o gândire magică sau credințe stranie care influențează comportamentul și sunt incompatibile cu normele subculturale (exemplu: superstițiozitate, credință în clarviziune, telepatie, fantezii și preocupări bizare). De asemenea, ei trăiesc experiențe perceptive insolite, incluzând iluzii corporale. Au o gândire și un limbaj bizar (exemplu: limbaj vag, circumstanțial, metaforic, supraelaborat sau stereotip).

Tulburarea de personalitate antisocială – Denumiți adeseori și *sociopați*, acești indivizi sunt caracterizați de: desconsiderarea și violarea drepturilor altora, impulsivitate și incapacitate de a face planuri pe durată lungă, iritabilitate și agresivitate, neglijență nesăbuită pentru siguranța sa sau a altora, iresponsabilitate considerabilă indicată prin incapacitatea repetată de a avea un comportament consecvent la muncă ori de a-și onora obligațiile financiare, lipsa de remușcare, indiferență față de faptul de a fi

furat sau maltratat sau încercarea de justificare a acestor fapte, incapacitate de a se conforma normelor sociale în legătură cu comportamentele legale (comiterea repetată de acte care constituie motive de arest), incorectitudine, mințit repetat, manipularea altora pentru profitul sau plăcerea personală.

Tulburarea de personalitate borderline – Caracteristica principală este instabilitatea relațiilor interpersonale, imaginii de sine și afectului și impulsivitatea manifestată prin cheltuieli abuzive, joc patologic, abuz de substanță, mâncat excesiv, relații sexuale dezorganizate etc. Indivizii alternează între extremele de idealizare și devalorizare. Au un comportament automutilant și amenințări recurente de suicid. Nu suportă solitudinea și sunt instabili afectiv.

Tulburarea de personalitate histrionică – Este caracterizată de emoționalitate excesivă și de căutare a atenției. Istericul se simte nemulțumit atunci când nu se află în centrul atenției. Își schimbă rapid emoțiile care sunt superficiale. Catharsisul afectiv este facil. Este sugestionabil, ușor de influențat. Are tendința de a dramatiza conținutul vorbirii și un stil de comunicare colorat, impresionabil. Consideră relațiile a fi mai intime decât sunt în realitate. Are un comportament seducător și provocator sexual. Sunt manipulativi, orientați spre satisfacerea propriilor interese. Se entuziasmează facil și efemer. Pot exista amenințări cu suicidul.

Tulburarea de personalitate narcisică – Caracterizată prin grandoare, necesitatea de admirație și lipsa de empatie. Are sentimentul de autoimportanță, fantasme de succes nelimitat, putere. Necesită admirație excesivă și își subliniază repetat și exagerat calitățile. Este sensibil la critică sau pierdere. Are pretenții exagerate de tratament favorabil și supunere dorințelor sale. Este lipsit de empatie: este incapabil să cunoască sau să se identifice cu sentimentele și necesitățile altora. Comportament arogant, sfidător. Are sentimente ostile sau de invidie pe care le proiectează asupra interlocutorilor.

Tulburarea de personalitate evitantă – Caracterizată prin inhibiție socială, sentimente de insuficiență și hipersensibilitate la evaluare negativă. Evită activitățile profesionale care implică un contact interpersonal semnificativ din cauza fricii de critică, dezaprobare sau respingere. Manifestă reținere în relațiile intime de teama de a nu fi ridiculizat și inhibat în relații noi din cauza sentimentelor de inadecvare. Atașamentele personale sunt restrictive. Se consideră inapt social, inferior celorlalți, neatractiv și se subestimează.

Tulburarea de personalitate dependentă – Caracterizată de necesitatea excesivă de a fi supervizat, care duce la un comportament submisiv și adeziv și la frica de separare. Are dificultăți în a lua decizii comune fără reasigurări și sfaturi din partea altora. Necesită ca alții să-și asume responsabilitatea pentru cele mai importante domenii ale vieții lui. Are dificultăți în a-și exprima dezaprobarea față de alții de teama de a nu pierde aprobarea sau suportul acestora. Îi este exagerat de frică de a nu fi lăsat să aibă grijă de sine și se simte lipsit de ajutor când rămâne singur.

Tulburarea de personalitate obsesiv-compulsivă – Caracterizată de preocuparea către ordine, perfecționism și control mental și interpersonal în detrimentul flexibilității, deschiderii și eficienței. Este preocupat de detalii, reguli, liste, ordine, organizare sau planuri în așa fel încât obiectivul major al activității este pierdut. Prezintă perfecționism care interferează cu îndeplinirea sarcinilor. Este hiperconștiincios, scrupulos și inflexibil în probleme de morală, etică, valori. Refuză să delege sarcini sau să lucreze cu alții în afara situației când aceștia se supun stilului său. Adoptă un stil avar de a cheltui. Manifestă rigiditate și obstinație.

Alte tulburări de personalitate:

- Tulburarea de personalitate depresivă
- Tulburarea de personalitate emoțional-instabilă
- Tulburarea de personalitate pasiv-agresivă
- Tulburarea masochistă a personalității (nevalidată); caracteristicile au fost preluate de tulburarea dependentă și pasiv-agresivă
- Tulburarea sadică a personalității (nevalidată); caracteristicile au fost preluate de tulburarea antisocială

Interesul pentru tipurile tulburărilor de personalitate este legat de felul în care acești pacienți reacționează la situația de a fi bolnavi, de felul în care se comportă în spital. De asemenea, intervenția medicală va fi mai eficientă dacă ea va fi în acord cu tipul de personalitate, adică va fi un mesaj nuanțat și nu unul standardizat. Mecanismele de apărare vor diferi atât în calitate, cât și în eficiență, în raport cu structura de personalitate a bolnavului în fața situației de boală.

IV. SIMPTOM, CADRUL CLINIC

Ca în orice alt domeniu, și în psihopatologie stăpânirea corectă a limbajului de specialitate și folosirea unor termeni a căror semnificație să fie identică pentru toți receptorii de mesaj este condiția primordială a reușitei. Iată de ce vom continua să preferăm o abordare didactică a *semiologiei*.

1. **TULBURĂRILE PERCEPȚIEI** – Aspectele patologiei perceptivă nu pot fi separate, apărând, în majoritatea cazurilor, în complexe simptomatologice în care, de exemplu, simpla lor considerare ca fenomene cauzale sau rezultante a dat naștere unor clasificări și interpretări teoretice diferite și viu discutate.

Clasificarea tulburărilor de percepție:

▪ **Hiperestezia** – o coborâre a pragului senzorial, resimțită de subiect ca o creștere neplăcută a intensității senzațiilor privind un singur analizator sau ansamblul lor – *hiperestezie generală*. Se întâlnește în surmenaj, neurastenii, debutul unor afecțiuni psihotice, debutul bolilor infecțioase, hipertiroidie, intoxicații.

▪ **Hipoestezia** – creșterea pragului senzorial, însoțită de diminuarea intensității senzațiilor, cu scăderea numărului de excitanți receptați. Se întâlnește în stări reactive, depresie, accese paroxistice isterice, oligofrenii, tulburări de conștiință mai ales cele cantitative, schizofrenie.

▪ **Sinestezia** – perceperea simultană pe o cale senzorială diferită a unui stimul receptat la nivelul unui analizator (exemplu: Audição colorată). Apare în intoxicații cu mescalina, psilocibină, LSD, cocaină.

▪ **Agnoziile** – deficite psiho-senzoriale, care determină incapacitatea subiectului de a recunoaște obiectele după calitățile lor senzoriale, analizatorii (receptori periferici și cale) fiind intacti.

▪ **Iluzia** – o percepție cu stimul real și specific, denaturată și/sau deformată. Această deformare privește mai mult calitățile senzoriale decât identificarea sau sensul elementelor percepute. Iluziile apar frecvent la subiecții normali, care recunosc și corectează sensul deformării perceptivă. Spre deosebire de acestea, în iluziile patologice, subiectul nu încearcă să corecteze percepția deformată, considerând o imagine veridică a realității. Întâlnim: **iluzii fiziologice și iluzii patologice (false recunoașteri, false nerecunoașteri, pareidoliile și altele)**.

▪ **Halucinațiile** – definite clasic drept „percepții fără obiect” (**Ball**). Această definiție a fost completată de către **Ey H.** prin mențiunea „fără obiect de perceput”, la care o adăugăm pe cea a lui **Porot A.** – „experiențe psihologice interne care determină subiectul să se comporte ca și cum ar avea o senzație sau o percepție, atunci când condițiile exterioare normale ale acestor senzații sau percepții nu se realizează”, ne conduc către reliefaarea unor trăsături fundamentale ale halucinațiilor.

Halucinațiile psiho-senzoriale – sunt adesea combinate, adică interesează mai mulți analizatori în același timp; halucinațiile vizuale și auditive, cele olfactive și gustative, tactile și corporale sunt cel mai adesea asociate.

Halucinațiile psihice (pseudohalucinațiile) – autoreprezentări aperceptive, caracterizate prin incoercibilitate, automatism și exogenitate (**Petit G.**). Bolnavul nu le percepe pe căile senzoriale obișnuite, ci le trăiește ca pe niște fenomene străine, impuse din afară, care i se fac și cărora nu li se poate opune și pe care nici nu le poate controla prin propria voință.

Sindromul de automatism mintal Clerambault-Kândinsk – grupează în același sindrom halucinații psihosenzoriale și psihice alături de o serie de fenomene psihice caracterizate prin *exogenitate și incoercibilitate*.

2. TULBURĂRILE DE ATENȚIE – Tulburările de atenție se numesc **disprosexii**, ele interesând atât atenția voluntară, cât și cea involuntară.

▪ **Hiperprosexia** – creșterea atenției este un simptom frecvent în psihopatologie. Se întâlnește atât în condiții normale, cât și în condiții patologice – în mod normal, în situații de creștere a interesului sau de risc vital, în stările de excitație și în intoxicațiile ușoare cu alcool sau cafeină –, în condiții patologice, tulburarea obsesivă fobică, cenestopatii, în delirurile hipocondriace, stări maniacale și oligofrenie.

▪ **Hipoprosexia** – diminuarea atenției, în special a orientării selective a proceselor psiho-comportamentale. Se întâlnește – în mod normal, în condiții de oboseală, surmenaj, situații anxiogene și în condiții patologice, tulburare anxioasă, depresie, în schizofrenie.

▪ **Aprosexia** – semnifică abolirea atenției și se întâlnește în stări confuzionale, sindromul catatonie, demențe și oligofrenii, prin scăderea globală a performanțelor intelectuale.

3. TULBURĂRILE DE MEMORIE – o conduită de ordin temporal care stabilește relația dintre „înainte” și „după”, între *ce a fost, ceea ce este și ceea ce va fi*. Se numesc *dismnezii*. În ceea ce privește clasificarea

tulburărilor funcției mnezice (dismnezii), vom adopta o clasificare în tulburări cantitative și tulburări calitative.

Dismnezii cantitative:

▪ **Hipermneziiile** – tulburări cantitative ale funcției mnezice, constând în evocări involuntare rapide și ușoare, tumultoase și multiple, realizând o îndepărtare (circumscrisă) a subiectului de prezent. Forme particulare: **mentismul** (o derulare involuntară caleidoscopică a unor amintiri și idei) și **viziunea retrospectivă** – formă supremă a hipermeziei, subiectul retrăind în câteva momente principalele evenimente din întreaga sa viață.

▪ **Hipomneziiile** – tulburări cantitative ale funcției mnezice, constând în evocări lente și dificile, sărace și trunchiate cu tot efortul făcut, realizând o situație jenantă pentru subiect în momentul respectiv. Forme particulare: **lapsusul** (dificultate de evocare, pasageră, cu aspect lacunar de element al frazei) și **anecforia** (ușoară stare de tulburare a funcției mnezice, în care subiectul evocă, cu ajutorul anturajului, anumite evenimente care păreau uitate).

▪ **Amneziiile** – tulburări cantitative ale funcției mnezice, constând în: prăbușirea funcției mnezice cu imposibilitatea evocării sau fixării, realizând o situație particulară, care obligă subiectul la găsirea unor soluții de conjunctură.

Amneziiile anterograde (de fixare) – tulburare mnezică caracterizată prin: imposibilitatea fixării imaginilor și evenimentelor după agresiunea factorială, dar cu conservarea evocărilor anterioare agresiunii factoriale. Se pot întâlni în: stări nevrotice și reacții psihogene, **sindrom Korsakov** (alcoolic, traumatic, infecțios), stări de confuzie mintală, psihoză mania-co-depresivă, presbiofrenie.

Amneziiile retrograde (de evocare) – tulburare mnezică caracterizată prin: imposibilitatea evocării imaginilor și evenimentelor situate anterior agresiunii factoriale, dar cu conservarea posibilității de fixare pentru evenimentele situate posterior agresiunii factoriale.

Dismnezii calitative (Paramnezii)

▪ **Tulburări ale sintezei mnezice imediate (iluzii mnezice)** – cuprind evocări eronate ale trăirilor subiectului, neîncadrate corect în timp și spațiu, sau, deși trăite, nu sunt recunoscute de subiect ca proprii.

▪ **Criptomnezia** – iluzie mnezică în care o idee, un material, o lucrare, de care evident nu este străin (a auzit-o, a văzut-o) subiectul o

consideră drept a sa (nu este un plagiat-afirmația se face inconștient de beneficiile pe care i le-ar putea aduce).

- **Falsa recunoaștere** – iluzie mnezică în care o persoană necunoscută anterior de subiect este considerată drept cunoscută. Falsa recunoaștere poate fi difuză sau generală, creând impresia de „déjà vu”, „déjà entendu”, „déjà raconté”, și în final de „déjà vécu” (deja văzut, deja auzit, deja istorisit și în final deja trăit sau deja resimțit).

- **„Iluzia sosiilor”** – o falsă nerecunoaștere constând în faptul că bolnavul consideră ca sosie o persoană pe care o cunoaște în mod sigur.

- **Falsa nerecunoaștere** – iluzia mnezică în care o persoană cunoscută anterior de subiect este considerată drept necunoscută.

- **Paramneziile de reduplicare** – iluzia mnezică în care o persoană sau o situație nouă este identică cu o altă persoană sau situație trăită anterior.

- **Tulburări ale memorării trecutului (allomnezii)** – cuprind clasificări mnezice, fie sub aspectul situației în cronologie, fie sub aspectul situației în real.

- **Pseudoreminiscențele** – falsificarea mnezică sub aspectul situației în cronologie, în care subiectul trăiește în prezent evenimentele reale din trecut.

- **Ecmnezia** – falsificarea mnezică sub aspectul situației în cronologie, inversă precedentei, în care subiectul se întoarce în trecut și re trăiește activ evenimentele reale, dar situate în trecut.

- **Confabulațiile** – falsificare mnezică sub aspectul situației în real, constând în reproducerea de către pacient a unor evenimente imaginare, încredințat fiind că evocă trecutul trăit; act făcut fără alt scop decât de a suplini deteriorarea mnezică (lacunele).

4. TULBURĂRILE DE GÂNDIRE

Tulburări în discursivitatea gândirii

- **Tulburări în ritmul gândirii**

Accelerarea ritmului gândirii – o înlănțuire cu o extremă rapiditate a ideilor în care numărul asociațiilor se multiplică, dar pierd în profunzime, evocările sunt exacerbate, fiind însă minimalizate de numeroasele digresiuni.

Lentoarea ideativă – o scădere a numărului ideilor, a posibilităților lor de asociere, evocări dificile, scădere a forței de reprezentare și a imaginației.

▪ **Tulburări în fluența gândirii**

Fadingul mintal – o scădere progresivă a gândirii (**GUIRAUD**), se manifestă printr-o încetinire a ritmului verbal, ca și cum bolnavul ar fi detașat, un scurt interval, de ceea ce spune.

Barajul ideativ (**KRAEPELIN**) – descris inițial pentru a desemna doar oprirea actelor voluntare, termenul de baraj se referă în prezent la oprirea ritmului ideativ.

▪ **Tulburări în ansamblul gândirii**

Ideile dominante – idei care se detașează din contextul celorlalte idei, impunându-se într-un moment dat gândirii și sunt legate de anumite particularități ale personalității subiectului.

Ideile prevalente – idei care se impun gândirii ca nucleu al unui sistem delirant.

Ideile obsesive – idei care se impun gândirii, o asediază și o invadează, recunoscute de subiect ca un fenomen parazit, fiind străine și contradictorii cu personalitatea individului.

Ideile delirante – idei în dezacord evident cu realitatea, dar în a căror realitate bolnavul crede, impenetrabil la argumentele logicii formale și care-i modifică concepția despre lume, comportamentul.

Deliruri sistematizate sunt idei delirante construind judecăți și raționamente, cu aparență logică, dar pornind de la „postulate false” (**CLERAMBAULT**).

Deliruri nesistematizate sunt deliruri în care structurarea ideilor delirante este mult mai redusă, nemaipăstrând o aparență logică și pentru care subiectul nu caută o argumentație rațională.

▪ **Tulburări operaționale ale gândirii** – pot fi *pasagere și reversibile* – se referă la scăderea, în grade variabile a randamentului și eficacității operaționale a gândirii, a capacității de creație și se întâlnesc în stări reactive, surmenaj, posttraumatic, în infecții și intoxicații sau *permanente*. Cele permanente pot fi:

Staționare (nedezvoltarea gândirii) – incapacitatea gândirii subiectului de a atinge anumite nivele operaționale, de la cele mai complexe (abstractizare și generalizare) până la cele elementare (limbajul articulat, capacitatea de autoîngrijire).

Progresive (demențele) – scăderi progresive și globale ale întregii vieți psihice, afectând, în primul rând, gândirea, iar în cadrul acesteia capacitatea de generalizare și de abstractizare.

Sindromul demențial – următoarele caracteristici: scăderea capacităților intelectuale care perturbă integrarea socio-profesională; tulburări evidente de memorie și gândire; modificarea trăsăturilor personalității premorbide; absența tulburărilor de vigilitate.

5. TULBURĂRILE DE COMUNICARE

Tulburări ale comunicării verbale

▪ **Tulburări ale expresiei verbale**

Debitul verbal – hiperactivitatea verbală simplă (bavardajul), logoreea, hipoactivitatea simplă, inactivitatea totală – mutismul, inactivitatea totală – mutacismul.

Ritmul verbal – tahifemia, bradifemia, afemia, ritmul neregulat

Intonația, intensitatea vorbirii, coloratura vorbirii, tulburările fonetice, tulburările semanticii și sintaxei

▪ **Tulburări ale expresiei grafice** – hiperactivitatea (*graforeea*), inactivitatea (*refuzul scrisului*), tulburări ale caligrafiei, tulburări ale dispunerii textului în pagină, *policromatografia*

▪ **Afaziile**

Tulburări ale comunicării nonverbale

▪ **Ținuta:** ținuta dezordonată, rafinamentul vestimentar, ținuta excentrică, ținuta perversă

▪ **Mimica:** hipermimiile, hipomimiile, paramimiile

▪ **Gestica:** ticurile, manierismul, bizareriile gestuale, negativismul, stereotipiile, perseverările

TULBURĂRILE DE VOINȚĂ

▪ **Hipobuliile**

▪ **Hiperbuliile**

▪ **Parabuliile**

TULBURĂRILE DE CONȘTIINȚĂ

▪ Tulburările câmpului de conștiință

Tulburări ale structurii câmpului de conștiință: îngustarea câmpului de conștiință, starea crepusculară, personalitatea multiplă, confuzia mintală (stările confuzionale)

▪ Tulburările conștiinței de sine

Tulburările conștiinței corporalității (*somatognozia*): tulburări de schemă corporală de tip neurologic, tulburări de schemă corporală de natură psihică, desomatizarea

▪ Tulburările conștiinței realității obiectuale: *derealizarea*

Tulburări ale conștiinței proprii persoane: personalitatea multiplă, depersonalizarea, sindromul de automatism mintal (Kandinski-Clerambault).

Conduita motorie și tulburările ei

▪ **Dezorganizarea conduitelor motorii** – *agitația, inhibiția motorie, catatonă, impulsivitatea, impulsivitatea și raptusul.*

▪ **Tulburări induse de tratamentul neuroleptic:** *distonia, akatisia, diskineziile, sindromul parkinsonian.*

6. TULBURĂRILE AFECTIVITĂȚII – Trebuie notate două nivele ale afectivității sub raportul complexității și motivației care le generează: afectivitatea bazală (*holotimică*) căreia i-ar corespunde emoțiile primare și dispoziția și afectivitatea elaborată (*catatimică*) căreia i-ar corespunde emoțiile secundare (pasiuni, sentimente).

▪ **Tulburările dispoziției:** *hipotimiile, hipertimiile* (anxietatea, depresia, euforia), *tulburări ale dinamicii dispoziționale.*

▪ **Tulburări ale emoțiilor elaborate:** *paratimiile, fobiile, extazul.*

7. COMPORTAMENTE AGRESIVE EXTREME

▪ **Suicidul** – (*de la sui = „de sine” și cidium = „omorător”*) semnifică „orice caz în care moartea rezultă direct sau indirect dintr-un act pozitiv sau negativ, făcut de victima însăși, care știe că trebuie să producă acest rezultat” (DURKHEIM E). Noțiunea de *suicid* tinde să fie înlocuită cu cea de *conduită suicidară*, care înglobează *suicidul* reușit, tentativele suicidare, ideile de sinucidere, sindromul presuicidar.

▪ **Suicidul colectiv** – Astfel, de cazuri au un grad crescut de sugestibilitate și un inductor persuasiv, carismatic, cu un plus cognitiv. „Contagiunea” suicidară se bazează frecvent pe convingeri religioase sau culturale, conform cărora moartea ar avea un rol eliberator.

▪ **Conduitele pseudosuicidare (falsele suiciduri)** – se consideră ca atare acest act, atunci când subiectul îi evaluează consecințele.

▪ **Mituri și false păreri despre suicid**

▪ **Homicidul**– actul de provocare directă a morții unei ființe umane de către o altă ființă umană, el trebuie diferențiat de crimă. Se poate manifesta fie impulsiv, sub forma unui raptus concomitent cu ideea de suicid, victima aflându-se întâmplător în vecinătatea bolnavului, fie în mod deliberat, ideea de homicid fiind mai frecvent orientată asupra unor persoane puternic investite afectiv și erotic.

▪ **Infanticidul** – provocarea morții nou născutului de către mamă prin diferite mijloace.

V. ÎNTÂRZIAREA MINTALĂ

Asociația Americană pentru Deficiența Mintală (AAMD) definește retardarea mintală ca „o funcționare intelectuală generală semnificativ sub medie, care a început în timpul perioadei de dezvoltare și se asociază cu o deficiență a **comportamentului adaptativ**”.

1. CRITERIILE DE DIAGNOSTIC DSM-IV

- Funcționare intelectuală semnificativ submedie: un QI de aproximativ 70 sau mai puțin la un test individual (pentru sugari – apreciere clinică)
- Deteriorare sau deficite concomitente în funcționarea adaptativă prezentă (eficacitatea persoanei de a satisface standardele așteptate pentru vârsta sa de către grupul său cultural) în cel puțin două din următoarele domenii: comunicare, autoîngrijire, viață de familie, aptitudini sociale/interpersonale, uz de resursele comunității, autoconducere, aptitudini școlare funcționale, muncă, timp liber, sănătate, siguranță
- Debut înainte de vârsta de 18 ani
- Se codifică pe baza gradului de severitate, care reflectă nivelul de deteriorare intelectuală:
 - *Retardare mintală ușoară* – QI de la 50-55 până la 70
 - *Retardare mintală moderată* – QI de la 35-40 până la 50-55
 - *Retardare mintală severă* – QI de la 20-25 până la 35-40
 - *Retardare mintală profundă* – QI sub 20 sau 25
 - *Retardare mintală de severitate nespecificată* – când există prezumția fermă de retardare mintală, dar inteligența persoanei nu poate fi testată prin testele standard.

Etiologia retardării mintale poate fi: genetică, prenatală, perinatală, postnatală, malnutriție.

2. **INVESTIGAȚII PSIHOLOGICE SPECIFICE:** *Scala de inteligență pentru copii* Wechsler – forma revizuită (WISC-R), *Scala de inteligență Wechsler preșcolară și primară revizuită* (WPPSI –R), *Scala de inteligență Stanford-Binet*, *Scalele de aptitudini (britanice)*, *Testul de desen*

Goodenough-Harris, *Test de inteligență non-verbală* (Brown, Sherbenou, Johnsen), *Testul desenării unei persoane*.

Măsurarea comportamentului adaptativ – *Scalele Vineland, Scalele revizuite de comportament independent, Scalele AAMR, Aptitudini Academice Kaufman, Chestionarul de aptitudini de supraviețuire pe stradă*.

Posibilități de intervenție terapeutică ale psihologului clinician – tratament medicamentos, psihoterapie individuală, terapia familială, terapie de grup, terapie comportamentală, terapie ocupațională, educație specială.

VI. TULBURĂRI ORGANICE

Sindromul psihoorganic cronic – o tulburare psihică cauzată de o disfuncție cerebrală generală.

Sindromul deficitar (psihopatoid) – este la ora actuală încadrat în personalitatea de tip organic.

1. **DEMENTELE** – sindrom caracterizat de o afectare (tulburare) permanentă a funcției intelectuale instalată progresiv. Pentru a pune diagnosticul de *demență* trebuie ca mai multe sfere ale activității mintale să fie afectate: memoria, limbajul, orientarea spațială, emoțiile sau personalitatea și cogniția (Cummings et al., 1980). Ea presupune:

- Un declin al memoriei într-o proporție care interferă cu activitățile vieții zilnice, sau face ca viața independentă de alții să fie dificilă sau imposibilă.

- Un declin al gândirii, planificării și organizării lucrurilor de zi cu zi, pe măsura extinderii.

- Un declin în controlul emoțional sau în motivație, sau schimbare în comportamentul social, așa cum apare în continuare: labilitate emoțională, iritabilitate, apatie sau neadecvarea comportamentului social, în a mânca, a se îmbrăca și în a interacționa cu ceilalți.

Criteriile DSM IV pentru demențele de tip Alzheimer

Examinarea psihiatrică va căuta să evidențieze tulburări în următoarele domenii:

Domeniul afectat	Simptome
Schimbări ale personalității	Detășare, apatie, dezinhibiție
Idei delirante	Furt, persecuție și urmărire, infidelitate, abandonare, delir cu ectoparaziți
Halucinații și iluzii patologice	Sindromul <i>Capgras</i> (iluzia sosiilor) Sindromul <i>de Clerambault</i> (falsa recunoaștere) Semnul fotografiei Halucinații vizuale, auditive, olfactive, tactile
Tulburări ale dispoziției	Depresie, hipomanie, disforie
Modificări neurovegetative	Tulburări de somn, tulburări alimentare, schimbări ale comportamentului sexual
Comportamente neadecvate	Neliniște, psihometrie (hoinăreală sau lentoare psihomotorie), comportamente stereotipe, agresiune verbală și/sau fizică

Etape în investigarea demenței

- **Anamneza** trebuie să se concentreze pe stabilirea prezenței sau absenței simptomelor unei boli cerebrale organice, descrierea comportamentului și capacității funcționale premorbide a individului, starea generală medicală și tratamentele prezente și trecute. Analiza **antecedentelor patologice** ale pacientului trebuie făcută sistematic în următoarele direcții: trasarea unui arbore genealogic, notând vârsta fiecărui membru, cauzele deceselor și stările de sănătate ale fiecăruia. Se vor nota separat: Boala Parkinson, sindrom Down, boli cardio-vasculare/cerebrovasculare, hipertensiune, depresia, demență, senilitatea, și alte boli psihiatrice, internările psihiatrice.

- **Examinarea somatică generală** va respecta regulile generale punând un accent special pe modificările funcționării aparatului cardiovascular.

- **Examinarea medicală** va căuta o serie de semne și simptome care ar putea să fie relevante pentru diagnosticul de demență. Va fi urmărită cu atenție întreaga istorie medicală a pacientului notându-se existența oricăror semne privind:

- **Stare medicală prezentă și trecută:** boli sistemice sau neurologice, traumatisme craniene, depresii în antecedente sau boli psihiatrice

- **Medicație curentă:** ce i s-a prescris, ce efecte are tratamentul medicamentos.

- **Probleme educaționale și ocupaționale** – studii, meserie etc.

- **Mediul social** – familia, contacte etc.

- **Personalitate anterioară (schimbările de dată recentă)** – hobby-uri, relația cu familia etc.

- **Consumul de alcool**

- Investigații psihologice specifice

Examinarea neuropsihologică implică observarea comportamentului unui individ legată de stimulii aplicați, selecționați după probabilitatea provocării unui răspuns anormal în cazul unor leziuni ale unor structuri neuroanatomice specifice.

Examinarea statusului mintal minim (MMSE)

Testul desenării ceasului

Contribuția psihologului în actul terapeutic din demențe – Rolul psihologului este esențial în terapia demențelor, ținând cont de faptul că aceste boli îi afectează pe toți membrii familiei prin presiunea materială și psihologică pe care le implică. Scopul psihologului este să ajute familia să facă față situației, să o învețe cum să depășească momentele grele și nu să cerceteze obiceiurile familiale greșite, care există de multă vreme. Nu există soluții ideale, de aceea psihologului îi sunt necesare flexibilitate și creativitate în rezolvarea problemelor. Scopul este de a preveni dizabilitatea excesivă a pacientului și apoi pe cea a îngrijitorului. Strategiile terapeutice includ:

- individualizarea informației necesare,

- încurajarea adaptării la noua situație,

- catarsisul

- încurajarea membrilor familiei să-și împartă responsabilitățile și să apeleze la servicii,

- ajutorarea familiilor să facă față durerii sufletești și eventual pierderii membrului bolnav din familie.

2. **TULBURĂRILE PARANOIDE** – ideile delirante de lungă durată reprezintă unica sau cea mai pregnantă caracteristică clinică și nu poate fi clasificată ca fiind o tulburare organică, afectivă sau schizofrenie.

Elemente și tulburări asociate: probleme sociale, maritale, de serviciu, idei de referință, dispoziție disforică, iritabilă, depresie, stare coleroasă, comportament litigios, violent, probleme legale.

Paranoia – o tulburare care era descrisă ca o psihoză cronică endogenă și constă în evoluția continuă a unui sistem delirant durabil și impenetrabil la critică, dezvoltându-se insidios pe fondul conservării complete a ordinii și clarității gândirii, voinței și acțiunii. Elementele definiției sunt realizate de:

- delir cronic bine sistematizat nehalucinator
- discrepanță între aspirații și posibilități
- personalitate premorbidă specifică (rigidă, hipertrofiere a eu-lui)

Psihoza paranoidă este în prezent asimilată cu tipul de persecuție din tulburările delirante.

Parafrenia – Înglobează un grup de psihoze endogene cronice caracterizate prin luxurianța fantastică a producției delirante în contrast cu buna adaptare la mediu. Elementele definiției sunt realizate de:

- caracterul fantastic al temelor delirante, cu pondere majoră a imaginarului
- juxtapunerea unei lumi imaginare realului, în care bolnavul continuă să se adapteze bine
- menținerea îndelungată a nucleului personalității
- predominanța limbajului asupra acțiunii

Delirul senzitiv de relație – tulburarea delirantă este relativ rară în mediile clinice, fiind responsabilă de 1-2% din internări.

3. **SCHIZOFRENIA** – tulburare mintală care durează cel puțin șase luni și presupune pentru cel puțin o lună existența unei de boală (adică existența a două sau mai multe simptome dintre următoarele: idei delirante, halucinații, dezorganizarea vorbirii, comportament profund dezorganizat sau catatonie, simptome negative)

Prezentare clinică – Simptomele schizofreniei pot fi subdivizate în trei dimensiuni:

- dimensiunea psihotică: idei delirante și halucinații
- dezorganizare: dezorganizarea vorbirii, dezorganizarea comportamentului, afect nepotrivit negativ: sărăcirea vorbirii

O altă modalitate de a împărți simptomele schizofreniei este în grupuri de simptome polare: **pozitive**: distorsiuni sau exagerări ale funcțiilor normale și **negative**: diminuarea funcțiilor normale. În ceea ce

privește simptomele pozitive, halucinațiile și ideile delirante sunt de mai multe tipuri:

Tipuri de halucinații

auditive
vizuale
tactile
olfactive
kinestezice

Tipuri de idei delirante

de persecuție
de grandoare
mistice
de gelozie
somatice

Criteriile DSM -IV pentru schizofrenie:

- simptome caracteristice pentru o lună
- disfuncție socială/ocupatională
- durată totală > 6 luni
- simptomele nu se pot atribui unei tulburări de afect
- simptomele nu se pot atribui consumului unei substanțe sau unei condiții somatice

Criterii de schizofrenie – ICD 10:

- inserția gândirii, ecoul gândirii, furtul/transmiterea gândirii; idei delirante de control, influență sau pasivitate; percepție delirantă.
- voci comentative sau care discută; voci care vin din părți ale corpului
- idei delirante persistente care sunt inadecvate cultural sau complet imposibile, cum ar fi identitatea politică sau religioasă, puteri supranaturale (exemplu: a fi în stare să controleze vremea sau a fi în comunicare cu extraterestrii)
- halucinații persistente de orice fel care sunt însoțite de idei delirante
- neologisme, întreruperi sau interpolări în cursul gândirii din care rezultă incoerență și vorbire fără relevanță
- comportament catatonice, cum ar fi excitație, posturi catatonice, flexibilitate ceroasă, mutism, „simptome negative” cum ar fi apatie marcată, sărăcia discursului, incongruență sau obtuzia răspunsului emoțional și care nu se datorează depresiei sau medicației neuroleptice.

Forme clinice de schizofrenie: *schizofrenia dezorganizată, schizofrenia catatonică, schizofrenia paranoidă, schizofrenia reziduală, schizofrenia simplă, schizofrenia nediferențiată.*

Investigații psihologice specifice

În examinarea psihologică, în general, și în schizofrenie, în special, este importantă stabilirea unei relații examiner-examinat, relație comprehensivă și securizantă, în care examinatul să fie acceptat (și să se simtă astfel), să realizeze persoana examinerului ca persoană reală (TALABAN I., 1992). Schizofrenul cooperează greu, nu dintr-o intenționalitate negativă conștientă, ci dintr-o dificultate de a se raporta la celălalt și la o situație, de a schimba mesaje în situație. Evident, pacientul va fi investigat și când se află sub terapie medicamentoasă.

Investigarea inteligenței sau a capacităților operațional-logice se realizează cel mai frecvent prin **bateria de inteligență Wechsler (WAIS)**.

Proba de inteligență Raven

▪ **Testul Rorschach** – apar caracteristici specifice schizofreniei: alternanță a formelor foarte bune cu forme foarte proaste, păstrarea nivelului intelectual cu distorsiune în maniera de utilizare a intelectului și în modalitatea perceptuală; abstractizarea formei, cu simbolizarea conținutului în aprehensiune; fabulații pornind de la detalii perceptuale minore, cu extrapolare a conținutului asupra ansamblului planșei; fenomene de contaminare, ce pot merge de la contaminările „complexuale” de tip nevrotic până la marile contaminări de conținuturi, cu imprecizie formală gravă (crearea unor forme noi, discordante cu stimulul, într-un registru tematic bizar); kinestezii, perseverații și stereotipii marcate.

▪ **TAT-ul** în schizofrenie are următoarele semne caracteristice: extravaganța temelor, simbolismul în interpretarea unor detalii, izolarea personajului de ambianță până la izolare de lume, povestiri generale, cu conținuturi vagi, întâmplătoare, fuzionând într-un discurs paradoxal și incoerent; bizarerii de limbaj, în reacția globală la probă și în relația cu examinerul etc.

▪ **Testul Szondi** oferă, conform concepției autorului, câteva sindroame patologice caracteristice: *sindromul disociației* sau al schizofreniei paranoide, *-sindromul „catatonic”*,

▪ **Testul arborelui (Koch)** oferă următoarele semne specifice schizofreniei: semne de degenerescență, semne de sciziune, antropomorfizări.

Mai sunt folosite și: **testul persoanei** (Machover, Human Figure Drawing-HFD), **inventarul de personalitate Minnesota (MMPI)**, **PSE** (Present State Examination), **PANSS** – Positive And Negative Symptoms

Scale, SAPS și SANS (Scalele de evaluare a simptomelor pozitive și negative).

Medicația antipsihotică – cel mai important demers terapeutic este cel farmacologic, mai ales atunci când pacientul se află în faza activă de boală.

- neurolepticele sunt principalul tratament al schizofreniei
- efectele lor sunt mai degrabă antipsihotice decât antischizofrenice
- majoritatea pacienților ar trebui să primească cea mai mică doză posibilă

- eficacitatea dozei este tipic stabilită empiric
- majoritatea pacienților vor beneficia de medicație continuă.

Posibilități de intervenție terapeutică a psihologului clinician

- detecție și intervenție timpurie
- facilitarea farmacoterapiei
- tehnici de tratament în internare
- managementul stresului îngrijitorului
- învățarea aptitudinilor traiului zilnic
- managementul cazurilor sociale
- tehnici educaționale și terapie familială
- intervenții cognitiv-comportamentale

VII. TULBURĂRILE ANXIOASE ȘI FOBICE

1. **TULBURĂRILE ANXIOASE.** Simptom ubicuitar în patologia psihiatrică, *anxietatea* se întâlnește într-o proporție mai mult sau mai puțin importantă în majoritatea sindroamelor și entităților nosografice din psihiatrie. În mod clasic, ea era axul central al nevrozelor, categorie nosologică pe care clasificările moderne însă nu au mai acceptat-o.

Tulburarea anxioasă generalizată – se caracterizează prin anxietate persistentă pentru o perioadă de câteva luni. Anxietatea sau simptomele somatice produc suferințe marcate în arii funcționale importante (activitate socială, muncă). Există frecvent trei aspecte cheie ale bolii: îngrijorare și neliniște greu de controlat, tonus muscular crescut (cefalee, agitație) și hiperactivitate vegetativă (simptome gastro-intestinale și cardiovasculare). Simptomul principal al tulburării anxioase generalizate este anxietatea, generalizată și persistentă, care nu apare doar în anumite condiții de mediu.

Cele mai comune simptome sunt: nervozitate, tremor, tensiune musculară, transpirații, amețeală, palpitații, disconfort epigastric.

Investigații psihologice specifice: *Scala Hamilton de anxietate* – scala este concepută pentru a fi aplicată de către un intervievator specializat.

Anxiolitice și tranchilizante – reprezintă o clasă de substanțe ce se distinge prin diminuarea anxietății, reducerea stării de tensiune psihică, acțiune asupra stărilor de excitație – agitație psihomotorie, ameliorarea tulburărilor de comportament, echilibrarea reacțiilor emoționale. Au efect în manifestările somatice ce constituie expresia anxietății sau depresiei mascate. Dezvoltarea psihofarmacologiei a modificat, în ultimul deceniu, clasificarea inițială, multe din substanțele tranchilizante dovedindu-și utilitatea și în afecțiuni psihotice, iar descifrarea mecanismelor neurobiologice pentru tulburările anxioase și obsesivo-compulsive a diversificat clasele de medicamente anxiolitice în perspectiva utilizării lor clinice. Cele mai folosite anxiolitice sunt clasa benzodiazepinelor (BZD). După durata de acțiune, aceste anxiolitice se împart în benzodiazepine cu acțiune ultrascurtă, scurtă, intermediară și lungă. Administrarea repetată și prelungită a benzodiazepinelor poate conduce la fenomenul de dependență. Medicul și psihologul trebuie să cunoască potențialul toxicomanic al benzodiazepinelor. Medicamentele beta-blocante au ca principal efect diminuarea anxietății însoțite de tulburări somatice, ca și în combaterea efectelor psiho-somatice induse de stres.

Posibilități de intervenție terapeutică a psihologului clinician – anxietatea se tratează cu o terapie combinată, ușor accesibilă. Medicamentele sunt tratamentul de elecție; uneori se folosesc singure, alteori în asocieri cu terapia comportamentală sau alte tehnici de psihoterapie. Sunt multe motive de optimism în legătură cu tratamentul unora din stările de anxietate cele mai severe. Studiile arată că, sub un tratament corect, 70% dintre pacienții cu atac de panică se ameliorează.

Tulburarea de panică – se caracterizează prin apariția neașteptată și spontană a atacurilor de panică recurente. Sintagma „atac de panică” caracterizează apariția bruscă a sentimentului de frică, acompaniat de semne și simptome fizice și cognitive (tahicardie, tremor, sentimente de derealizare, frica de moarte). Frecvența atacurilor de panică variază în limite largi, de la câteva pe zi la câteva pe anxietate.

Investigații psihologice specifice – pentru tulburarea de panică s-a dezvoltat recent un instrument de cotare a severității atacurilor de panică

denumită *Scala pentru Severitatea Tulburării de Panică (Panic Disorder Severity Scale – PDSS)*.

Posibilități de intervenție terapeutică a psihologului clinician. În general, tratamentul tulburării de panică presupune: abordare psiho-farmacologică, informarea, măsuri suportive, tehnici de relaxare și tehnici de distragere, psihoterapie (cognitivă, rațional-emoțională, psihodinamică) individuală și de grup

2. **TULBURĂRILE FOBICE.** Fobia se referă la un grup de simptome cauzate de obiecte sau situații care provoacă frica. Fobia este frica specifică, intensă declanșată de un obiect sau o situație, care nu are prin ele însele un caracter periculos, cu caracter irațional recunoscut ca atare și care nu poate fi controlat volitiv. Astfel, după **Mallet**, relicvele fricilor din prima copilărie sunt fobiile de animale mari, iar cele din a doua copilărie – de animale mici și insecte. **Conduitele de evitare** sunt comportamente menite să asigure evitarea situației fobice de către subiect, deoarece acestea îi provoacă trăirile anxioase neplăcute.

Fobia este cea mai frecventă formă a tulburării de anxietate, care este cea mai frecventă boală psihiatrică în SUA. Fobia apare la orice vârstă, la toate clasele sociale și în toate zonele geografice.

2.1. *Categorii de fobie*

Agorafobia se definește prin teama de a fi singur într-un loc public, mai ales în locuri care nu pot fi părăsite imediat în eventualitatea că ar apărea un atac de panică.

Fobia socială (denumită de specialiștii americani și *tulburare anxioasă socială*) se caracterizează prin frică excesivă de a fi umilit sau jenat în diverse situații sociale, cum ar fi:

- vorbitul în public,
- vorbitul la telefon,
- urinatul în toaletele publice (așa-numita *vezică rușinoasă*),
- mersul la o întâlnire,
- mâncatul în locuri publice.

Fobie simplă – teama de anumite obiecte sau situații care provoacă teroare. Poate apare la orice vârstă. Cele mai frecvente fobii simple sunt frica de spații închise, frica de locuri la înălțime, frica de animale, boli, moarte, furtuni.

Fobiile specifice apar cel mai frecvent între 5 și 9 ani, dar ele pot surveni și mai târziu (la fobiile față de sânge și injecții), iar fobiile față de anumite situații debutează de obicei mai târziu, în al treilea deceniu de viață.

Posibilități de intervenție terapeutică a psihologului clinician

- Terapia comportamentală
- Terapia cognitivă
- Medicația – se folosesc anxiolitice, mai ales în agorafobie și fobia socială (ele reduc panica și anxietatea). Antidepresivele pot fi utile pentru controlul reacțiilor de panică.

3. **TULBURĂRILE OBSESIV-COMPULSIVE** se caracterizează prin prezența unor simptome obsesive și compulsive, precum și a unor diferite grade de anxietate, depresie și depersonalizare.

Obsesia:

- tulburare complexă ideo-afectivă caracterizată prin prezența în psihicul individului a unor grupuri de fenomene care tulbură buna desfășurare a tuturor proceselor; conștient de inutilitatea lor, individul este incapabil să le neutralizeze și cu cât se străduiește mai mult să le îndepărteze, cu atât fenomenele capătă o intensitate mai mare

- obsesiile pot fi gânduri, impulsuri, imagini recurente și persistente care pătrund în mintea persoanei în ciuda eforturilor acesteia de a le exclude

- persoana recunoaște faptul că obsesiile sunt un produs al propriei minți și nu îi sunt impuse din exterior (cum se întâmplă în inserția gândirii).

Compulsia:

- definită de unii autori ca fiind teama de a traduce în practică o idee obsesivă sau o fobie

- după alți autori, compulsii sunt comportamente repetitive care par să se supună unui scop și care au un caracter stereotip (motiv pentru care au fost numite și ritualuri compulsive); finalitatea acestor ritualuri compulsive este acela de a neutraliza, de a suprima obsesiile, de a preveni sau reduce anxietatea și nu de a produce plăcere sau gratificare

- prin definiție, compulsii sunt fie clar excesive, fie neconectate realist cu ceea ce sunt destinate să neutralizeze sau să prevină

- în unele cazuri, individul efectuează acte rigide, stereotipe, conform unor reguli elaborate idiosincronic, fără a fi capabil să spună de ce face aceasta.

Principalele teme obsesive (indiferent de rasă, mediu cultural sau social): contaminare, îndoială, ordine și simetrie, imagini cu conținut

agresiv, terifiant, imagini cu temă sexuală, obsesii pe temă religioasă, morală (scrupule). Temele obsesive se pot modifica în timp. Uneori, individul adaugă pur și simplu noi obsesii la cele deja existente, altele obsesiile vechi sunt complet înlocuite de unele noi.

Ritualuri compulsive frecvente: ritualuri de spălare (igienă), ritualuri de numărare, verificare și reverificare exagerată, colectarea unor lucruri inutile, solicitarea de asigurări, ordonarea unor obiecte în mod repetat, perfecționismul, rugăciuni, ritualuri de repetare, evitarea compulsivă.

Lentoarea obsesivă este de obicei rezultatul ritualurilor compulsive, al îndoielilor repetate, dar poate apărea uneori în lipsa acestora (lentoare obsesivă primară). Anxietatea este o componentă importantă a tulburării obsesiv-compulsive. Unele ritualuri sunt urmate de o reducere a anxietății, în timp ce altele duc la o creștere a acesteia.

Investigații psihologice specifice – scala YALE-BROWN de evaluare a obsesiilor și compulsiilor.

Posibilități de intervenție terapeutică

- Terapia Comportamentală
- Terapia Familială
- medicație – Se pot utiliza: antidepresive și anxiolitice. Durata tratamentului este de minim 10-12 săptămâni, până la 6 luni. Eficiența cea mai mare în tratarea tulburării obsesiv-compulsive o are tratamentul combinat (medicație și psihoterapie).
- Psihochirurgia – este utilizată extrem de rar în prezent, doar în acele cazuri care sunt extrem de severe și care nu răspund deloc la nici o altă formă de tratament.

VIII. TULBURĂRILE AFECTIVE

Tulburările afective sunt caracterizate prin exagerări pătrunzătoare, prelungite și „infirmizante” ale dispoziției și afectivității care sunt asociate cu disfuncții comportamentale, psihologice, cognitive, neurochimice și psihomotorii. Sindroamele afective majore sunt tulburarea depresivă majoră (denumită și *tulburare unipolară*), tulburarea afectivă bipolară (denumită și *psihoza maniaco-depresivă*) și tulburarea distimică.

1. **TULBURARE AFECTIVĂ BIPOLARĂ** – psihoza maniaco-depresivă (PMD), cunoscută în termeni medicali ca boala afectivă bipolară, este cea mai dramatică formă de manifestare a tulburărilor afective. Boala bipolară

este una dintre cele două boli afective majore. Cealaltă este tulburarea afectivă unipolară (doar cu episoade depresive sau maniacale). Pacienții cu boală bipolară diferă de cei cu alte forme de depresie, prin modul lor de a oscila între depresie și manie, separate prin perioade normale. Există așa-numitele stări mixte care amestecă elemente depresive cu elemente de excitație. De obicei, acestea apar când dispoziția se inversează. Durata în timp a acestui ciclu variază de la o persoană la altă persoană.

1.1. *Episoade*

Episodul maniacal – Pacienții care se află în faza maniacală simt mai curând un atac brusc de exaltare, de euforie sau iritabilitate extremă care se dezvoltă în decurs de câteva zile până la o deteriorare gravă. Netratată, faza maniacală poate avea o durată de până la trei luni.

Episodul depresiv – Diagnosticul episodului depresiv major se poate face dacă există următoarele simptome, având o intensitate clinică particulară, după cum urmează:

- Dispoziție depresivă cea mai mare parte a zilei, aproape în fiecare zi, indicată fie prin relatare subiectivă, ori prin observație făcută de alții
- Pierderea interesului (mai puțin considerată de clasici) cel mai important, frecvent, e constant; nu mai are interes: pentru studiu, cunoașterea, informare, călătorii; sub toate aspectele existenței; estetic, erotic.
- Pierderea plăcerii
- Inapetență corelată cu pierderea plăcerii
- Insomnie sau hipersomnie
- Lentoare psihomotorie
- Fatigabilitate sau lipsă de energie
- Bradipsihie
- Scăderea elanului vital
- Sentimente de inutilitate, incapacitate, autodeprecieri cu lipsă de speranță
- Idei delirante de vinovăție excesivă ori inadecvată
- Gânduri recurente de moarte

Simptomele determină o deteriorare semnificativă clinic cu consecințe în activitatea socială, profesională sau în alte domenii importante de funcționare;

Episoade mixte – în evoluția bolii pot exista și episoade în care se amestecă simptomele de tip maniacal cu cele de tip depresiv. Este

caracteristică schimbarea rapidă a dispoziției, astfel încât în cursul aceleiași zile se pot întâlni ambele stări.

Aspecte psihosociale ale PMD

Asemeni altor afecțiuni severe, PMD poate determina auto-subestimare, alterarea relațiilor cu cei din jur, în special cu soțul sau familia. În absența tratamentului, boala are un prognostic grav, putând duce la dezintegrare socială și profesională, chiar suicid. Totuși, pacienții cu PMD pot beneficia de psihoterapie. Pacientul și medicul conlucrează pentru restabilirea relațiilor sociale, a stării de sănătate, a imaginii proprii. De cele mai multe ori este nevoie de sprijinul psihiatrului pentru colaborarea pacientului la tratament. Această boală poate afecta în mod serios relațiile de familie. Membrii de familie trebuie să învețe să imite strategia psihiatrului și să fie o parte activă în echipa de tratare a bolnavului.

Investigații psihologice specifice – există puține scale specifice de evaluare a depresiei din tulburarea afectivă: Scala Hamilton de evaluare a depresiilor, Inventarul Beck pentru Depresie (BDI), Chestionarul pentru dispoziție și sentimente (MFQ), Scala de cotare a maniei la tineri (YMRS).

1.2. Medicația în boala bipolară

Antidepresivele – aproximativ 80% din pacienții suferinzi de depresie majoră, boală bipolară sau alte forme de boală răspund foarte bine la tratament. Tratamentul general include anumite forme de psihoterapie și adesea medicație care ameliorează simptomele depresiei. Deoarece pacienții cu depresie prezintă adeseori recăderi, psihiatrii prescriu medicație antidepresivă pe o perioadă de șase luni sau mai mult, până când simptomele dispar.

Intervenția terapeutică a psihologului clinician – principale formă de tratament în tulburările afective este cea psihofarmacologică. Tratamentul medicamentos nu trebuie temporizat în favoarea diferitelor forme de psihoterapie, ținând seama de riscul suicidar crescut. Sunt folosite mai multe tipuri de psihoterapie dintre care amintim: **terapie interpersonală, terapia cognitiv-comportamentală, tehnici de învățare, abordarea psihodinamică** pleacă de la ipoteza că depresia își are originea într-o serie de conflicte asociate cu pierderi și stres. Identificarea acestor pierderi și surse de stres este urmată de găsirea unor noi strategii de adaptare.

2. **DISTIMIA** – reprezintă o tulburare psihică aparținând spectrului tulburărilor afective. Inițial, termenul de *distimie* a fost introdus de

DSM III, care încerca să creioneze astfel, un concept diagnostic care să cuprindă un grup heterogen de tulburări, cunoscute înainte sub denumirea de „nevroză depresivă”.

Cele mai frecvente simptome întâlnite în distimie sunt: stimă de sine și încredere scăzută sau sentimente de inadecvare, pesimism, disperare și lipsă de speranță, pierderea generalizată a interesului sau plăcerii, retragere socială, oboseală cronică, fatigabilitate, sentimente de vinovăție, ruminări cu privire la trecut, sentimente subiective de iritabilitate și furie excesivă, activitate diminuată, eficiență și productivitate scăzute, dificultăți de gândire, reflectate prin concentrare scăzută, indecizie, slabă capacitate de memorare.

Terapia tulburării distimice presupune combinarea farmacoterapiei cu psihoterapia.

ABORDAREA TERAPEUTICĂ	METODA FOLOSITĂ
psihoterapie	psihoterapie interpersonală terapie cognitiv-comportamentală
farmacologic	antidepresive serotoninergice antidepresive triciclice antidepresive imao

3. **CICLOTIMIA** – o formă mai puțin severă a tulburării bipolare caracterizată prin alternarea unor episoade depresive cu episoade expansive, hipomaniacale, fără elemente psihotice.

Aspecte terapeutice – **Tratamentul constă în asocierea psihoterapiei cu medicație ortotimizantă. Psihoterapia singură nu este eficientă deoarece ciclotimia are un determinism genetic.**

IX. TULBURAREA DE STRES POSTTRAUMATIC

Persoanele care au trăit o experiență traumatizantă sunt supuse adesea unui stres psihologic legat de respectivul eveniment. În cele mai multe cazuri este vorba de reacții normale la situații anormale, însă cei care se simt incapabili să-și recapete controlul propriei vieți, care prezintă următoarele simptome timp de mai mult de o lună, ar trebui să ia în considerare ideea solicitării unui ajutor profesionist:

- tulburări de somn (insomnii de diferite tipuri, coșmaruri legate de incident);
- tulburări ale comportamentului alimentar;
- gânduri, imagini recurente;
- tulburări afective (stări depresive, plâns spontan aparent nemotivat, sentimente de disperare, lipsă de speranță, capacitate redusă de a simți emoțiile, iritabilitate, mânie, anxietate ce se intensifică mai ales în situații care amintesc de traumă);
 - sentimentul distanțării, izolării de cei din jur;
 - tulburări de memorie (legate de incidentul marcant), de atenție și de concentrare;
 - dificultăți în luarea deciziilor;
 - atitudine protectoare excesivă față de cei dragi, teamă exagerată pentru siguranța acestora;
 - evitarea locurilor, situațiilor sau chiar persoanelor care au în vreun fel legătură cu evenimentul stresant.

Investigații psihologice specifice sunt: Testul caps (*clinician administered ptsd scale*), Tesi-c (*the traumatic events screening inventory-child*)

Intervențiile psihofarmacologice

- antidepresivele triciclice;
- antidepresive serotonergice;
- benzodiazepinele se pot utiliza în tratamentul de scurtă durată al afecțiunii.

Posibilități de intervenție terapeutică a psihologului clinician. Relația terapeutică cu astfel de pacienți tine să fie extrem de complexă.

- Psihoterapia de grup
- Terapia comportamentală
- Terapia cognitiv-comportamentală
- Psihoterapia senzitivomotorie
- Terapia familială

X. NEURASTENIA

Neurastenia este o reacție psihică de intensitate nevrotică a cărei expresie clinică evidențiază sindromul dominant astenic caracterizat prin fatigabilitate, epuizare rapidă hipoprosexie voluntară, hipomnezie de fixare și evocare, iritabilitate, labilitate emoțională, insomnie, hiperestezii și

cenestopatii cu stare generală de disconfort psihic și somatic, adesea însoțite de o stare depresiv-anxioasă trăită penibil și conștient de către bolnav (Predescu V., 1998).

Una din următoarele trebuie să fie prezentă:

- Sentimentul de oboseală dureroasă și persistentă după eforturi mintale minore (ca: executarea sau desfășurarea sarcinilor zilnice care nu ar trebui să ceară un efort mental deosebit)

- Sentimentul persistent și neplăcut de oboseală și slăbiciune corporală după eforturi fizice minore

Unul din următoarele simptome trebuie să fie prezent:

- sentimentul de durere și suferință musculară
- amețeală
- cefalee difuză
- tulburări de somn
- incapacitate de relaxare
- iritabilitate

1. PROFILAXIA ȘI TRATAMENTUL NEURASTENIEI

Conceptul cheie în tratamentul curent al neurasteniei este că terapeutul trebuie să înțeleagă că simptomele pacientului nu sunt imaginare. Simptomele sunt obiective și sunt produse de emoții care influențează sistemul nervos vegetativ, care, la rândul, lui afectează organismul. Pacienții trebuie asigurați că administrarea medicamentelor (analgice, laxative), pentru a ușura simptomele, vor avea rezultate bune numai dacă vor fi combinate cu intervenția psihoterapeutică. Succesul terapeutic este proporțional cu precocitatea atât a depistării bolii, cât și a instituirii unor măsuri terapeutice corecte. În neurastenia care debutează cu fenomene marcate de epuizare, se recomandă întreruperea necondiționată a activității, iar tratamentul poate fi administrat atât în condiții sanatoriale, cât și la domiciliu. În neurastenia cu fenomene predominant reactive la situații intens traumatizante în familie sau la locul de muncă, scoaterea din mediu se recomandă tratamentul psihoterapeutic și medicamentos în staționarul de nevroze sau în sanatorii specializate.

Stresul poate provoca modificări structurale organice și poate amenința calitatea vieții sau viața pur și simplu. Pacienții trebuie să fie ajutați să recunoască stresul din viața lor și comportamentul lor ulterior față de acest stres, să înțeleagă interacțiunea dintre minte și corp. Fără o

psihoterapie orientată spre această înțelegere, evoluția neurasteniei nu poate fi influențată.

Tratamentul medicamentos se va adresa, în primul rând, iritabilității, trăirilor emoționale intense, îndeosebi anxietății și va corecta ritmul somn-veghe perturbat, ca și insomnia. Pentru aceasta se vor folosi preparate cu acțiune sedativă, anxiolitică și, după caz, soporifice.

Cura sanatorială și psihoterapia prin subnarcoză, cu stimulare cu cofeină sau amfetamină, psihoterapia sugestivă, de relaxare (antrenament autogen Schultz), aplicate individual sau în grup, sunt metode particulare care și-au dovedit utilitatea terapeutică în neurastenie.

Neurastenia – boala adaptării și a civilizației moderne rămâne – un cadru clinic care trebuie rezolvat. Tranziția către era post-industrială la sfârșitul „celui de-al treilea val” (**Toffler A.**) face ca această suferință umană să rămână o situație redutabilă cu care medicul se va confrunta cu siguranță și în secolul XXI.

XI. TOXICOMANIILE ȘI ALCOOLISMUL

Noțiunea de *adicție* este o noțiune descriptivă și definește comportamente sau procese. Ea se referă la zona comportamentelor caracterizate de acte repetate în care predomină dependența față de o situație sau un obiect material care este căutat și consumat cu aviditate.

În *comportamentul adictiv* persoanele deviază toate celelalte centre de interes, cu incapacitatea de a alege să nu realizeze gestul adictiv, care nu constituie, de altfel, neapărat, o experiență agreabilă (**Peele**). Termenul de *comportament adictiv* corespunde extensiei termenului care servește a desemna toxicomanii cu alte comportamente pe care **Fenichel (1945)** i-a numit „toxicomanii fără drog”. Comportamentul adictiv este pus în raport cu eșecul în fața unei obligații, eșec ce pune la îndoială capacitatea de a reuși (sentimentul incompetenței personale și sociale). Conduitele adictive trebuie deci să se situeze într-o patologie a axei narcisiste

1. **ALCOOLISMUL** – Este o boală primară, cronică, adesea progresivă și fatală. Manifestările și dezvoltarea ei sunt influențate de factori: genetici, psihosociali, de mediu și se caracterizează prin:

- scăderea controlului asupra băutului
- interesul pentru alcool
- consumul de alcool în ciuda consecințelor adverse

- distorsiuni în gândire – negarea

Simptomele alcoolismului pot fi continue sau periodice.

- Problemele legate de alcool încep de obicei la vârsta de 16-30 ani.
- Prevalența abuzului/consumului de alcool – 13, 6% în populația

generală

- Probleme medicale induse de alcool – 7, 4%

Circumstanțe patologice induse de alcool:

- Intoxicația alcoolică
- Sevrăjul necomplicat
- Sevrăjul complicat cu convulsii
- *Delirium tremens*
- Tulburarea psihotică indusă de alcool
- Tulburarea amnezică persistentă indusă de alcool
- Boli neurologice
- Boli hepatice

Tratamentul în alcoolism – Tratamentul implică în egală măsură pacientul și personalul medical și cuprinde câteva etape:

- Educația
- Motivarea pacientului să accepte planul terapeutic
- Încurajarea personalului să lucreze cu pacientul
- Sugerarea tratamentului farmacologic
- Integrarea tratamentului pentru abuz de alcool în schema generală

de tratament

- Facilitarea transferului în alte secții pentru tratament specific

Psihoterapiile în alcoolism

Multiple metode sunt utilizate câteodată simultan în cursul post-curei la alcoolici. Ele fac apel, în funcție de personalitatea fiecărui pacient, la tehnici diverse, dintre care nici una nu poate fi estimată (apreciată) global ca superioară celorlalți pe ansamblul cazurilor.

Psihoterapia în cursul post-curei la alcoolici

Metode individuale: psihoterapia de susținere, psihoterapia, psihoterapia analitică, relaxarea, terapii comportamentale.

Psihoterapii de grup: grupe de vechi (foști) bolnavi, vechi băutori, grupe de discuții, grupe de informație, psihodrame, analize tranzacționale, terapii familiale sistemice sau analitice.

Psihoterapii instituționale: centre de post-cură, socioterapie, ergoterapie.

Principii generale ale intervenției psihologice
Stabilirea unei alianțe terapeutice
Controlul fenomenului de contra transfer
Identificarea cauzelor care determină consumul de alcool
Depășirea mecanismului de negare folosit în principal de pacient printr-o intervenție care să-l determine să-și recunoască boala
Identificarea valorilor și resurselor pacientului în vederea stabilirii unor părgii motivaționale pe termen lung
Dezvoltarea unor strategii noi de adaptare și a abilităților sociale
Alegerea unor metode psihoterapeutice flexibile, comprehensibile și adaptate fazelor de cură în care se prezintă pacientul
Ajutarea pacientului să se înțeleagă mai bine, să-și clarifice conflictele și să-și planifice realist comportamentele

2. **TOXICOMANIA** – este un consum patologic, cronic sau periodic, impulsiv, de substanțe care modifică starea afectivă sau de conștiință. Toxicomania este rezultatul acțiunii unor factori externi și interni, al unor interacțiuni patogene din copilărie. Conflictele existente în copilărie în cadrul familiilor dezechilibrate și reactualizarea acestora în adolescență joacă un rol important în geneza toxicomaniilor.

Dependența: se caracterizează prin tendința de creștere progresivă a dozelor de drog și prin imposibilitatea de a opri, chiar și pentru câteva zile, consumul fără ca aceasta să nu determine apariția sevrajului.

Sevrajul – stare de rău subiectiv, intens, în care pacientul caută să obțină prin orice mijloace drogul, însoțită de o perturbare biologică neurovegetativă și dismetabolică de amploare, iar uneori de moarte

Craving sau apetența – este o nevoie imperioasă pentru o substanță cu efect psihotrop și căutarea compulsivă a acesteia. Acest fenomen joacă un rol important în apariția dependenței. Este dorința de a experimenta din nou efectele unei substanțe consumate anterior. Comportamentul devine expresia acestei trăiri, condensându-se – în pofida oricăror riscuri și neajunsuri spre procurarea drogului.

3. **DEPENDENȚA**

- Reprezintă tulburarea comportamentală definită prin dorința puternică, compulsivă de a utiliza o substanță psihoactivă
- Dificultate de a opri consumul

- Comportament de căutare al drogurilor cu invazia progresivă a întregii existențe de către acest fenomen.

Dependența fizică, caracterizată prin apariția sevrajului include:

- Efectele somatice ale utilizării repetate a substanțelor respective
- În acest context intervin alți doi termeni: toleranța și sevrajul

Dependența psihică = *craving* și căutarea compulsivă a substanței = nevoia de a menține și regăsi senzația de plăcere, de bine, satisfacția, stimularea pe care o aduce consumatorilor, dar și de a evita senzația de rău psihic care apare în lipsa consumului.

Principalele droguri: derivații de opiu (morfină, heroină), cocaina, cannabis (hașiș, marihuana), tranchilizante (barbiturice, meprobamat, benzodiazepine), psihodisleptice = halucinogene (mescalina, psilocibina, LSD, *ectasy*), amfetamine, inhalanți.

FACTORI IMPLICAȚI ÎN CONSUMUL DE DROGURI	
Dizarmonii ale structurii personalității – pasiv – dependentă – borderline – disocială	
Insuficiența controlului vieții pulsionale	
Lipsa capacității volitive – abulie	
Stări afective particulare	– anxietate – depresie – hiperemotivitate – timiditate
Stările de decepție și nemulțumire	– monotonia vieții – lipsa scării valorice
Obișnuința socială	
Influența grupului de prieteni	
Influențe sociale nocive (modele culturale)	
Vagabondajul	
Incapacitatea de inserție în grup	
Inserția în grupuri anomice	

Tulburările psihice produse de consumul de substanțe: intoxicații și sevraj, delirium, tulburări psihotice, tulburări de dispoziție, tulburări

anxioase, sindrom amnestic, tulburare dementială, disfuncții sexuale, tulburări de somn.

Principiile esențiale ale îngrijirii toxicomanilor sunt comparabile celor pentru alcoolism. Precura, cura, post-cura fac apel, ca și pentru alcoolism, la un evantai de metode chimioterapice (tratamentul sindromului de sevraj al complicațiilor psihiatrice eventuale ale toxicomanilor), psihoterapice (susținere individuală, terapii instituționale în centrele de sejur și de primire, centre de post-cură și readaptare, intervenții aproape de familie) și sociale. Aceste strategii, ca și pentru alcoolism, sunt complementare, simultan dezvoltate și combinate într-un proiect terapeutic adaptat specificului fiecărui pacient.

Psihoterapiile, ca pentru toate toxicofiliile, fac apel la diverse tehnici, modificate în raport cu tehnicile clasice și adaptate diversității de structuri psihopatologice ale toxicomanilor. Explicarea relației cu toxicul, restaurarea admirației de sine, favorizarea exprimării emoțiilor sunt țeluri esențiale.

Intervențiile sociale, intervențiile în familie sunt elemente importante ale îngrijirii pe termen lung (intervenții punctuale, terapii familiale structurate, grupe de părinți, după caz).

Intervenția psihologului în toxicomanii

Cea mai importantă formă de psihoterapie a toxicomanilor este psihoterapia cognitiv-comportamentală. Etapele pe care psihologul va trebui să le parcurgă sunt: stabilirea unei relații terapeutice și interviul motivațional. Acesta evaluează motivația pacientului pentru schimbarea comportamentului adictiv; el reprezintă o tehnică cognitiv-comportamentală, adresată rezolvării ambivalenței pacientului față de drog și angajării în schimbare. Psihologul îl va ajuta pe pacient să-și construiască motivația și să-și consolideze angajarea în schimbare fără însă a uita nici un moment că responsabilitatea pentru schimbare aparține pacientului. Rolul psihologului nu se oprește atunci când pacientul devine abstinent și nu se rezumă la ajutorarea pacientului să mențină abstenența.

Tipurile de psihoterapie folosite în abordarea toxicomanului sunt: **terapia cognitiv-comportamentală, terapia structural strategică, terapia familială.**

XII. BOLILE FACTICE ȘI SIMULAREA

Tulburările factice sunt prin definiție condiții medicale care nu sunt reale sau naturale. Indivizii cu această tulburare pot prezenta fie simptome somatice, fie psihice (**Gelenberg, 1977**) sau ambele. În ambele cazuri, diagnosticul se pune pe prezența a trei trăsături cardinale. În primul rând, simptomele produse sunt aparent sub controlul voluntar al individului. În al doilea rând, semnele și simptomele produse, simulate sau acuzate, nu sunt explicate de nici o altă boală somatică sau psihică, deși pot coexista cu una dintre ele. În al treilea rând, scopul aparent al individului este de a căpăta rolul de pacient și nu este altfel explicabil ca o metodă de a obține un beneficiu secundar (cum ar fi în cazul simulației). Deși este adeseori descrisă în texte medicale și psihiatrice ca un sindrom rar, majoritatea practicienilor au întâlnit cel puțin un pacient cu această tulburare. Aceste cazuri lasă impresii puternice personalului spitalului deoarece pacienții cu tulburări factice induc sentimente de ură și iritare.

TRĂSĂTURILE CARACTERISTICE SINDROMULUI MUNCHAUSEN
Simularea sau producerea unor semne și simptome care sunt plauzibile, dar nu uzuale sau dramatice.
Pseudologie fantastică, care este o atrăgătoare (dar patologică) minciună (exemplu: pacientul se poate prezenta în mod fals ca fiind coleg/colegă a președintelui).
Peregrinare sau călătorii lungi asociate cu numeroase spitalizări (mai mult de 500 de spitalizări au fost raportate la un singur pacient)

1. TULBURĂRI FACTICE CU SIMPTOME PSIHLOGICE DOMINANTE

Majoritatea cazurilor publicate de tulburări factice implică numai simptome somatice. Simptome factice psihologice sunt cel mai frecvent întâlnite de clinicieni în context cu alte acuze somatice (autentice sau fabricate). Drept rezultat, psihiatrii au mai multe șanse să întâlnească pacienți cu simptome factice în secții de chirurgie sau în camerele de gardă decât în unitățile psihiatrice. Deși rapoartele despre tulburările factice numai cu simptome psihologice sunt rare, trăsăturile care se manifestă în mod curent în aceste cazuri seamănă cu cele întâlnite în sindromul Munchausen. Aceste trăsături includ peregrinarea, agresivitatea, absența relațiilor intime sau de durată și falsificarea informațiilor de bază (**Popli și alții, 1992**).

Tratament și intervenție psihologică

Tratamentul satisfăcător al pacienților cu tulburări factice este rar. Totuși, pentru a avea succes cu acești pacienți, este esențial ca sindromul să fie corect diagnosticat. Informații de la alte persoane decât de la pacient sunt necesare ca diagnosticul să fie stabilit. Adeseori este necesară o muncă apropiată de cea a unui detectiv pentru a reuși să se stabilească diagnosticul corect. Tratamentele sugerate au cuprins psihoterapie individuală și de grup (direcționată spre sentimentele de inadecvare și tendințele masochiste), terapie comportamentală (care reîntărește atributele pozitive răsplătind comportamentele sociale acceptabile și reîntărește negativ simptomele nedorite prin negarea privilegiilor) și tratament suportiv (Yassa, 1978). Mai mult, educarea personalului medical cu privire la psihopatologia subiacentă ar trebui să ajute la minimizarea furiei și frustrării din rândul personalului.

2. **SIMULAREA.** Prin definiție, indivizii care simulează sunt motivați de beneficii externe specifice și care pot fi recunoscute, pentru a-și produce sau simula boli fizice sau psihologice (Asociația Americană de Psihiatrie, 1994; Gorman, 1982). Explorând aspectele psihologice ale simulării, trebuie să avem în minte avertismentul lui Szasz T. (1956) că simularea nu este un diagnostic psihiatric dar este o acuzație. Simularea se întâlnește în situațiile în care câștiguri reale (tangibile) sunt obținute prin boală. Printre aceste situații sunt: închisoarea, armata, procese civile sau penale, comisii medicale de stabilirea incapacității.

- **Metasimulația**, în care după un episod psihotic acut, real (confuzie, depresie, bufeu delirant) sau după un accident, subiectul refăcut, realizând beneficii consecutiv situației patologice, perseverează în acuzele sale anterioare.

- **Suprasimulația** presupune o tulburare somatică sau psihică preexistentă, pe care bolnavul o amplifică.

- **Disimularea** constă în ascunderea unor simptome psihice sau somatice, ori a unei boli, în scopul sustragerii de la un tratament obligatoriu, obținerii unui beneficiu sau punerii în aplicare a unei idei delirante sau tendințe suicidare. Este de menționat înaltul potențial de disimulare a bolnavilor depresivi, manifestat în special la debutul sau după traversarea episodului depresiv, adică tocmai atunci când tendința suicidară se manifestă mai pregnant.

3. **TULBURĂRI SOMATOFORME: DSM-IV** înscrie în grupa tulburărilor somatoforme următoarele categorii:

▪ **tulburarea de somatizare** (care din punct de vedere istoric se referă la isterie sau sindromul Briquet) este o tulburare polisimptomatică care debutează înaintea vârstei de 30 de ani, evoluează mai mulți ani și se caracterizează printr-o combinație de durere și simptome gastro-intestinale, sexuale și pseudo-neurologice;

▪ **tulburarea somatoformă** nediferențiată se caracterizează printr-o suferință fizică inexplicabilă care durează cel puțin 6 luni și se situează sub limita diagnosticului de tulburare de somatizare;

▪ **tulburările de conversie** implică simptome inexplicabile sau deficite care afectează motricitatea voluntară sau funcția senzorială sau sugerând o situație neurologică sau altă situație de medicină generală. Factorii psihologici se apreciază că sunt asociați cu simptomele sau deficitele;

▪ **tulburările durerii** (tulburări somatoforme de tip algic) sunt caracterizate prin dureri care focalizează predominant atenția clinică. În plus, factorii psihologici sunt apreciați ca având un rol important în instalarea tulburării, severității, agravării sau menținerii ei;

▪ **hipocondria** este preocuparea privind teama de a avea o boală gravă, bazată pe greșita interpretare a simptomelor corporale sau a funcțiilor corporale;

▪ **tulburarea dismorfofobică** este preocuparea pentru un defect corporal imaginar.

XIII. EXAMENUL PSIHIATRIC

Asemănător ca scop cu examenul medical obișnuit, examenul psihiatric cuprinde următoarele cinci etape: recunoașterea existenței unei tulburări, sesizarea semnificației ei într-o scală semiologică, stabilirea etiologiei acestei tulburări, înțelegerea personalității și corelarea cu vârsta bolnavului, dar diferă de acesta atât prin nuanțare, cât și prin modul de desfășurare.

Examenul psihiatric nu poate fi o întâlnire întâmplătoare deoarece nu trebuie uitat nici o clipă că istoria suferinței psihice interferă strâns cu istoria esențială a subiectului, în care ea creează o breșă și că subiectivitatea simptomatologiei psihice subînțelege imensa participare afectivă și personală a subiectului.

Înainte de a fi o chestiune de tehnică, examenul psihiatric este o problemă de experiență umană, o orientare originală impusă de situație,

fiind o rezultată a îmbinării acestei experiențe cu bagajul teoretic pe care psihiatrul îl posedă. Trebuie însă subliniat că deși sunt legate, cele două componente praxiologice ale examenului nu se pot înlocui reciproc.

Mai mult decât orice altă atitudine medicală, examenul psihiatric este contextual, neavând relevanță decât într-un cadru anume precizat.

Nu trebuie ignorat nici gradul de toleranță sau intoleranță al societății și mai ales al familiei față de semnele bolii psihice, tendința la disimulare spontană a acestora motivându-le ca extravagante, hiperdotare, „crize sufletești” sau exagerare (oboseală normală, capriciile obișnuite, pasiunile) luate drept boală. Studiul și examinarea pe cât posibil și a altor membrii de familie sau obținerea unor date concrete despre colectivul de muncă pot, nu o dată, să răstoarne o primă impresie, reorientând diagnosticul.

Structurarea datelor obținute prin examinare trebuie să se facă coerent, venind pe un model care este necesar să aibă marea sau primordiala calitate de a fi complet.

Culegerea de informații privind starea actuală a bolnavului, deviația lui de la axa normalității acceptate în momentul examenului, va fi completată necesar cu datele biografice. Nuanțarea „momentelor biografice” subliniate de bolnav și extragerea din această secțiune longitudinală a datelor revelatoare pentru evidențierea trăsăturilor definitorii ale personalității, a fundalului pe care se desfășoară dinamica momentului actual, vor da valoare și orizont întregului demers psihiatric. Ceea ce unii consideră neclaritate, incertitudine, imprecizie este și trebuie să fie pentru un specialist, o fină și competentă nuanțare. Valoarea unei analize atente și calitatea ei se naște tocmai din capacitatea discriminatorie și nu din brutalitatea criteriologică. Personalizarea bolii are nu numai semnificație fenomenologică, ci va deschide porțile aparentului labirint clinico-terapeutic.

Bolile copilăriei, traumatismele cranio-cerebrale, alte afecțiuni psihice pe care subiectul le-a avut, trebuie notate și valorizate în perspectivă istorică. De asemenea, se vor nota psihotraumele majore din traiectoria existențială a subiectului, ca și atitudinea față de alte boli, de medici, de spital, medicamente.

Circumstanțele de examen nu se suprapun decât uneori sau mai bine spus, decât rareori peste un model presupus teoretic. În orice caz este important de menționat că psihiatrul nu poate spune nimic despre un bolnav pe care nu l-a văzut, el netrebuind să se lase înșelat de atmosfera dramatică din familie sau colectivitate, de părerile *competente* ale părinților, soțiilor

sau vecinilor, de reprezentanții unor autorități sau chiar de cele ale colegilor de alte specialități.

Examenul psihiatric, prin funcția lui complexă de investigație, diagnostic și contact terapeutic, ca și prin interferența atitudinilor obiective și subiective din conduita medicului se delimitează ca un demers intelectual original, având o pondere deosebită în ceea ce privește creativitatea individuală a medicului.

Examinarea stării psihice este o procedură ordonată și sistematică asemănătoare cu examinarea somatică din medicină. Este făcută de rutină pentru fiecare nou pacient, dar poate fi repetată, fie în întregime, fie parțial și de-a lungul unor întrevederi ulterioare.

Vom prezenta un sumar al principalelor aspecte ale stării psihice.

Fiecare dintre aceste aspecte este analizat la rândul lui, cu descrierea observațiilor care sunt de făcut și totodată câteva teste care sunt de realizat și cu interpretarea acestor observații și relevanța lor pentru diagnostic.

Prezentarea și examinarea stării psihice în acest mod didactic este avantajoasă, dar totodată, în anumite limite, arbitrară, deoarece diferitele funcții psihice tind să se suprapună. Ne rezumăm doar la acele aspecte psihopatologice care sunt la îndemâna oricărui psiholog clinician și care nu necesită recurgerea la aparatură medicală, la cunoștințe din domeniul biologic. Examinarea stării psihice de către psiholog va fi făcută în cele mai diverse ocazii și este de recomandat ca ea să se facă și înaintea oricărui demers psihoterapeutic deoarece va permite terapeutului să-și evalueze pe parcurs eventualele rezultate.

Depărtându-ne de orice dogme, suntem de părere că tactica de examinare trebuie să aibă o singură mare calitate, aceea de a putea fi pusă în practică. Dialogul, examinarea vor rămâne totuși sub controlul psihologului care le va restrânge de la dimensiunea inițială nondirectivă către precizarea în final a unor probleme la care ar fi fost imposibil de ajuns altfel. Psihologul nu va uita însă că formularea întrebărilor poate să sugereze unele răspunsuri „induse” care nu vor crește cu nimic nivelul posibilităților de orientare diagnostică. Nu se va insista direct asupra unor răspunsuri la întrebări care au stârnit evident jena, neliniștea bolnavului sau chiar ostilitatea acestuia.

Istoricul personal al pacientului

- Istoric școlar
- Istoric sexual
- Istoricul marital
- Istoricul profesional
- Circumstanțe sociale prezente
- Istoric medico-legal
- Istoric medical anterior
- Harta vieții
- Personalitatea premorbidă
- Istoric personal
- Interviuul unui aparținător (rude)
- Impresii asupra persoanei care informează
- Boala actuală
- Antecedente psihiatrice heredo-colaterale
- Istoricul psihiatric
- Examenul psihic

Prezentăm orientativ o posibilă schemă de derulare a examenului psihic pe care o considerăm utilă, mai ales pentru psihologul începător.

♦ Aspect general și comportament	– descriere
	– nivelul stării de conștiență
	– mod de reacție în cursul interviului
	– activitatea motorie
	– viteza
	– cantitatea
	– poziția/afitudine
♦ Vorbirea	– mișcări involuntare
	– viteză
	– cantitate
	– continuitate
♦ Dispoziție	– relevanță (legătură – corelare cu problema esențială)
	a) considerații subiective
	b) dispoziția observată de dumneavoastră
	– nivel
	– fluctuație
♦ Tulburările gândirii	– adecvare
	c) activitate autonomă (neuro-vegetativă)
	– idei suicidare
	– preocupări obsesive
	– credințe
	– convingeri

◆ Percepția	– iluzii – halucinații – depersonalizare
◆ Orientare	– Timp – temporală – ora – zi – dată – loc – spațială – la persoană
◆ Atenție și concentrare	– de spus în ordine inversă zilele săptămânii – de spus în ordine inversă lunile anului – de numărat din 7 în 7 până la 100 (din 3 în 3 de la 20)
◆ Înregistrarea și memoria de scurtă durată	a) noutăți recente, numele dumneavoastră – numărătoare pe degete – de la 1 la 10 (reținerea de numere) b) propoziții Stanford-Binet c) Nume, adresă, data nașterii – imediat – se repetă după 2' – se repetă după 5'
◆ Înregistrarea și memoria recentă	– experiențele din ultimele câteva zile (exemplu: perioada de spitalizare, televizor, știri diferite)
◆ Memoria îndepărtată	– evenimente personale din trecut (exemplu: școală, căsătorie) – diferite probe: 6 orașe, 5 fructe, primii miniștri, războaiele mondiale
◆ Inteligența	Calcul Abstractizarea: proverbe, diferența și similitudinea dintre un gard și un perete (zid) Cititul și scrisul Performanțele din istoricul personal
◆ Conștiința bolii și judecata	Se consideră bolnav? Care crede că ar fi natura, cauza, tratamentul corespunzător bolii?
◆ Reacția examinatorului față de pacient	

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Tudose F., Tudose C., Dobranici L., *Psihopatologie și psihiatrie pentru psihologi*, Editura InfoMedica, 2002.

2. Tudose F., Tudose C., *Abordarea pacientului în psihiatrie*, Ediția a II-a, Editura InfoMedica, 2004.

3. Tudose Florin, *Fundamente în psihologia medicală. Psihologie clinică și medicală în practica psihologului*, Editura Fundației România de Mâine, București, 2003.

POLITICI SOCIALE

Lector univ. dr. RUXANDRA DUNGACIU

OBIECTIVE

Familiarizarea studenților cu principalele concepte și teorii în domeniu, ca și cu principalele mecanisme de formulare și aplicare a politicilor sociale. Dobândirea de cunoștințe necesare pentru a putea cerceta și analiza critic rolul sistemelor de producere a bunăstării în societățile actuale cu economie de piață și sisteme politice democratice, precum și capacitatea studenților în realizarea de analize critice a politicilor sociale concrete, aplicate în diferite domenii (educație, sănătate, asistență socială, protecția categoriilor sociale defavorizate etc.), din perspectiva intereselor naționale ale României, dar și din perspectiva intereselor diferitelor grupuri și categorii sociale. Însușirea deprinderii de a utiliza o multitudine de surse de informare în materie, inclusiv internetul, ca și de a folosi cunoștințele oferite de diferite discipline academice (sociologie, antropologie, științe politice) în înțelegerea și evaluarea politicilor sociale.

I. NOȚIUNI INTRODUCTIVE

Termenul de „politici sociale” se aplică: politicilor pe care guvernele le pun în aplicare pentru realizarea bunăstării și a protecției sociale; modurilor în care bunăstarea este produsă într-o societate; studiului academic al domeniului.

Politicile sociale se referă, în mod special, la serviciile sociale și la statutul bunăstării. Un alt sens este mai amplu și cuprinde o categorie largă de probleme ce depășesc cu mult activitatea guvernului. E vorba despre totalitatea mijloacelor prin care este realizată bunăstarea și de condițiile sociale și economice pe care aceasta se bazează.

Politicile sociale ne afectează pe toți în diverse momente: preocupările legate de sănătate sau educație, de creșterea criminalității sau de condițiile de locuire intră toate sub incidența politicilor sociale. Termenul se referă la rolul statului în producerea bunăstării pentru cetățenii aceluia stat și la modul în care intervenția statului poate modifica condițiile de viață ale oamenilor. Principalele domenii pe care se axează, în mod tradițional, intervenția statului sunt: educația, securitatea socială, serviciile de sănătate și locuințele. Ca atare, studiind politicile sociale, încercăm să înțelegem cum și de ce aceste politici sunt realizate, cum sunt implementate și ce efecte au.

Ca *domeniu* de studiu academic (nu *disciplină* academică), politicile sociale împrumută metode, teorii și concepte din științe sociale precum sociologia, asistența socială, psihologia, economia, politologia, managementul, istoria, filosofia și dreptul.

Politicile sociale se află întotdeauna în miezul controverselor politice. Se poate spune că programele electorale ale partidelor politice sunt moduri diferite de a vedea politicile sociale, iar alegerile se câștigă (la modul ideal) în funcție de măsura în care anumite măsuri de politică socială sunt resimțite ca binevenite și utile pentru comunitate, în general, și pentru indivizi, în mod special. Totodată discuțiile despre politici sociale sunt contradictorii pentru că oamenii au concepții diferite despre natura problemelor sociale și despre felul în care statul ar trebui să se implice în rezolvarea lor. Se ridică probleme practice legate de măsura în care statul ar trebui să se implice pentru a-i ajuta pe indivizi sau diversele grupuri sociale să facă față riscurilor pe care le întâlnesc în viața cotidiană – legate de menținerea sănătății, a unui loc de muncă, de găsirea unei locuințe sau de dificultățile asociate înaintării în vârstă. Cum ar trebui să fie interpretate și soluționate problemele sociale precum criminalitatea sau existența oamenilor străzii? Cum e preferabil să fie plătite serviciile sociale, în mod individual sau în mod colectiv, prin taxe? Cine ar trebui să ofere serviciile sociale: statul sau sectorul privat? Impunerea unui salariu minim va reduce sărăcia sau dimpotrivă va bloca pe mai mulți oameni la un nivel de venit aflat la limita subzistenței? Ce probleme etice pun noile tehnologii reproductive sau eutanasia și, ca atare, în ce măsură ar trebui să fie acceptate sau chiar încurajate de stat? Într-o perspectivă istorică, când și de ce au început să se implice statele în realizarea bunăstării pentru popoarele lor? Ce factori au influențat modul în care politicile sociale au fost elaborate

în diferite perioade? Care a fost legătura dintre politicile sociale și dezvoltarea economică, respectiv evoluțiile politice din istoria modernă? Sunt anumite grupuri favorizate de politicile sociale? Etc.

II. BUNĂSTARE ȘI SOCIETATE

Politicile sociale se bazează pe sociologie pentru a explica contextul social al producerii bunăstării. Dacă încercăm să îmbunătățim condițiile de viață ale oamenilor este util să căutăm să înțelegem ceva despre felul în care trăiesc și se comportă oamenii și despre modul în care politicile sociale se aplică situației concrete a acestora. Unii autori au susținut chiar că întrucât *politicile sociale se realizează într-un context social*, ele nu pot fi înțelese decât în respectivul context. Această perspectivă a fost îmbrățișată cu precădere de „politicile sociale critice”, care pornesc de la ideea că politicile sociale sunt subminate de inegalități sociale, pe care nu le au întotdeauna în vedere: acestea sunt inegalitățile de clasă, de rasă (sau etnice) și de gen.

1. STRUCTURA SOCIALĂ

Societățile sunt „structurate”, în sensul că relațiile dintre oameni se desfășoară după modele regulate. În acest sens, se poate observa, cu destulă ușurință, că politicile sociale sunt dominate de principalele axe de structurare socială: *familia, munca și națiunea*.

1.1. *Familia*

Un set amplu de politici sociale construite în jurul familiei are drept presuposiție centrală ideea că *familia este compusă dintr-un bărbat, o femeie și copii*. Alocațiile pentru copii, educația și protecția copilului sunt probe pentru afirmația de mai sus. Unele țări au politici construite în jurul imaginii bărbatului ca susținător al familiei, cu politici de suport ce iau în calcul permanența căsătoriei și situația în care femeia nu lucrează. „Recompensele” pentru conformarea față de „normă” în acest sens constau în subvenții pentru dependenții căsătoriți (femei) și pentru copii. Pe de altă parte, familiile ce „deviază” de la această „normă” – de pildă mamele singure și sărace – au șanse să fie „penalizate” în mod implicit prin politicile existente. Totodată, pensiile alimentare au aceeași funcție de penalizare pentru dezagregarea familiei. De fapt, familiile cu doi părinți și unul sau mai mulți copii sunt tot mai atipice în societățile dezvoltate. Mai mulți factori au contribuit la această tendință:

- îmbătrânirea populației, care înseamnă că există tot mai multe familii de bătrâni fără copii (care nu mai locuiesc cu părinții);
- întârzierea deciziei de a avea copii, care înseamnă tot mai multe situații în care tinerii trăiesc singuri sau în cupluri fără copii;
- creșterea proporției părinților singuri;
- creșterea ratei divorțurilor, care înseamnă, de regulă, și independența copiilor la vârste mai timpurii.

1.2. *Munca*

Introducerea și menținerea oamenilor pe piața formală a muncii a fost un obiectiv central al politicilor de combatere a sărăciei și excluziunii. Dezvoltarea protecției sociale a pus la rândul său accent pe aceleași elemente. În realitate, sunt numeroase situațiile în care oamenii sunt numai parțial integrați pe piața muncii. Astfel, se poate vorbi despre:

- o piață a muncii bipolară, în care avem, pe de-o parte, angajați oficiali, cu salariu regulat, ale căror contracte de muncă sunt sigure și respectă toate normele juridice din țara respectivă și, pe de altă parte, angajați pe piața „neagră”;
- lucrători periferiali, fără calificări, cu rol marginal în economie și care sunt primii trecuți în șomaj în perioadele în care apar probleme în economie;
- precaritate, care definește situația lucrătorilor ce pendulează între activități ocazionale, cu program redus și șomaj.

Marginalitatea economică are consecințe pentru incluziunea socială. Condițiile economice instabile duc la instabilitate socială – lipsa unui loc de muncă se asociază deseori cu destrămarea familiei, ceea ce reduce nivelul protecției sociale.

Multe dintre sistemele bunăstării își au originea în acțiunile colective și mutualiste ale sindicatelor și grupurilor profesionale sau ocupaționale mai degrabă decât la nivelul statului. Sindicatele au creat ajutoarele de șomaj în Danemarca, locuințele sociale în Norvegia, ori serviciile de sănătate în Israel. Protecția socială pentru șomaj în Franța este administrată de o „convenție” compusă din angajatori și sindicate.

1.3. *Națiunea*

Națiunile au fost definite drept *acele grupuri legate printr-o istorie sau cultură comună, ca grupuri de oameni aflați într-o locație geografică comună* și care au o identitate comună, sau drept *comunități politice*.

Istoriceste vorbind, preocuparea pentru bunastare sociala a dobândit importanta curând după apariția „statelor națiune” și în anumite aspecte perspectivele sunt apropiate. Unii autori susțin că națiunea este *principala comunitate* de care depinde *producerea bunăstării*.

Identitatea națională este, de fapt, utilizată în mod frecvent atât pentru a-i exclude pe oameni de la bunăstare, cât și pentru a promova incluziunea, iar influența naționalismului asupra bunăstării a fost, în general, negativă. Ideea „statului bunăstării” limitează, după unii, cuprinderea bunăstării la un context particular – conceptul tinzând să se reducă la cetățeni sau membri ai comunității politice.

Imigranții, care provin din afara comunității, tind să fie excluși de la numeroase elemente ale protecției sociale. Suportul pe bază de venit rezidual le este oferit, însă beneficiile non-contributorii (precum ajutoarele pentru persoane cu dizabilități) sunt rareori disponibile în mod direct pentru imigranți. Puține țări oferă imigranților întreaga gamă a protecției sociale, iar pe termen scurt aceasta poate crea dezavantaje în raport cu populația gazdă. Pe de altă parte, imigranții tind să fie în medie mai tineri și mai mobili decât populațiile gazdă.

2. INEGALITATEA SOCIALĂ

Inegalitatea nu înseamnă diferență. Termenul de *inegalitate* se referă la faptul că unii oameni sunt dezavantajați în raport cu alții. Inegalitatea semnifică dezavantaj în context social. Principalele inegalități sunt cele legate de clasă, gen, rasă, ca și inegalitățile de venit și avere.

Inegalitățile sunt reprezentate în unul din următoarele modele:

– inegalități ierarhice, care se întind de la vârf la baza unei scale sociale, pe care toți oamenii sunt ordonați în diferite poziții. Acesta este modelul inegalităților de venit și avere;

– stratificare, atunci când oamenii sunt grupați în categorii, plasate la diferite niveluri. Acest model este utilizat în discuțiile despre clasă și gen;

– diviziune socială: societățile pot fi aproape divizate în grupuri distincte „albi” și „negri”, bărbați și femei, bogați și săraci. O societate realmente divizată nu ar mai fi o societate.

Politicile care au în vedere corectarea unei inegalități pot agrava o alta în anumite situații. În India se poartă o discuție despre faptul că încercările de a diminua discriminarea de gen vor crea discriminare între caste.

III. VALORI ÎN POLITICILE SOCIALE

1. PROSPERITATEA INDIVIDUALĂ ȘI SOCIALĂ

Prosperitatea este un concept complex, deoarece se referă în același timp la nevoi (lucrurile pe care oamenii trebuie să le aibă), la interese (lucrurile care sunt folositoare pentru oameni) și la dorințe (lucrurile pe care oamenii le aleg). În fiecare dintre aceste accepțiuni, elementul opus este identic: sărăcia poate fi echivalată cu o lipsă a prosperității și a bunurilor necesare pentru asigurarea ei.

Economiștii definesc *prosperitatea* ca fiind o caracteristică necesarmente individuală. Prosperitatea socială reprezintă interesul grupurilor care nu este întotdeauna aceeași cu al oamenilor care le compun, încât pot apărea lesne conflicte între indivizi, familii și comunități. De pildă, se consideră a fi în interesul unei națiuni să se apere de atacuri, dar oamenii implicați vor suferi în mod direct. Motivul pentru care prosperitatea și binele individual și social coincid uneori este acela că oamenii sunt ființe interdependente, sociale și care se bazează pe mecanisme sociale (interacțiune socială, schimburi, diviziunea muncii, educația) pentru dezvoltarea și prosperitatea personală.

2. SOLIDARITATEA

Ideea de *solidaritate* este profesată de toate marile religii, iar în câmpul acțiunii sociale bazele solidarității țin de obligațiile reciproce. Reciprocitatea echilibrată apare atunci când oamenii oferă în mod direct ceva în schimbul a ceea ce primesc. Adeseori avem însă de-a face cu situații de reciprocitate generalizată, nu cu balanțe de servicii, căci oamenii pot să dea întrucât au primit la rândul lor ceva în trecut sau pentru că este posibil să primească ceva în viitor. De pildă, părinții oferă copiilor îngrijire, educație etc., pentru că și ei au primit același lucru de la părinții lor. Persoanele active sunt de acord să-i sprijine financiar pe pensionari întrucât știu că în viitor generația următoare îi va sprijini la rândul ei. Reciprocitatea generalizată este regula de bază în familie, dar ea funcționează și în sistemele de asigurări reciproce.

3. DREPTURILE

Drepturile sunt reguli care protejează libertățile sau impun îndatoriri oamenilor. Drepturile morale se bazează pe principii morale; drepturile legale se bazează pe sancțiuni juridice.

Drepturile la bunăstare pot fi generale (se aplică tuturor) sau particulare (se aplică numai anumitor persoane). Statele bunăstării din Europa continentală au dezvoltat sisteme de drepturi particulare (bazate pe calitatea de membri ai unor organizații) și drepturi individuale. Modelul Marii Britanii a căutat să extindă drepturile la toată populația, pe baza cetățeniei.

Cetățenia este dreptul de a avea drepturi. T.H. Marshall a definit *cetățenia* ca fiind „statutul conferit celor ce sunt membri deplin ai unei comunități”. Această idee are în mod evident un grad mare de exclusivitate, ea putând fi la fel de bine utilizată atât pentru a conferi oamenilor drepturi, cât și pentru a le refuza (în speță, celor ce nu sunt cetățeni ai unui stat).

4. JUSTIȚIA

Există două abordări principale ale ideii de *justiție*. Ideea platonice vede în justiție ceea ce este bun, drept sau dezirabil. Se poate argumenta că această perspectivă este prea vagă, prea generală, deoarece dacă libertatea poate fi considerată ca o componentă logică a justiției (ține de ceea ce contribuie la a avea o viață bună), la fel de bine pot fi incluse acolo și lucruri precum calitatea locuințelor sau o bună recepție a semnalului Tv...

Perspectiva aristoteliană vede justiția ca pe un principiu al acțiunii proporționale. Justiția socială este, în fond, un principiu distributiv, care se referă la proporțiile în care oamenii ar trebui să contribuie și pe de altă parte să primească din partea societății. Justiția corectivă înseamnă că pedeapsa trebuie să fie proporțională cu actul deviant. Justiția distributivă înseamnă că oamenii trebuie să aibă parte de cantități just împărțite de bunuri și servicii.

5. LIBERTATEA

Libertatea are trei elemente: *oamenii* trebuie să fie liberi de *constrângeri* pentru a putea *să facă* ceva. Libertatea este deci:

- psihologică: oamenii trebuie să fie în stare să facă alegeri;
- negativă: oamenii trebuie să nu fie împiedicați și
- pozitivă: oamenii trebuie să fie în măsură să acționeze.

Perspectiva individualistă descrie un model *de libertate în care aceasta se bazează pe independență*. Bunăstarea socială și intervenția statului sunt văzute ca subminând independența individului și ca atare libertatea acestuia.

Modelul libertății sociale pornește de la ideea că libertatea se bazează pe interdependență. Pentru a putea acționa, oamenii trebuie să poată să aleagă în societate, iar sărăcia și lipsurile îi împiedică să facă acest lucru. Prin urmare, sărăcia subminează libertatea în această viziune. Producerea bunăstării oferă oamenilor mai multe disponibilități, deci le mărește gradul de libertate.

6. DEMOCRAȚIA

Democrația se referă la:

– un sistem de guvernare (democrația reprezentativă este un sistem de guvernare pe bază de alegeri). Sociologul Joel Schumpeter susține că democrația constă mai ales în competiția pentru votul popular, ceea ce obligă guvernele să fie mai responsabile știind că urmează să dea socoteală pentru acțiunile lor la alegerile următoare;

– un sistem de luare a deciziei (democrația directă sau participativă oferă putere de decizie oamenilor care sunt afectați de deciziile respective);

– o societate în care oamenii au drepturi (democrația liberală acceptă votul majoritar numai pentru că o majoritate se realizează întotdeauna prin înțelegerea între o multitudine de minorități).

Producerea bunăstării s-a dezvoltat mână în mână cu democrația. Unii autori susțin că nu a existat niciodată foamete într-o democrație reală, întrucât drepturile politice sunt fundamentale pentru menținerea drepturilor economice și sociale.

7. STATUL

Statul este un termen general pentru instituții, agenții și proceduri legate de guvernare. Ideea statului bunăstării sugerează că politicile sociale reprezintă, în principal, o responsabilitate a guvernului, deși în realitate numeroase dintre funcțiile statelor bunăstării sunt preluate de agenții non-guvernamentale.

Guvernele care sunt preocupate de soarta cetățenilor lor (și trebuie subliniat că nu toate sunt, chiar dacă toate sunt nevoite să ia anumite măsuri de protecție socială – dar scopul principal poate fi cu totul altul: în statele comuniste scopul protecției sociale era extinderea controlului și asupra vieții personale a oamenilor) vor avea anumite răspunderi pentru protecția socială a acestora. Responsabilitatea asumată poate fi reziduală (asistență numai pentru cei ce nu se pot descurca singuri), dar cele mai multe state au ajuns la concluzia că este imposibil să se limiteze la sprijinul oferit în

ultimă instanță (după modelul Legii Săracilor din Anglia). Rațiunile sunt atât administrative (selectivitatea strictă este costisitoare și ineficientă), dar și politice (este extrem de greu să se reziste presiunilor pentru extinderea suportului de stat).

Statele bunăstării sunt forme instituționalizate de protecție socială, în care statul stabilește termenii în care este oferită protecția socială. Unii autori au susținut necesitatea reducerii rolului statului, dar nu e deloc evident de ce dacă anumite acțiuni pot să fie desfășurate de agenții non-statale ele nu pot să constituie totodată și obiectul de activitate ale unor guverne legal constituite.

IV. BUNĂSTAREA

1. BUNĂSTAREA – TERMEN CENTRAL ÎN ANALIZA POLITICILOR SOCIALE

Termenul e marcat de ambiguitate. Există trei sensuri principale ale termenului:

– bunăstarea ca *prosperitate* (în economie, se vorbește despre „utilități”: prosperitatea sau interesele oamenilor sunt reprezentate de lucrurile pe care aceștia aleg să le aibă);

– bunăstarea ca *gamă de servicii* care sunt puse la dispoziția oamenilor pentru a-i proteja în anumite condiții, cum ar fi perioada copilăriei, boala, vârsta înaintată;

– în SUA, termenul de bunăstare (*welfare*) se referă, în mod particular, la asistența financiară acordată săracilor, sens care nu mai apare în alt context.

Bunăstarea este, de regulă, asociată cu satisfacerea nevoilor, dar conceptul este mai larg: pentru a dobândi prosperitate, oamenii trebuie să aibă opțiuni și capacitatea de a alege scopuri personale. În Europa, termenul de „politici sociale” este preferat celui de „politici ale bunăstării” deoarece se consideră că reflectă mai bine spectrul larg de politici, domenii și obiective asociate cu statul bunăstării.

2. ARGUMENTE PENTRU REDISTRIBUIREA COLECTIVĂ A BUNĂSTĂRII

– umanitar: preocupările legate de sărăcie și nevoi se află în centrul proceselor de dezvoltare;

– religios: majoritatea marilor religii fac din caritate o îndatorire religioasă; catolicismul vorbește despre solidaritate socială (sau

responsabilitate reciprocă); islamul, iudaismul și luteranismul pun accentul pe responsabilitatea colectivă față de comunitatea proprie.

– al interesului reciproc: multe sisteme de protecție socială s-au dezvoltat nu din activități de stat, ci din activități bazate pe reciprocitatea beneficiilor, încurajate ulterior de către stat;

– democratic: protecția socială s-a dezvoltat o dată cu drepturile democratice;

– practic: redistribuirea bunăstării aduce beneficii economice și sociale. Țările cu sisteme extensive de protecție socială tind să fie mai bogate și să aibă mai puțini săraci. Desigur, rămâne dificultatea de a evalua care latură a fost anterioară: bogăția sau redistribuirea bunăstării...

3. ARGUMENTE ÎMPOTRIVA REDISTRIBUIRII

Principalele argumente în acest sens vin din direcția politică a „dreptei radicale”, care consideră că politicile de acest tip încalcă libertatea oamenilor. Redistribuirea este furt, taxele sunt muncă forțată. Presupozițiile pe care se bazează aceste argumente sunt însă discutabile:

– oamenii au dreptul absolut de a-și folosi proprietatea așa cum doresc. În realitate, oamenii sunt interdependenți unii de ceilalți în orice societate și proprietatea este în legătură cu o serie de aranjamente sociale. Dreptul de proprietate este convențional, iar taxele fac parte din convenție.

– Oamenii nu au consimțit la formele de redistribuire, care sunt, prin urmare, coercitive. De fapt, în multe țări sistemele de redistribuire au fost voluntare și bazate pe reciprocitate mult înainte de a fi instituționalizate la nivelul statului (Danemarca, Finlanda, Suedia).

– Drepturile individului sunt absolute. Drepturile de proprietate sunt importante, dar puțini ar fi de acord că ele sunt mai importante decât orice altă valoare morală.

4. CUI SE ADRESEAZĂ PROCESELE REDISTRIBUTIVE?

Redistribuirea reziduală a bunăstării. Tradițional, se considera că redistribuirea îi are în vedere pe cei săraci. Modelul dominant în țările de limbă engleză se leagă de Legea Săracilor adoptată în Anglia în 1598 și care a funcționat până în 1948 și din care s-au inspirat și alte state. Ea oferea modelul unui sistem de redistribuire rezidual în care se creează o plasă de siguranță menită să-i pună la adăpost pe cei ce nu se pot descurca în nici un alt mod.

Redistribuirea solidaristă. În numeroase țări europene, redistribuirea se bazează pe principiile solidarității sau ale responsabilității reciproce. Responsabilitățile pe care oamenii le au unii față de alții depind de relațiile dintre ei; în societate, oamenii fac parte din diverse rețele de solidaritate. Multe dintre drepturile pe care oamenii le au sunt mai degrabă particulare decât generale, bazându-se pe condițiile specifice în care se află – istoricul activității lor productive sau al relațiilor de familie etc. și mai puțin pe drepturi generale protejate de stat. Cei ce nu fac parte din asemenea rețele se consideră a fi „excluși”. Ca atare, în ultima vreme au apărut politici sociale ce au în vedere reinsertia sau incluziunea socială.

Redistribuirea instituțională. Un sistem instituțional este unul în care anumite nevoi și lipsuri sunt considerate a fi o parte normală a vieții sociale. Bunăstarea este pusă la dispoziția populației în ansamblu, la fel ca și serviciile publice precum drumurile sau școlile. Într-un astfel de sistem redistribuirea bunăstării nu-i are în vedere doar pe cei săraci – ci pe toată lumea.

Performanța/reușita industrială. Redistribuirea bunăstării a fost văzută adeseori ca o „ucenică” a economiei, căreia îi dă o mână de ajutor în două moduri diferite. Îi ajută pe angajatori pregătind și oferind servicii lucrătorilor, deci punând la dispoziție o capacitate de muncă îmbunătățită, și acționează ca regulator economic stimulând cererea atunci când producția este la niveluri scăzute.

5. MODELE ALE BUNĂSTĂRII

Gosta Esping-Andersen a descris 3 mari tipuri de regimuri ale bunăstării:

- *corporatiste*, bazate pe muncă și pe contribuția individuală;
- *social-democrate*, care favorizează valorile universaliste;
- *liberale*, în general rezidualiste (protecția socială e limitată la cei ce nu se pot susține singuri, deci asigurările nu-i acoperă pe cei cu un venit peste un anumit nivel).

6. UNIVERSALITATE ȘI SELECTIVITATE

Beneficiile și serviciile universale sunt disponibile de drept pentru toți sau cel puțin pentru întregi categorii de oameni (bătrânii, copiii etc.). Beneficiile și serviciile selective sunt rezervate pentru cei care au nevoie de ele în mod special. Pare să fie vorba despre același lucru ca și în cazul categorisirii bunăstării în „reziduală” și „instituțională”, dar de fapt universalitatea și selectivitatea sunt *metode* de redistribuire, pe când modul

rezidual/instituțional se bazează pe *principii* diferite. Un sistem rezidual poate utiliza servicii universale acolo unde este cazul (exemplu: un sistem de asistență medicală reziduală poate conține elemente universaliste), iar unul instituțional poate utiliza beneficii selective pentru a asigura acoperirea tuturor tipurilor de nevoi.

V. STATUL BUNĂSTĂRII

Ideea statului bunăstării semnifică lucruri diferite în diverse țări. Pentru mulți, el reprezintă un model ideal al felului în care statul trebuie să se preocupe de bunăstarea cetățenilor săi, asumându-și responsabilitatea pentru o bunăstare comprehensivă și universalistă. Pentru alții, sensul ideii se reduce la „bunăstarea oferită de stat pentru anumite categorii sociale”, ca în SUA. În sfârșit, un alt mod de înțelegere a statului bunăstării are în vedere protecția socială care însă nu este generată exclusiv de către stat, ci de o combinație de servicii independente, bazate pe voluntariat și guvernamentale. Este modelul cel mai cuprinzător de stat al bunăstării.

Există o bogată literatură dedicată comparației între statele bunăstării, care utilizează următoarele tipuri de criterii de comparație:

- *politicile sociale și evoluția lor istorică* în diverse țări;
- *inputurile*, respectiv resursele pe care se bazează producerea bunăstării în raport cu alte criterii sociale;
- *producția*, respectiv regulile și structurile organizaționale de producere a bunăstării;
- *operațiunile*, respectiv modul cum sunt puse în acțiune beneficiile și serviciile, la ce se referă, cine plătește pentru ele, cine le conduce;
- *rezultatele* sau efectele, care pot să nu fie întotdeauna cele intenționate de guvernanți.

1. MAREA BRITANIE: STATUL BUNĂSTĂRII PRIN EXCELENȚĂ

Marea Britanie a avut o situație cu totul specială în cel de-al doilea Război mondial, deoarece, deși a luptat de la început până la sfârșit, nu s-a confruntat cu o invazie, ci doar cu atacuri aeriene. Astfel, țara nu s-a confruntat cu dezorganizări sociale sau politice și, în plus, s-a creat o uriașă solidaritate socială care a generat premisele implementării politicilor sociale egalitare din timpul și de după război.

Principalele elemente ale statului bunăstării britanic sunt:

- garanția standardelor minime, inclusiv a unui venit minim;

- protecție socială în cazul situațiilor de insecuritate și
- servicii sociale oferite la cel mai bun nivel posibil.

Aceste elemente au devenit echivalente, în practică, cu modelul instituțional al bunăstării, bazat pe solidaritate socială (non-contributiv) și care pune accentul pe protecție socială și pe servicii generalizate de producere a bunăstării. În realitate, de altfel, în Marea Britanie lucrurile se îndepărtează de acest model ideal, în sensul că deși acoperirea este extensivă, beneficiile și serviciile oferite au un nivel relativ scăzut.

2. GERMANIA: MODELUL DE PIAȚĂ SOCIALĂ

Statul german postbelic se baza pe ideea „statului social”, uneori denumit „economie de piață socială”. Primul principiu central era că bunăstarea socială era promovată cel mai bine prin dezvoltarea economică și că structura serviciilor trebuia să reflecte acest lucru. Acest principiu este reprezentat de relația strânsă dintre servicii și poziția individului pe piața muncii. Beneficiile sociale sunt legate de câștigurile din muncă, iar cei fără un istoric al muncii nu sunt acoperiți pentru o serie întreagă de eventualități neplăcute. Pe de altă parte, există o preocupare generală pentru a asigura compatibilitatea între cheltuielile publice cu producerea bunăstării și necesitatea dezvoltării și creșterii economice.

Apoi, economia germană și sistemul de bunăstare s-au dezvoltat într-o structură cooperatistă. Acest principiu dezvoltat de către Otto von Bismarck pe baza asociațiilor de întraajutorare reciprocă a rămas și în continuare, fundamentul protecției sociale în Germania. Asigurările sociale, care acoperă costurile asistenței sanitare, a unei părți din asistența socială și o bună parte a sistemului de protejare a veniturilor, se află în sarcina unui sistem de fonduri independente.

În al treilea rând, se pune un accent deosebit pe *principiul subsidiarității*. Acesta semnifică, în context german, faptul că serviciile trebuie să fie descentralizate sau organizate independent și că nivelul intervenției statului trebuie să fie rezidual, adică limitat la circumstanțele care nu sunt acoperite corespunzător în alte moduri. Cei cu câștiguri mari nu sunt acoperiți de sistemul principal de asigurări sociale, ci trebuie să-și facă propriile aranjamente în acest sens.

3. FRANȚA: SOLIDARITATE ȘI INSERȚIE SOCIALĂ

Protecția socială în Franța se bazează pe principiul solidarității: acest angajament este afirmat explicit în primul articol al Codului de Securitate

Socială francez. Există, de altfel, mai multe sensuri ale acestui principiu. În primul rând, este vorba despre un suport reciproc pe bază de cooperare. Unii analiști vorbesc despre grupurile „mutualiste” (asociațiile prietenești) și subliniază că și cei care sunt asigurați în sisteme naționale (*les assurés sociaux*) trebuie să contribuie pe picior de egalitate în cadrul acestor formule. Alții pun accentul pe legătura dintre solidaritate și interdependentă. Solidaritatea este, în acest context, înțeleasă în termenii acțiunii comune, ai responsabilității reciproce și ai riscurilor împărtășite.

Tendința de a realiza o „solidaritate națională” a căutat să extindă raza de acțiune a organizațiilor solidariste existente, în mod special prin crearea unui regim general al sănătății și securității sociale și apoi prin extinderea progresivă a acestuia. Începând din 1970 acest model de solidaritate a fost completat cu măsuri adiționale destinate să-i reinsereze în rețea pe cei excluși. Cea mai importantă dintre aceste măsuri este așa-numitul *Revenu Minimum d'Insertion* (RMI), introdus în 1988, care combină un beneficiu la un nivel de bază cu un contract de inserție sau incluziune socială.

Sistemul francez reprezintă o combinație dintre cele mai variate game de servicii. Este un sistem costisitor și în ultimii ani problema controlului cheltuielilor a fost din ce în ce mai aprins discutată în mediile publice.

4. SUEZIA: MODELUL INSTITUȚIONAL-REDISTRIBUTIV

Modelul suedez poate fi privit ca o formulă ideală de „stat al bunăstării”, ce oferă asistență instituționalizată, în sensul că oferă un minim universal cetățenilor săi. Se merge încă și mai departe decât în cazul englez în materie de egalitate socială.

Modelul teoretic instituțional-redistributiv al lui Richard Titmuss, care combină principiile serviciilor sociale comprehensive cu egalitarismul poate fi văzut ca o reprezentare idealizată a acestor obiective. De regulă, protecția socială nu este asociată în mod necesar cu egalitatea; sistemele francez și german oferă protecție diferențiată în funcție de poziția individului pe piața muncii. Sistemul suedez, privit cu mai multă atenție, are multe caracteristici similare și a fost descris ca fiind „selectiv pe baza experienței ocupaționale”. Cu toate acestea, importanța egalității – uneori identificată cu „solidaritatea” în sensul cooperării organizate – este considerabilă. Modelul este acela al „politicii salariale solidariste” susținută

de mișcarea sindicală, care solicită creșterea standardelor de protecție socială, diferențe de venituri limitate și politici redistributive.

5. STATELE UNITE: UN REGIM „LIBERAL”?

Statele Unite sunt descrise uneori ca un regim al bunăstării „liberal”, în sensul că dă prioritate individualismului, principiului *laissez-faire*, rezidualismului și are o perspectivă punitivă asupra sărăciei. Aceste probleme domină dezbaterile americane referitoare la bunăstare, după cum probează măsuri precum introducerea unei compensații pentru muncitori (în situațiile șomajului rezultat din vina altcuiva decât a muncitorilor înșiși), eliminarea beneficiilor pe termen lung pentru dependenți și critica „sub-clasei” săracilor.

SUA nu are însă un sistem unificat de protecție socială. Statele federale dețin aproape toate funcțiile importante în domeniul politicilor sociale, inclusiv asistența socială sau publică, asistența sanitară. Prin comparație cu alte țări dezvoltate, guvernul central are un rol extrem de redus în producerea bunăstării. Principalele evoluții în acest sens legate direct de guvernul federal au avut loc sub administrația Roosevelt în anii 30 ai secolului XX, care a pus bazele unui sistem de securitate socială, și „Războiul împotriva sărăciei” din anii 60, care a adus beneficii importante (în special asistență medicală pentru oamenii cu venituri mici) și a angajat guvernul federal într-o mare diversitate de proiecte și activități la nivel local.

În practică, în SUA este un sistem pluralist, mai degrabă decât unul liberal. Există îndepărtări semnificative de la modelul rezidual – de pildă, școlile de stat, asigurările de stat sau administrația veteranilor care oferă asistență medicală pentru peste 40 milioane de oameni. Pe lângă activitățile desfășurate de stat sau de guvernele federale, există importante interese private, mutualiste și corporatiste în producerea bunăstării în SUA. Sistemul rezultat este complex și costisitor și se află în centrul dezbaterilor publice din această cauză.

6. POLITICI SOCIALE ALE UNIUNII EUROPENE

Comunitatea Economică Europeană a fost fondată pentru motive politice și economice. Scopul politic central era nu viitoarea Uniune Europeană, ci menținerea păcii în Europa. Țelul economic principal a fost realizarea unei piețe libere la nivel european. Nu existau însă țeluri sociale clare, iar măsurile de politică socială ce au fost luate ulterior au fost rezultatul presiunilor de politică economică. În anii 70, accentul CEE s-a

deplasat către îmbunătățirea „condițiilor de muncă și viață” în țările comunității, iar ideea de „muncitor” a fost extinsă pentru a-i include și pe cei ce nu făceau parte din forța de muncă. O dată stabilit faptul că există obiective sociale ale CEE care nu sunt identice cu cele economice, s-a putut detașa un rol distinct al Comunității în materie de politici sociale.

Puterile Uniunii s-au dezvoltat progresiv prin măsuri marginale și relativ ne-intruzive, luate cu scopul de a crea precedente și consecințe. De pildă, hotărârile privind pachetele de țigări, permisele de autobuz pentru bătrâni sau limba de predare în școli au căutat să stabilească competențe în relație cu sănătatea publică, vârsta înaintată, transportul sau educația. Acestei tendințe i s-a rezistat de regulă prin invocarea ideii de „subsidiaritate”, pe baza căreia acțiunile trebuie realizate întotdeauna la cel mai jos nivel cu putință.

Abordarea de către Comunitate a modului în care trebuie dezvoltate politicile sociale se bazează pe dezvoltarea treptată a serviciilor, extinderea progresivă a solidarității și inserțiunea celor ce sunt excluși. Problemei excluziunii și a re-incluziunii sociale i s-a acordat în ultima vreme o atenție specială.

7. POLITICILE SOCIALE ALE ȚĂRILOR ÎN CURS DE DEZVOLTARE

Problema centrală a țărilor în curs de dezvoltare este sărăcia. Aproape jumătate din populația planetei trăiește cu mai puțin de 2\$ pe zi. O interpretare critică extrem de răspândită în mediile analiștilor de politici sociale este aceea că sărăcia nu ține atât de lipsa resurselor, cât de lipsa drepturilor: există foamete nu pentru că nu este suficientă hrană, ci pentru că săracilor nu li se permite să consume hrana care există și din care o bună parte este aruncată.

VI. PERSPECTIVE IDEOLOGICE ȘI POLITICĂ SOCIALĂ

1. GUVERNUL

În activitatea de conducere a unui stat, guvernele realizează o gamă largă de acțiuni:

- stabilesc reguli pe baza cărora ele însele și alte categorii de organizații operează
- constrâng, împiedică anumite activități (abuzul copiilor) sau obligă la anumite acțiuni (obligativitatea trimerii copiilor la școală);
- oferă în mod direct sau mijlocesc anumite servicii (care pot fi supervizate de guvern, dar realizate de alte agenții);
- subvenționează, susțin financiar anumite moduri de acțiune (recompense, compensații, încurajări); taxele pot fi privite ca subvenții negative, cu scopul de a împiedica anumite acțiuni (fumatul);

- încercă să convingă prin mijloace de propagandă, comunicare direcționată, educație;
- planifică, direcționează o societate prin politicile pe care le realizează și ajustările acestora;
- produc, oferă servicii unor clienți, la fel ca și organizațiile independente (asigurări, servicii comerciale sau financiare).

2. IDEOLOGIE ȘI BUNĂSTARE

Perspectivile politice asupra bunăstării sunt împărțite în „stânga” și „dreapta”. Perspectiva de stânga este în favoarea bunăstării produse de stat, a protecției sociale, este colectivistă și susține redistribuirea instituțională. Perspectiva de dreapta este împotriva bunăstării de stat și a protecției sociale, individualistă și susține redistribuirea reziduală.

Există însă destule abateri de la aceste poziții, deoarece putem găsi o stângă individualistă și o dreaptă colectivistă. Stângiștii pun accentul pe securitatea socială, care oferă un venit minim astfel că oamenii își pot cumpăra hrana necesară, și care este preferată cantinelor publice, unde se distribuie hrana gratuită. Mulți susținători ai drepte acceptă principiul bunăstării instituționale, pe când mulți adepți ai stângii sunt împotriva unor măsuri instituționale, precum pensiile raportate la câștigurile anterioare, bursele pentru studenți – care tind să-i favorizeze pe cei bogați.

Din perspectiva producerii bunăstării, principalele poziții politice sunt:

Marxismul: care privește societatea în termenii conflictului de clasă dintre clasa dominantă, care are proprietatea mijloacelor de producție (burghezia) și o clasă muncitoare industrială (proletariatul) care e exploatată de prima. Din punctul de vedere marxist, statul este un instrument în mâinile clasei capitaliste aflată la putere, iar politicile sociale au fost dezvoltate ca urmare a rezistenței la exploatarea clasei muncitoare sau ca încercare de „cumpărare” a cooperării proletariatului la proiectul general al societății. Critica principală a marxismului argumentează că descrierea capitalismului făcută de această perspectivă e falsă și că puterea în societate este diferențiată și nu se bazează exclusiv pe proprietate. De asemenea, statele care promovează bunăstarea cetățenilor nu au doar pretenția legitimității – ele chiar sunt mai legitime.

Socialismul. Setul de valori în jurul căruia este construit socialismul e următorul: colectivismul sau solidarismul, egalitarianismul, libertatea colectivă. Sunt termenii pe care Revoluția Franceză îi numea: *libertate, egalitate, fraternitate, interpretați în manieră socială*. Socialismul a fost asociat întotdeauna cu mișcarea clasei muncitoare și problemele legate de muncă, dar și cu unele doctrine religioase, corporatiste și comunitariste (în Europa de Vest). Socialismul nu se confundă cu sau nu se reduce la marxism.

Social-democrația. Diferențele dintre socialism și social-democrație sunt neclare deoarece idealurile celor două curente pot coincide în anumite aspecte, dar două dintre cele mai importante distincții sunt următoarele:

– social-democrații tind să fie mai degrabă individualiști decât colectivști (drepturi individuale, reducerea rolului statului etc.)

– social-democrații luptă mai puțin pentru înlăturarea inegalităților, cât mai ales pentru diminuarea efectelor acestora prin programe care să-i protejeze pe oameni împotriva consecințelor economiei de piață.

Conservatorismul pune accentul pe ordinea socială. Aceasta se reflectă în respectul tradițiilor, în sublinierea importanței religiei și a inegalităților sociale, care constituie baza relațiilor sociale structurate. Bunăstarea este o chestiune secundară, întrucât conservatorii sunt de părere că protecția și integrarea socială cad în sarcina comunităților existente: familie, vecinătăți, comunități voluntare. Totuși, producerea bunăstării poate să fie importantă atunci când lipsa acesteia ar putea duce la tulburări sociale.

Individualismul liberal pornește de la premisa că fiecare individ are drepturi care trebuie apărate chiar împotriva statului. Liberalismul apără astfel drepturile individului (cu precădere dreptul de proprietate) și îl protejează împotriva abuzurilor autorităților. Valoarea centrală a liberalismului este *libertatea*, iar cele mai importante libertăți sunt cele *politice* (libertatea de reuniune, a cuvântului și a religiei). Liberalismul exprimă o lipsă funciară de încredere în stat, considerând că societatea se poate organiza mai bine singură dacă intervenția statului dispare.

Fascismul este o ideologie care se bazează pe *autoritarism* și *colectivism*. Individul este lipsit de valoare, colectivitatea (stat, națiune, rasă) înseamnă totul. Fascismul a avut întotdeauna o agendă socială bogată, întrucât *autoritarismul* înseamnă încercarea de control total asupra societății, iar dorința de a realiza supremația rasială în Germania nazistă a accentuat caracterul intervenționist al statului (în economie, educație, politici de eugenie).

În prezent, extrema dreaptă europeană este rasistă și naționalistă mai degrabă decât colectivistă.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Mărginean, I., *Economia politicilor sociale*, Editura Ars Docendi, București, 2000.

2. Zamfir, C., Zamfir, E., (coord.), *Politici sociale: România în context european*, Editura Alternative, București, 2001.

3. Zamfir, E., Bădescu, I., Zamfir, C., (coord.), *Starea societății românești după 10 ani de tranziție*, Editura Expert, București, 2000.

SOCIOLOGIE POLITICĂ

Lector univ. drd. **CRISTI PANTELIMON**

OBIECTIVE

Familiarizarea studenților cu câteva dintre operele fundamentale ale gândirii politice, începând din antichitate și până în epoca modernă; identificarea unor probleme-cheie ale gândirii politice, probleme studiate atât în contextul epocii în care au fost isvodite, cât și prin raportare la maniera actuală de a le judeca. În acest sens, cursul se vrea și o instanță sau un cadru de dezvoltare a abilităților critice ale studenților față de problemele complexe ale vieții politice actuale. Cursul nu este cantonat într-o problematică strict „politică”, ci încearcă să dea o viziune generală, de ansamblu, a ideilor politice în relația lor cu întregul social.

I. INTRODUCERE

Foarte mulți savanți sunt de părere astăzi că gândirea politică este într-o criză adâncă. O mare autoritate în domeniu, Leo Strauss, consideră că aceasta nu se mai ridică nici pe departe la nivelul gândirii politice antice. Mai mult, transformarea acesteia din urmă a ajuns atât de departe, ca degradare, încât singurul lucru care a rămas în prezent este **ideologia**: „În ceea ce privește filosofia politică modernă, ea a fost înlocuită de ideologie; ceea ce odinioară fusese *filosofie politică* s-a transformat într-o *ideologie*. Aș putea spune că acest fapt constituie *esența crizei contemporane a Occidentului*.”¹ (subl. red.).

Cele mai multe istorii ale ideilor politice încep cu prezentarea lui **Platon**, care e văzut adesea într-un soi de lumină condescendentă, ca un filosof rătăcit în lumea reală, despre care nu a știut prea multe, de vreme ce a emis asupra ei o serie întreagă de judecăți „imposibil de aplicat” sau

¹ Leo Strauss, *The City and Man*, trad. rom. *Cetatea și omul*, Polirom, Iași, 2000, p. 10.

imposibil de „pus în practică”². Această filieră de gândire are un reprezentant de marcă în epoca noastră, Karl Popper, care, la rândul lui, a devenit un cap de serie pentru o pleiadă întreagă de „gânditori” politici ce-i neagă lui Platon dreptul de a vorbi despre politică, pe considerentul că ar fi un simplu creator de utopie. Popper a scris o carte care a devenit celebră, tocmai pentru că a avut „curajul” de a ataca o serie de mari gânditori, pe care i-a trecut la capitolul „dușmanilor societății deschise”.³ Adevărul în acest proces public intentat platonismului este însă cu totul altul, iar cei care, pe urmele lui Popper, îl acuză pe autorul *Politeii* de utopism, dau dovadă de o gravă ignoranță în materie de filosofie politică. Eroarea lor este aceea de a crede că filosoful are datoria să spună despre cetate lucruri „reale”, adică lucruri care să se regăsească aici, lângă noi, în viața de toate zilele, sau să emită legi și judecăți care să poată fi aplicate *hic et nunc*, fără a deranja câtuși de puțin lumea prezentă, lumea în care trăim noi înșine, lumea cotidiană.

Pentru a avea și un argument de autoritate, relevăm cele ce spune despre natura utopică a *Politeii* platonice un mare filosof al vremurilor noastre, Martin Heidegger, care pare să fie cel mai aproape de înțelegerea gândirii vechilor greci dintre filosoffii moderni.

„S-a descoperit că πολιτεία platonice nu a existat, „în realitate”, nicăieri și că de aceea ea trebuie numită o „utopie”, cu alte cuvinte, „ceva care nu are un loc”. Această descoperire este „corectă”, dar cei care au făcut-o nu și-au dat de fapt seama ce anume au descoperit. Este vorba despre faptul că ființa ființării nu poate fi găsită „în realitate” nicăieri în sânul ființării, bunăoară ca o parte a acesteia. Prin urmare, însăși ființa ar trebui să fie o „utopie”. Dar, de fapt, tocmai ființa și doar ea este τόπος-ul oricărei ființări, iar Politeia lui Platon nu este o „utopie”, ci exact contrariul ei, anume τόπος-ul esenței lui πόλις, așa cum a fost el determinat în chip

² Utopismul lui Platon este relativ. Deși opinia chiar și a specialiștilor este că Platon a fost mai puțin realist decât cel mai mare elev al său, Aristotel, această idee nu se susține decât dintr-o logică anume. Din alte puncte de vedere, dimpotrivă, Platon se poate spune că a fost mai realist decât Aristotel.

³ Cartea se cheamă chiar *Societatea deschisă și dușmanii săi* (*The Open Society and Its Enemies*), și a apărut în limba română la Editura Humanitas în 1993.

metafizic. Politeia lui Platon este o amintire ce se adâncește în ceea ce este esențial și nu un plan ce vizează lumea factuală.”⁴

Perspectiva este, așa cum se poate lesne observa, răsturnată. Dacă majoritatea comentatorilor grăbiți sau pur și simplu răuvoitori au văzut *Republica* o scriere absurdă, de vreme ce este imposibil de atins în realitate (deci, o utopie), Heidegger crede că, dimpotrivă, lumea concretă este utopică, deoarece nu-și află nicăieri Ființa întreagă. Lumea concretă este numai oglindirea acelei Ființe, la care niciodată nu avem deplin acces. Dacă Ființa întemeiază (așa cum e normal) Ființarea, adică lumea concretă, atunci raportul utopie-realitate este inversat: abia realitatea este utopică, deci „fără loc”, căci locul său nu este în sine, ci în Ființă. Ființa estetopos-ul (locul) Ființării și nu invers. Prin urmare, Ființa nu va fi niciodată utopică, căci ea nu are nevoie de alt loc pentru a fi.

II. POLITEIA (CETATEA) PLATONICĂ

1. GENEZA ȘI DEZVOLTAREA STATULUI

Problema genezei *cetății* ocupă un rol esențial în cadrul gândirii platonice. De modul cum înțelegem problema nașterii *cetății*, a felului în care apare ea și a motivelor esențiale pentru care apare, va depinde construcția ei ulterioară și evoluția ei în timp.

Iată textul platonice:

„O cetate se naște – am zis eu – după câte cred, deoarece fiecare dintre noi nu este autonom, ci duce lipsă de multe. Ori crezi că există altă pricină pentru întemeierea unei *cetăți*?”

Deloc alta – zise el.

Astfel, fiecare îl acceptă pe un al doilea, avându-l în vedere pe un al treilea și având nevoie de al patrulea, iar strângându-se mulți într-un singur loc spre a fi părtași și a se întrajutora, ne fac să dăm sălașului comun numele de cetate, nu?

Întocmai.

Fiecare dă ceva altuia, dacă așa stau lucrurile, sau ia ceva, socotind că este mai bine pentru sine?

Desigur.

Haide deci – am spus eu – să întemeiem cu mintea, de la început, o cetate. Pe cât se pare, nevoia noastră o va întemeia.

Cum de nu?”

⁴ Martin Heidegger, *Parmenide*, Humanitas, 2001, p. 180-181.

Majoritatea comentatorilor se grăbesc să tragă din aceste formulări concluzia că *cetatea* este „o asociație de persoane care se bazează pe nevoie. Oamenii nu-și sunt suficienți lor înșile și au nevoi variate.”⁵

Dacă vom vedea însă textul grec al primului pasaj, vom observa anumite nuanțe lingvistice care vor schimba perspectiva interpretativă. Căci, trebuie să spunem că, traducând textul original, interpreții moderni sunt la un pas de ideea că cetatea apare din motive **economice**, de acoperire a nevoilor „variate” ale oamenilor. Această perspectivă aduce discuția într-un plan eminent economic, ba chiar individualist, care nu corespunde adevărului.

Sensul termenului *αὐτάρκεια*, pe care-l folosește Platon, nu se reduce în nici un caz la elementele de natură economică. Dacă desfacem cuvântul în părțile sale componente, găsim termenii *autos* și *arkeo*, acesta din urmă însemnând „îmi ajung mie însumi”. „Sensul prim al lui *arkeo* este „a rezista, a ține piept”. Același radical se regăsește, de pildă, în cuvântul latin *arx*, *arcis*, care denumește „fortăreața”, „locul din interiorul căruia se rezistă la o agresiune”. Prin urmare, *autarkeia* nu trebuie în nici un caz confundată cu „autarhia” și înțeleasă ca „autoconducere”.⁶

Autarhia este mai degrabă un principiu **spiritual** decât unul economic. Ca dovadă, **cetatea luxului** de care vorbește filosoful este o cetate din ce în ce mai complicată și mai numeroasă, în care oamenii nu se mai mulțumesc cu traiul obișnuit, la limita necesarului, ci încep să-și dorească lucruri artificiale. Este cetatea în care apar imitatorii, actorii, meșteșugarii de lux etc. Cetatea luxului conține în sine principiul antagonismului, al conflictului, al dizarmoniei, al propriei dispariții. De aceea, Platon spune despre ea că este o cetate nesănătoasă și o preferă pe cealaltă, cetatea nevoilor de bază.

2. FORMELE CORUPTE ALE STATULUI IDEAL: TIMOCRAȚIA, OLIGARHIA, DEMOCRAȚIA ȘI TIRANIA

Există patru forme corupte ale statului ideal. Acestea corespund la patru tipuri de dispoziții sufletești ale omului. Cu alte cuvinte, există tot atâtea tipuri umane câte tipuri de constituții există, căci, afirmă Platon, acele constituții nu pot să ia naștere decât din oamenii corespunzători. În total,

⁵ Julia Annas, *op. cit.*, p. 95.

⁶ Cristian Bădiliță, *Platonopolis sau împăcarea cu filosofia*, Polirom, Iași, 1999, p. 84-85.

vom avea cinci tipuri umane diferite și cinci constituții diferite, incluzând-o pe cea a cetății ideale.

Timocrația sau constituția „amatoare de onoruri” este, în viziunea filosofului, caracteristică regimului politic spartan. Evident, omul timocratic nu poate fi decât unul dornic de victorii și onoruri. Τιμή înseamnă „preț”, „valoare”, „stimă”, „considerație”, „respect”. Cetățenii sunt apreciați cu atât mai mult cu cât se bucură de mai multe onoruri.

Oligarhia este cetatea „unde magistraturile țin de venit, în care cei bogați cârmuiesc, iar săracul nu participă la putere.”

Trecerea de la timarhie la oligarhie se face datorită accentuării poftei de venituri și diminuării virtuții, ca o consecință.

În cetatea oligarhică nu este eliminată o virtute anume, evidentă, ci însăși posibilitatea apariției calităților bune, ca dimensiune sufletească. Printre defectele acestei cetăți, putem enumera la început chiar principiul ei de existență, căci e clar că nu averea trebuie să decidă treburile într-o cetate.

Cetatea oligarhică este, de asemenea, lipsită de unitate. Platon spune că sunt, de fapt, două cetăți: „(...) obligatoriu, cetatea nu este una, ci sunt două: una a săracilor, cealaltă a bogaților, deși și unii și alții locuiesc în același loc. Ei uneltesc mereu unii împotriva altora.”

Democrația apare din oligarhie, și anume prin continuarea dincolo de limită a principiului de bază al oligarhiei, care este nevoia unei cât mai mari bogății. Îmbogățirea unora este însoțită, așa cum am văzut, de sărăcirea altora. Însă unii dintre cei ce sărăcesc sunt oameni de valoare, care încep să-i urască pe cei bogați și sunt dornici de schimbări politice. Democrația este, deci, un regim pestrîț și de aceea are toate șansele să fie considerată cea mai bună de către femei și copii, căci acestora le plac lucrurile pestrîțe. Aparent, libertatea foarte mare de care se bucură oamenii este un mare avantaj în cadrul acestui tip de regim politic. Toleranța față de cei judecați intră, de asemenea, într-o primă fază, la capitolul elementelor pozitive. Din păcate, adevărata educație a omului de stat nu este posibilă cu rigoarea pe care o cere o astfel de responsabilitate, căci cei mai mulți conducători nu fac decât să se conformeze opiniilor mulțimii, ori, lucrul acesta nu este normal și nu poate dura prea mult.

Tirania și tiranul

Tirania se naște din democrație. La fel ca în celelalte cazuri, elementul care determină profilul unui regim ducea, în cazul în care era urmărit în exces, la forma inferioară de organizare politică. În cazul

democrației, acel bun care îi dă sens, dar care o și transformă în tiranie, este **libertatea**. Ultimele stadii ale democrației debordând de libertate sunt acelea în care dascălii se tem de elevi și îi lingușesc pe aceștia, bătrânii sunt îngăduitori cu tinerii și-i imită pe aceștia, „ca să nu pară că sunt neplăcuți, nici despotici.” (563 a b) Excesul de libertate duce, așa cum putem deja intui, la excesul de robie:

„Or, libertatea excesivă pare că nu se preschimbă în nimic altceva decât într-o robie excesivă, atât în cazul individului, cât și al cetății”.

III. *POLITICA* LUI ARISTOTEL

Politica lui Aristotel se deschide cu descrierea cetății, a **polis**-ului grec. Ce este acest *polis*? El este un gen de **comunitate** sau asociație (κοινωνία). Cum orice comunitate este constituită în vederea unui anumit **bine** și cum cetatea este comunitatea care le înglobează pe toate celelalte, rezultă că binele în vederea căruia se naște ea este **Binele Suprem** (acest **Bine Suprem** se exprimă în limba greacă prin termenul τὸ ὑπέρστυον), superior celor care stau la baza ei. La baza cetății stau **familia** și **satul**, care și ele sunt comunități ce se structurează în vederea realizării unui gen aparte de **bine**, dar aceste comunități sunt înglobate în comunitatea perfectă care este **cetatea**.

Pentru a determina cât mai exact natura cetății, Aristotel decide să studieze părțile componente ale acesteia, părțile simple din care rezultă agregatul social mai complexe: Primul tip de legătură între oameni este cel care apare între două ființe ce nu pot trăi una fără cealaltă; este vorba (spre exemplu) despre o femeie și un bărbat, care se unesc în vederea unui scop natural, acela de a aduce pe lume, prin procreație, o ființă asemănătoare lor. Această uniune **conjugală** este, prin urmare, una naturală. La fel este și cazul legăturilor care apar între oamenii ce sunt făcuți să comande, căci au calități speciale în acest sens, și cei care trebuie să execute, căci nu sunt dotați cu calități de conducători. Este cazul **stăpânului de sclavi și a sclavilor** săi. Și această legătură este naturală în viziunea lui Aristotel, căci interesul sclavului se confundă cu cel al stăpânului, deci formează împreună o uniune cu un scop natural, acela al conservării amândurora.

Primele forme de comunitate, alcătuite din doi termeni (femeie-bărbat sau stăpân-sclav) se constituie, deci, fie pentru perpetuarea speciei prin procreație, fie pentru conservarea reciprocă a celor două părți – în cazul al doilea. Aceste două comunități formează **familia**, în primul său

stadiu. Mai departe, ne spune Aristotel, comunitatea formată din mai multe familii, în vederea satisfacerii unor nevoi care nu sunt pur și simplu cotidiene, este **satul**. În fine, comunitatea formată din mai multe sate este **cetatea**, în sensul deplin al cuvântului. Ea beneficiază de ceea ce se numește **independență economică**.

Diferitele tipuri de constituții. Constituțiile corecte și deviațiile lor

Autoritatea într-un stat poate fi exercitată fie de un singur om, fie de un număr mic de oameni, fie de masa cetățenilor. Când guvernarea se face în vederea interesului comun, toate aceste forme de guvernare sunt corecte, în timp ce guvernările care se desfășoară în vederea interesului particular, fie al unuia singur, fie al unui număr mic, fie al masei cetățenilor, sunt constituții incorecte, adică deviații ale tipurilor corecte precedente.

Guvernarea unuia singur se numește **regalitate**, când se desfășoară în interesul comun; guvernarea unui mic număr de oameni, de asemenea în interes comun, se numește **aristocrație**, iar guvernarea masei de cetățeni ce privește tot interesul comun nu are un nume aparte, spune Aristotel, ci este denumită cu numele constituțiilor în general, adică o **republică propriu-zisă** (de fapt, termenul lui Aristotel este cel de *πολιτεία*).

Aceste forme presupun, așa cum am amintit, forme deviate. Astfel, forma deviată a regalității este **tirania** (aceasta din urmă are în vedere exclusiv interesul monarhului), **oligarhia** (care are în vedere numai interesul celor bogați) este deviația aristocrației, iar **democrația** (care se preocupă de interesele celor săraci, al nevoiașilor, de fapt) este deviația republicii propriu-zise. (*Politica*, III, 7)

IV. AURELIU AUGUSTIN (354-430)

Sfântul Augustin este unul dintre cei mai importanți filosofi ai Evului Mediu și, în același timp, unul dintre cei mai mari Părinți ai Bisericii. Această dublă postură vorbește deja despre cele două dimensiuni importante ale operei sale, căci el este poate cel mai important autor medieval în opera căruia se îmbină, fuzionează sau sunt conciliate două surse diferite, două tradiții diferite de cultură, gândirea antică, „păgână” și Biblia.⁷

⁷ L. Strauss, J. Cropsey, *Histoire de la philosophie politique*, Puf, 1994, p. 191.

1. PROBLEMA VIRTUȚII CREȘTINE ȘI A VIRTUȚII PĂGÂNE

Doctrina politică a lui Augustin este centrată pe ideea de *virtute*. Omul este un animal social, înzestrat cu limbaj, deci cu posibilitatea de a comunica cu semenii săi. Această posibilitate duce la sociabilitate, căci omul este capabil să aibă diferite relații cu aceiași semeni. Omul nu-și atinge perfecțiunea decât asociindu-se cu ei, pentru a forma o comunitate politică. Această comunitate politică nu mai este însă forma pe care o cunoaștem de la Platon și Aristotel (*polis*-ul, *politeia*). Noua formă politică pe care o va aduce istoria și, în cele din urmă, pe care oamenii trebuie s-o respecte și s-o înobileze este *Republica*, *res publica*. Republica îi transformă pe cei ce trăiesc în cadrul ei în *cetățeni*. Republica sau societatea civilă nu se poate afirma în afara unei virtuți adecvate, care este **justiția**. Republica este definită pornind de la Cicero, ca „o adunare de oameni asociați printr-o recunoaștere comună a dreptului și printr-o comunitate de interese.”

La Augustin apare ideea păcatului original, care este una strict teologică și nu apare ca atare la filosofia păgână. Păcatul lui Adam, care s-a transmis prin mijloace necunoscute tuturor urmașilor săi, a făcut ca omenirea să decadă din starea de armonie inițială, iar oamenii să devină agenți ai răului. Ei sunt dotați cu **liber arbitru** (*liberum arbitrium*), dar nu sunt liberi, căci este evident că folosesc liberul arbitru într-un mod nepermis, încălcând preceptele legii divine. Adevărata **libertate** (*libertas*) nu este dată decât de folosirea cum trebuie a liberului arbitru. Deci, libertatea nu trebuie înțeleasă ca o lipsă a tuturor constrângerilor, ci dimpotrivă, ca o constrângere de natură divină, ca o supunere la legea lui Dumnezeu. Libertatea, așa cum este practică de omul decăzut, este o revoltă împotriva legii divine, o revoltă care se trage din revolta inițială a lui Adam. Această revoltă se traduce prin fapte care nu sunt conforme preceptelor legii imuabile. Tocmai de aceea, omul cel mai liber este totodată omul cel mai supus lui Hristos (*libertas vera est Christo servire*). Economia, spre exemplu, este una dintre activitățile concrete în care se vedește caracterul nedrept al comportamentului uman din această lume. Sunt cultivate dorințele și apetențele inferioare, în dauna celor superioare, este exacerbă egoismul și individualismul în dauna intereselor superioare ale comunității. Toate instituțiile create de om pe pământ sunt forme nedesăvârșite ale încercării acestuia de a mai tempera răul istoric, fiind în același timp dovada caracterului decăzut al omului. Sclavia, instituțiile

politice ale guvernării, proprietatea privată, toate sunt numai încercări aproximative, nereușite, de a mai diminua răul în care omul a căzut, din starea paradisiacă în care s-a aflat. Proprietatea privată, bunăoară, este bună ca element de împiedicare a manifestării rapacității omului în toată plenitudinea sa, dar nu este suficientă pentru a elimina rădăcina răului din sufletul uman.

O altă modalitate de a critica justiția umană vine din dihotomia pe care Augustin o stabilește între **legea eternă** și **legea temporală**. Legea eternă este totuna cu voința divină sau înțelepciunea lui Dumnezeu, care face ca toate lucrurile să devină ceea ce trebuie, conform cu scopul lor propriu. Legea eternă este, evident, imuabilă, pe când legea umană sau temporală este schimbătoare în funcție de circumstanțele deosebite de timp și spațiu în care se aplică. Legea temporală nu este nedreaptă, dar în mod cert este imperfectă, spre deosebire de cea divină, care este perfectă.

2. CELE DOUĂ CETĂȚI

Augustin este unul dintre criticii cei mai acerbi ai Romei antice, mai ales al perioadei imperiale a acesteia. Astfel, din punctul lui de vedere, Roma n-a fost niciodată o republică veritabilă, pentru că dreptatea, justiția nu au domnit niciodată în sânul ei așa.

Umanitatea trăiește, din punct de vedere istoric, concret, împărțită în cetăți diferite, națiuni diferite etc. Din punctul de vedere al Sfintei Scripturi, nu există decât două cetăți, cetatea terestră și cetatea lui Dumnezeu. Nici cetatea terestră, nici cetatea lui Dumnezeu nu pot fi identificate concret (astfel, cetatea lui Dumnezeu nu este echivalentă cu cetățile teocratice, adică cele în care principiile religioase sunt strictamente aplicate). Ele sunt, cu o sintagmă modernă, niște **ideal-tipuri**. Singura modalitate prin care putem deosebi cetățenii celor două tipuri de cetăți este existența sau absența virtuții adevărate în sufletul lor, ceea ce este echivalent, la Augustin, cu virtutea creștină. În cele din urmă, cetatea lui Dumnezeu este cetatea celor care cred cu putere în Hristos și urmează învățăturile acestuia. Numai în această cetate poate fi regăsită adevărata virtute. Dimpotrivă, oricât ar fi de bine condusă, cetatea terestră nu poate fi garanta cultivării virtuții. Diferența între cele două cetăți este diferența între virtute și viciu. Cetatea lui Dumnezeu este în stare perfectă în cer, în viața de după moarte. Modelul său este, deci, celest. Dar, în măsura în care aplică preceptele religiei creștine și devin virtuoși, credincioși adevărați aparțin deja cetății divine,

deși trăiesc în cetatea terestră. Astfel, cetatea ideală a lui Augustin este mai „prezentă” și mai concretă decât cetatea ideală a lui Platon, dar cu aceasta nu am afirmat nimic în ce privește „valoarea” celor două ideal-tipuri.

Deși Augustin identifică uneori cetatea lui Dumnezeu cu Biserica, cele două nu trebuie confundate. Mai întâi, nu toți membrii aceleia din urmă pot intra în cadrele cetății celeste. Invers, deși unii oameni nu recunosc că aparțin suflutește credinței creștine, de fapt, fără să știe, ei fac parte din cetatea lui Dumnezeu. Cetatea lui Dumnezeu nu caută să elimine societatea civilă concretă, ci s-o îmbunătățească.

Cele două cetăți sunt formate mai degrabă pornind de la realitatea suflutească a oamenilor care le compun. De aceea, Augustin poate vorbi despre două specii de oameni diferiți, care, deși se întâlnesc pe pământ în același timp, aparțin de fapt unor cetăți diferite, unii ținând de cetatea terestră, ceilalți, de cetatea celestă. Este vorba, așadar, de o diferență antropologică:

„Cred, totuși, că deja am lămurit problemele mari și dificile ale începutului și sfârșitului lumii, ale creației sufletului și a celei a întregului gen uman, care a fost împărțit în două tipuri, unul compus din cei care trăiesc după natura umană, iar celălalt din cei care trăiesc după natura divină. Vom da deci acestor două tipuri numele mistic de cetăți, prin care trebuie să înțelegem două societăți de oameni, din care una este predestinată să trăiască etern cu Dumnezeu, iar cealaltă, să sufere un supliciu etern cu diavolul.”⁸

Primul om aparține cetății oamenilor. Este un principiu pe care Augustin îl preia de la Apostolul Pavel unde se spune: „Dar nu este întâi cel duhovnicesc, ci cel firesc, apoi cel duhovnicesc... Omul cel dintâi este din pământ, pământesc; omul cel de-al doilea este din cer.”⁹), ce spune că primul element ce apare este cel material, animal, apoi vine cel spiritual. Primul om al cetății oamenilor este Cain, iar primul om al cetății lui Dumnezeu este Abel. Omul este întâi animal, apoi renaște spiritual prin credință:

„Cain, care aparține cetății oamenilor, s-a născut primul între cei doi autori ai genului uman; vine apoi Abel, care aparține cetății lui Dumnezeu.

⁸ *Ibid.*, XV, 1.

⁹ Citatele din *Biblie* sunt din ediția din 1993 a Bibliei, tipărită cu binecuvântarea Patriarhului Teoctist.

Așa cum pentru fiecare om vedem că e adevărată spusa Apostolului (Pavel – *n.n.*), cum că nu ceea ce este spiritual a apărut mai întâi, ci ceea ce este animalic, de unde rezultă că ne naștem mai întâi răi și carnali, ca și cum am ieși dintr-o rădăcină coruptă, și nu devenim buni și spirituali decât renăscând în Iisus Hristos, la fel este cu întregul gen uman.”¹⁰

V. TOMA D’AQUINO (1225-1274)

Toma d’Aquino este unul dintre cei mai importanți teologi și gânditori ai Evului Mediu. Opera sa a fost marcată profund de procesul de traducere și asimilare a gândirii lui Aristotel în perimetrul Occidentului creștin. De altfel, textul integral al *Politicii* și cel al *Eticii* aristoteliene au fost traduse chiar în timpul vieții sfântului.

1. NATURA REGIMULUI POLITIC

Filosofia politică a lui Toma d’Aquino se sprijină în cea mai mare parte pe ideea lui Aristotel de **natură**. Omul este o ființă socială și politică, societatea civilă fiind naturală în sensul în care acesta este înclinat „prin natură” să trăiască în cadrele ei și, prin intermediul ei, să-și perfecționeze firea rațională.

Explicațiile lui Étienne Gilson relativ la problema sociabilității umane sunt foarte potrivite în acest punct:

„Când îl definim pe om drept ‘un animal sociabil’, uneori se socotește doar că omul este determinat să caute societatea semenilor săi dintr-un fel de instinct, care e sociabilitatea. Este vorba efectiv despre altceva. Natura omului este astfel, încât îi este practic imposibil să subziste dacă nu trăiește în grup. Cea mai mare parte a celorlalte animale se pot descurca singure: au dinți, gheare și vigoare fizică pentru a ataca, viteză pentru a se pune în siguranță, blană care le acoperă. Omul nu are nimic din toate acestea, dar are rațiune pentru a inventa unelte și mâini pentru a se sluji de acestea. Este greu ca un individ izolat să-și pregătească singur tot ce are nevoie, pentru el și pentru familia lui. Viața în comun facilitează soluționarea acestei probleme prin **diviziunea muncii** care se stabilește aici. Această colaborare, care necesită

¹⁰ *Cetatea lui Dumnezeu*, XV, 1.

existența grupurilor sociale, se întemeiază, aşadar, înainte de cea a brațelor și a mâinilor, pe cea a minților (*subl.ns.*).”¹¹

Prima societate de care omul are nevoie este, din acest punct de vedere, **familia**. Știința care se ocupă de buna gospodărire a treburilor familiale se numește **economie**, ca și în cazul lui Aristotel, pe care Toma îl urmează îndeaproape în acest punct. Familia are însă anumite limite în ce privește asigurarea celor necesare traiului, ca și în ce privește capacitatea de a-i conduce pe toți membrii săi la **virtutea** deplină. Asociația politică cea mai potrivită desăvârșirii virtuții umane, ca și satisfacerii tuturor nevoilor acestuia este **cetatea** și nu familia. Scopul cetății, care este mai important decât cel al familiei, finalitatea ultimă a ei, este **binele** uman **suprem**.

Cetatea este mai mult decât suma părților sale componente și, ca și în viziunea lui Aristotel, binele cetății, adică binele comun, este mai important decât binele individual.

Scopul guvernării politice este armonia între părțile care constituie cetatea. Nu este vorba însă de o simplă supraviețuire a acesteia, ci de ceva mult mai înalt, anume despre cultivarea și dezvoltarea virtuții la cetățeni și a vieții bune. Regimul unei cetăți devine, de aceea, de o importanță extremă, căci el dă sensul vieții politice. Toma d’Aquino este de părere că forma cea mai bună de guvernare este **monarhia**. Acest lucru se întâmplă deoarece monarhia este guvernarea unui singur individ, deci se apropie cel mai mult de ideea de unitate, esențială pentru orice corp social, ca și pentru oricare alt lucru.¹² E adevărat că monarhia poate degenera în tiranie, dar oricare regim politic este supus acestei primejdii, iar dintre toate tiraniile, cea mai suportabilă este, totuși, tirania unui singur. Această tiranie are anumite „avantaje” față de celelalte: ea menține, în general, ordinea și pacea, nu este îndreptată de cele mai multe ori împotriva tuturor membrilor corpului social, ci numai împotriva câtorva. În fine, guvernările colective, așa cum demonstrează istoria, duc mai repede la tiranie decât guvernările monarhice. În cele din urmă, forma de conducere cea mai bună în practică este așa-numitul **regim mixt**, care combină armonios caracterele tuturor formelor de guvernământ (monarhie, aristocrație, democrație). „*Est etiam aliquod regimen exempli: istis commixtum, quod est optimum*” („Există

¹¹ Étienne Gilson, *Tomismul. Introducere în filosofia sfântului Toma D’Aquino*, Humanitas, 2002, p. 467.

¹² *Ibidem*, p. 470.

chiar și un regim politic rezultat din amestecul acestora și el este cel mai bun”¹³), spune Toma.

Toma d’Aquino amintește faptul că într-o guvernare bună, a unei cetăți sau a unei națiuni, trebuie respectate două condiții. Prima se referă la faptul ca toți să participe mai mult sau mai puțin la guvernare (aceasta fiind, după Aristotel, pe care autorul creștin îl citează, o garanție a păcii civile) și toți să îndrăgească și să susțină o atare stare de lucruri.

Celălalt punct privește forma regimului politic sau organizarea puterilor. Se știe că sunt mai multe forme politice, așa cum le distinge Aristotel, dar cele mai remarcabile sunt monarhia (regalitatea), sau dominația unuia singur în conformitate cu virtutea și aristocrația, adică guvernarea celor mai buni, sau dominația unui număr mic, de asemenea în conformitatea cu virtutea.

„Iată deci, spune Toma, organizarea cea mai bună a guvernării unei cetăți sau unui regat: în frunte este plasat, ca urmare a virtuții sale, un șef unic având autoritate asupra tuturor, apoi vin un număr oarecare de șefi subalterni, aleși și ei după virtute. Cu toate acestea, mulțimea nu este străină puterii astfel definite, toți având posibilitatea de a fi aleși și toți fiind, pe de altă parte, electori. Acesta este regimul perfect, un melanj fericit de monarhie, prin preeminența unuia singur, de aristocrație, prin mulțimea de șefi aleși prin virtute și în fine de democrație sau de putere populară, prin faptul că simplii cetățeni pot fi aleși ca șefi și că alegerea șefilor aparține poporului.” (*Summa theologiae*, I, II, Q. 105, art. 1)

Deși stabilește acest gen de regim politic mixt ca fiind cel mai bun, un regim care e condus de un monarh, dar nu este o monarhie în adevăratul înțeles al cuvântului, Toma nu consideră că un popor care e condus în aceste condiții ar fi cu adevărat fericit. E de subliniat că popoarele au fost guvernate de drept divin mai întâi de judecători, nu de regi. Regii apar mai târziu, iar evreii, cei care au cerut regi, au făcut-o pentru că se săturaseră să fie conduși de Dumnezeu. De altfel, regii adesea devin tirani și își jefuiesc și nefericesc popoarele. Altfel spus, având în vedere că virtutea monarhului ar trebui să fie perfectă pentru ca el să fie perfect, iar acest lucru se întâmplă rar (*perfecta autem virtus in paucis invenitur*), rezultă că un popor are foarte mici șanse să fie bine guvernat.¹⁴

¹³ *Summa theologiae*, Ia, IIa, 105, 1; citat după Gilson, *op. cit.*, p. 471.

¹⁴ Étienne Gilson, *op. cit.*, p. 472-473.

Spre deosebire de Aristotel, care definește binele cetății ca fiind Binele Suprem (*to agathon*), la sfântul Toma acesta se identifică, în cele din urmă, cu persoana divină, cu Dumnezeu:

„Dumnezeu este deci în mod necesar scopul tuturor ființelor. Binele particular tinde spre binele comun; partea își găsește într-adevăr rațiunea de a fi în întreg; de aici rezultă că binele comunității este mai divin decât cel al individului”, spune Toma în *Summa contra Gentiles*.

În felul acesta, Toma fixează și orizontul politic final al oricărui guvernământ, care nu mai face parte din lumea aceasta, ci din cea celestă. Aici avem de-a face cu ceea ce s-a numit caracterul „transpolitic” al gândirii tomiste.¹⁵

2. LEGEA ETERNĂ, LEGEA NATURALĂ, LEGEA UMANĂ, LEGEA DIVINĂ

Legea, în general, este definită în felul următor:

„Legea este o regulă de acțiune, o măsură a actelor noastre, după care suntem solicitați să acționăm sau, dimpotrivă, împiedicați. Cuvântul lege vine de la verbul ce înseamnă *a lega*, prin aceea că legea obligă la acțiune, adică leagă agentul de o anumită manieră de a acționa. Or, ceea ce reglează măsura actelor umane este rațiunea, care este principiul prim al actelor umane. (...) De aici rezultă că legea relevă rațiunea.” (*Summa theologiae*, I, II, Q. 90, art. 1)

Legea eternă este definită după cum urmează:

„Am văzut că legea nu este altceva decât o prescripție a rațiunii practice către șeful care guvernează o comunitate perfectă. Este evident, pe de altă parte – fiind admis că lumea este guvernată de providența divină – că întreaga comunitate a universului este guvernată de rațiunea divină. De aceea, rațiunea, principiu al guvernării tuturor lucrurilor, considerată în Dumnezeu ca șef suprem al universului, are putere de lege. Și pentru că rațiunea divină nu concepe nimic în timp, ci într-o perspectivă eternă (...) urmează că această lege trebuie să fie declarată eternă.” (*Summa theologiae*, I, II, Q. 91, art. 1)

Această rațiune universală care conduce Universul și care este prezentă în Dumnezeu este prototipul tuturor legilor.

Legea naturală se referă la creaturile raționale care sunt supuse providenței divine și care sunt înclinate în mod natural spre scopurile care

¹⁵ Strauss, Cropsey, *op. cit.*, p. 280.

sunt cerute de legea eternă. În creatura astfel definită există o participare a rațiunii eterne, care o înclină în mod natural spre scopurile și mijloacele de care am amintit. O atare **participare a legii eterne** la activitatea creaturii raționale poartă numele de **lege naturală**. Iată definiția legii naturale: „Am spus mai înainte că legea, fiind o regulă și o măsură, poate să se afle în cineva în două moduri: mai întâi, ca în cel care stabilește regula și măsura, iar în al doilea mod, ca în cel care este supus legii, fiindcă acesta din urmă este regulat și măsurat în măsura în care participă într-un fel la regulă și măsură. În consecință, cum toate ființele ce sunt supuse providenței divine sunt regulate și măsurate de legea eternă, este evident că aceste ființe participă într-un fel la legea eternă prin faptul că primind amprenta acestei legi în ei înșiși, ei posedă înclinații care îi împing la actele și scopurile care le sunt proprii. Or, printre toate ființele, creatura rațională este supusă providenței divine într-o manieră mai clară (...) În această creatură există deci o participare a rațiunii eterne după care ea posedă o înclinație naturală spre modul de a acționa și spre scopul care sunt cerute. Tocmai o astfel de participare a legii eterne în creatura rațională este numită lege naturală (...) Este deci evident că legea naturală nu este altceva decât o participare a legii eterne în creatura rațională” (*Summa theologiae*, I, II, Q. 91, art. 2)

Aceste definiții de mai sus sunt revelatoare pentru caracterul constrângător în care este înțeleasă noțiunea de *lege* la Toma, în corespondență cu ideea pedepsei divine pentru încălcarea legii. De altfel, ideea de lege naturală, ca atare, nu apare la Aristotel. Nici caracterul constrângător nu este în tradiția filosofică. În felul acesta, avem de-a face în gândirea creștină de orientare tomistă cu o răsturnare a sensului moralei: „Ansamblul vieții morale a omului capătă o direcție cu totul nouă; ea încetează de a mai fi înțeleasă doar ca perfecționare și desăvârșire a omului și va deveni în cele din urmă o chestiune de supunere consimțită și recunoscătoare la o lege de origine divină și în mod necondiționat constrângătoare.”¹⁶

Pe lângă legea divină și cea naturală există și o **lege umană**. Despre legea umană, Toma d’Aquino ne spune următoarele: „Știm din cele ce au fost expuse că legea este o prescripție a rațiunii practice. Or, putem să găsim un proces asemănător în rațiunea practică și în rațiunea speculativă. Amândouă, într-adevăr, pleacă de la câteva principii pentru a ajunge la

¹⁶ Strauss, Cropsey, *op. cit.*, p. 288.

anumite concluzii, așa cum am stabilit deja. Astfel, deci, trebuie spus aceasta: la fel cum în rațiunea speculativă concluziile diferitelor științe sunt consecințele unor principii nedemonstrabile, cunoașterea acestor concluzii nefiind înăscută în noi, ci fiind fructul activității spiritului nostru, la fel, este necesar ca rațiunea umană, plecând de la preceptele legii naturale, care sunt ca niște principii generale și nedemonstrabile, ajunge la anumite dispoziții mai particulare. Aceste dispoziții particulare descoperite de rațiunea umană sunt numite legi umane, din moment ce în ele regăsim celelalte condiții care sunt presupuse de noțiunea de lege, după explicațiile deja date.” (*Summa theologiae*, I, II, Q. 91, art. 3)

Ea este corespondentul **legii temporale** a lui Augustin, pe care, de altfel, Toma îl și citează în acest punct. Evident, legea umană nu este infailibilă, ca legea divină. Legea umană își are sediul în rațiunea umană care, pornită de la principiile generale și nedemonstrabile ale legii naturale, descoperă treptat diferite dispoziții mai particulare. Aceste dispoziții particulare descoperite de rațiunea umană sunt numite legi umane. Legea naturală este aceeași pentru toate ființele umane, dar numai în ce privește dispozițiile sale cele mai generale; condițiile particulare pot să se schimbe și chiar se schimbă de cele mai multe ori; tocmai de aceea este nevoie de ajutorul legii umane, pentru a reglementa astfel de situații de diferențiere, particulare. Particularitățile în care se aplică legile fac ca ideea de **adaptare** a legii să fie esențială. Principiile morale, bunăoară, nu pot fi aplicate orbește, dacă particularitățile unor comunități nu permit lucrul acesta. Ele trebuie să fie modelate după acele particularități.

Legea divină este o altă specie a legii. Problema care se pune în legătură cu ea este dacă este necesară, dincolo de legea naturală și de cea umană. Toma crede că sunt patru motive care fac necesară această specie suplimentară de lege:

1. Omul este ghidat prin lege în îndeplinirea actelor sale, prin subordonarea la scopul ultim. Deci, dacă omul n-ar fi fost supus decât unui scop proporțional cu capacitatea sa naturală, el n-ar fi avut nevoie să primească un principiu director superior legii naturale și legii umane ce decurge din aceasta. Dar, pentru că omul este supus scopului fericirii eterne care depășește resursele naturale ale facultăților umane, era necesar ca deasupra legii naturale și celei umane să existe și o lege dată de Dumnezeu pentru a-l dirija pe om spre scopul său.

2. Judecata umană este incertă, mai ales când este vorba despre lucruri contingente și particulare; de aceea, se întâmplă ca judecățile despre actele umane să fie diverse, și, prin urmare, aceste judecăți să producă legi disparate și opuse. Pentru ca omul să poată cunoaște fără ezitare ce trebuie să facă și ce nu trebuie, era deci necesar ca el să fie dirijat, pentru actele sale proprii, de o lege dată de Dumnezeu, fiindcă este evident că o astfel de lege nu poate conține nici o eroare.

3. Omul nu poate avea o lege decât asupra a ceea ce poate judeca. Dar judecata umană nu se poate exercita asupra mișcărilor sufletești interioare care sunt ascunse, ci numai asupra actelor exterioare care se văd. Cu toate acestea, e necesar pentru perfecționarea virtuții ca omul să fie cizelat atât în ce privește actele exterioare, cât și cele interioare. Legea umană nu putea să reprime și să ordoneze eficace actele interioare, ceea ce face necesară intervenția unei legi divine.

4. Sfântul Augustin declară că legea umană nu poate pedepsi și nici interzice tot ceea ce se face din cauza răului, căci, vrând să extirpe întregul rău, ea ar face să dispară în același timp și mult bine și s-ar opune avantajului binelui comun, necesar comunicării dintre oameni. Astfel, pentru a nu mai exista nici un rău care să rămână nepedepsit și neinterzis, era necesar să fie adăugată o lege divină pentru a interzice toate păcatele.

Prin legea naturală, legea eternă este făcută părtașă după capacitatea naturii umane. Dar trebuie ca omul să fie dirijat către scopul său ultim supranatural după un mod superior. De aceea a fost adăugată legea divină. (*Summa theologiae*, I, II, Q. 91, art. 4)

Prin urmare, între Aristotel și Toma există o diferență foarte mare în ce privește concepția asupra dreptului natural. Pentru Aristotel, dreptul natural este de la un capăt la altul variabil, căci principiile rațiunii practice se referă la lucrurile contingente, schimbătoare, nu la cele imuabile, ce țin de rațiunea speculativă. La Toma, dimpotrivă, dreptul natural conține pe lângă partea variabilă, în funcție de condițiile concrete în care se aplică, o parte imuabilă, generală.

VI. MACHIAVELLI ȘI DESTINUL POLITICII MODERNE

I-a fost dat acestui scriitor italian al Renașterii (a trăit între 1469 și 1527) să cunoască gloria de a fi întemeietorul sau părintele științei politice **moderne**.

Prima parte a *Principelui* este în același timp un manual de cucerire și o încercare de tipologie a statelor, tipologie alcătuită din perspectiva posibilităților de cucerire. De aici rezultă clar intențiile foarte „practice” ale lui Machiavelli. Statele se împart, după Machiavelli, în **republici** și **principate**. Acestea din urmă sunt fie **ereditare**, fie **noi**. Principatele ereditare sunt cele în care familia conducătorului domnește de multă vreme, cele noi sunt fie complet noi¹⁷, fie sunt anexate la statul ereditar al unui principe.

Politica este, într-o măsură, similară răului istoric, căci se identifică cu lupta pentru supremație, pentru cucerirea de noi teritorii, pentru păstrarea acestora, pentru eliminarea dușmanilor celor care se află la putere, toate, acte ce implică ideea suferinței, a forței brute. În schema de guvernare a *Principelui*, poporul aproape că nu mai are nici o importanță. Se poate spune, ducând ideile aproape de absurd, că principele lui Machiavelli poate governa și fără popor, de unul singur, atât vreme cât e asigurat că puterea îi aparține. Nimic din grija antică pentru fericirea omului, pentru educarea lui în spiritul **virtuților cardinale** ale republicii, pentru transformarea lui în înțelept.

O interpretare extrem de interesantă a gândirii politice a lui Machiavelli aflăm la Michel Senellart¹⁸. Acesta face o precizare importantă, care întărește cele spuse de noi în legătură cu relația de ostilitate dintre principe și supușii săi. Este vorba despre faptul că termenul pe care-l întrebuițează Machiavelli când vorbește despre cuceririle principelui este cel de *stato*, care nu înseamnă însă *stat*. *Stato* înseamnă mai degrabă puterea unui om sau a unui grup de oameni, care se află în fruntea unei cetăți. Este vorba despre *starea* unui principe, a unui conducător, despre autoritatea și dominația lui asupra unei cetăți, cumva independent de starea supușilor: „*Expresia* *mantenere lo stato, pentru principe, este în consecință sinonimă cu se mantenerne nel suo stato – a se menține pe poziția sa. Stato*

¹⁷ Este cazul Milanului lui Francesco Sforza, care devine principe prin autoproclamare, după ce fusese înainte condotier, adică un comandant de oști, de mercenari.

¹⁸ V. *Artele guvernării. De la conceptul de regim medieval la cel de guvernare*, Editura Meridiane, 1998 (traducere după *Du regim médiéval au concept de gouvernement*, Seuil, 1995).

se referă deci la propriul interes al principelui, distinct de cel al cetății, atunci când nu-i este de-a dreptul opus.”¹⁹ (subl.ns.)

„Filosofia răului” la Machiavelli ar merita un studiu aparte. Iată aici o mostră:

„De unde urmează constatarea că pe oameni trebuie să-i iei cu binele, sau să-i distrugi cu totul, fiindcă ei se răzbună ușor pentru un rău ușor care le-a fost pricinuit, dar nu se pot răzbuna în schimb pentru ceva grav; așa încât este necesar ca răul pe care i-l faci cuiva să fie de așa fel, încât să nu ai a te teme de răzbunare.” (cap. III)

Este aici o concepție pe care am putea-o numi a **pragului critic al răului** sau a pragului critic al forței de reacție la rău, ceea ce e aproximativ același lucru. Oamenii reacționează la rău, ne spune Machiavelli, dar această reacție este condiționată de cantitatea răului suferit. Dacă răul sau pagubele suferite se plasează între anumite limite rezonabile, reacția apare. Dacă aceste limite sunt încălcate, reacția este inhibată, încât răul pare a fi deplin suveran.

Principele este pus, astfel, în contradicție cu principatul său și, conform dorinței exprese a lui Machiavelli, de păstrare a supremației principelui cu orice preț, acesta ajunge să-și nimicească propria cetate. Vorbind despre modul cum trebuie guvernate cetățile care, înainte de a fi cucerite, aveau legi proprii (cap. V), autorul amintește trei posibilități: „primul constă în a le distruge; al doilea este de a te stabili personal în acele locuri; al treilea, de a lăsa ca țările respective să se conducă mai departe după legile lor, cerându-le însă un tribut și alcătuind aici un guvern de câțiva oameni care să lucreze în așa fel încât să ți le păstreze prietene (...) Într-adevăr, nu există alt mod de a stăpâni în siguranță o provincie decât acela de a o nimici” (subl.ns.).

1. VALORILE LUI MACHIAVELLI

Capitolul XV vorbește „despre acele lucruri pentru care oamenii, și mai ales principii, merită să fie lăudați sau aspru dojeniți”. Aceste lucruri traduc axiologia scriitorului nostru. Este, cu cuvintele sale, întrebarea „care trebuie să fie atitudinea și comportarea unui principe față de supuși și față de prieteni”?

¹⁹ M. Sennelart, *op. cit.*, p. 212.

Acesta este și capitolul în care Machiavelli își face cunoscută teoria celebră asupra „realismului”, pentru care este creditat în primul rând ca autor modern, ce o rupe cu tradiția retorică de până la el. *Principele* este declarat manual practic, iar sensul acestuia este dat de adevărul concret al faptelor și nu de „simpla închipuire”. Prin urmare, este nevoie de mai puțină speculație inutilă și mai mult spirit realist și practic, vrea să ne sugereze scriitorul:

„Intenția mea fiind însă aceea de a scrie lucruri folositoare pentru cei care le înțeleg, mi s-a părut că este mai potrivit să urmăresc **adevărul concret al faptelor**²⁰ (subl.ns.) decât simpla închipuire. Căci sunt mulți aceia care și-au imaginat republici și principate pe care nimeni nu le-a văzut vreodată și nimeni nu le-a cunoscut ca existând în realitate.” (cap. XV)

Machiavelli se arată neîncrezător în republicile utopice trasate numai pe hârtie și pretinde că singurul temei al cărții sale este realitatea concretă, nudă. Însă chiar în acest pasaj se contrazice, căci chiar și aici există, dincolo de declarația sa „realistă”, o filosofie anume, care nu este inspirată decât parțial din faptele concrete. Este vorba despre relația dintre bine și rău. Este evident că în această chestiune Machiavelli crede că răul este cel care dă tonul relației. Între cei doi termeni opuși, binele este condus de rău, în sensul în care la bine se poate răspunde și cu bine și cu rău, în timp ce la rău nu se poate răspunde decât cu rău. Aceasta este filosofia pe care se întemeiază toată opera politică a lui Machiavelli. Or, istoria arată, ne spune el, că binele este un fel de excepție, în timp ce răul este dominant. De aici rezultă că politica are de-a face cu instrumentele răului, devreme ce trebuie să țină piept răului. Am văzut că dintre cele două, binele e neputincios. Ca atare, pentru a supraviețui răului dominant, principele are nevoie să fie rău la rândul lui. A fi bun în politică înseamnă a te pleca de la bun început, înseamnă a te dezarma, deci a pierde posibilitatea de a face bine prin pierderea puterii. Binele poate fi făcut numai dacă principele are puterea. Dar, pentru asta, e nevoie să fie rău. Scopul scuză, iată mijloacele, care, cumva, nu sunt în puterea omului, avem de-a face cu o lege implacabilă aici. Acesta este mesajul lui Machiavelli, cu care însă, dacă nu admitem premisa sa a predominanței răului, putem să nu fim de acord. Machiavelli nu este, așadar, autorul-cadru al modernității decât în măsura în care modernitatea se recunoaște a fi existența impregnată de rău.

²⁰ Expresia originală este „verità effettuale”.

În plus, afirmă scriitorul, relația între virtute și mijloace este problematică și ea. Unele scopuri, declarat bune, sunt primejdioase pentru om. Atingerea lor ar echivala cu pieirea noastră. Altele, dimpotrivă, ce par rele, sunt de așa natură încât duc la supraviețuirea noastră. Alegerea este ușor de făcut între scopurile bune dar primejdioase pentru supraviețuire și celelalte, rele în principiu, dar potrivite pentru supraviețuire. Din păcate, nu se insistă foarte mult pe această idee, care și ea este o răstălmăcire până la un punct, cu aparențe de realitate indiscutabilă. Relația dintre scopurile bune din punct de vedere teoretic și supraviețuirea practică ar fi meritat o dezvoltare mai mare, pe care Machiavelli nu i-o dă. Însă și aici avem de-a face cu un adevăr circumscris de premisele inițiale, de care am vorbit ceva mai sus. Când răul este dominant, scopurile bune care s-ar putea atinge pe căi bune sunt periculoase tocmai pe parcursul spre ele, acolo unde răul e câștigător. Dar este acest drum spre bine dominat de rețeta răului? Adică, nu se poate ajunge la bine decât pe calea răului? Întrebarea rămâne deschisă.

S-a afirmat, de mai multe ori, că în viziunea lui Machiavelli omul este o ființă rea și că din această premisă decurg toate legile sale concrete și toată filosofia sa cu privire la domeniul politic. Acest lucru este evident în capitolul XVII, unde ni se spune:

„Căci despre oameni se poate spune în general lucrul acesta: că sunt nerecunoscători, schimbători, prefăcuți și ascunși, că fug de principii și sunt lacomi de câștig; atâta vreme cât le faci bine, sunt ai tăi în întregime (...) atâta vreme cât nevoia este departe; dar când ea se apropie, toți se ridică împotriva ta.”

2. CUVÂNTUL PRINCIPELUI

Un capitol esențial este și cel care se referă la cuvântul principelui (cap. XVIII, „cum trebuie să-și țină cuvântul un principe”), care nu este deosebit de tonul general al lucrării, dar este cu atât mai grav cu cât este vorba despre modalitatea de comunicare a elitei și a masei. Problema „comunicării politice” primește aici o dezlegare aparte, pe care teoriile de azi ale acestui domeniu o ignoră, o ascund sau o aplică fără să știe. De fapt, în acest capitol avem tabloul complet al acestui domeniu al comunicării politice și avem și sensul acesteia. Comunicarea politică de azi face din acest domeniu important al Cuvântului o simplă chestiune de transmitere de mesaje, într-un stil foarte specializat, aparent neutral. Neutralitatea nu e decât suprafața lucrurilor. În realitate, în spatele acestei „științe” a comunicării politice găsim toate caracteristicile stilului machiavelic de a

privi problema cuvântului. Să vedem ce înseamnă el pentru Machiavelli: „Oricine înțelege că este întru totul spre lauda unui principe faptul de a se ține de cuvânt și de a proceda în mod cinstit, iar nu cu viclenie. Cu toate acestea, experiența vremurilor noastre ne arată că principii care au săvârșit lucruri mari au fost aceia care n-au ținut prea mult seama de cuvântul dat și care au știut, cu viclenia lor, să ametească mintea oamenilor, iar la sfârșiti-au înfrânt pe aceia care s-au încrezut în cinstea lor”.

VII. „ÎNVĂȚĂTURILE LUI NEAGOE BASARAB CĂTRE FIUL SĂU THEODOSIE”

Începutul *Învățăturilor* reprezintă o profesiune de credință: „Iubitul meu fiu, mai înainte de toate să cade să cinstești și să lauzi neîncetat pe Dumnezeu cel mare și bun și milostiv și ziditorul nostru cel înțelept, și zioa și noaptea și în tot ceasul și în tot locul.”²¹

Acest început nu este întâmplător și nici nu reprezintă un simplu tribut pe care autorul îl plătește vremurilor. Ca și *Principele* lui Machiavelli, acest tratat reprezintă un manual de guvernare, foarte la modă atunci. Domnul îl îndeamnă pe viitorul conducător să fie milostiv cu mulțimile: „Dreptu aceia, iubitul meu fiu, să fii milostiv tuturor oamenilor și tuturor gloatelor, care ți le va da Dumnezeu pre mâna ta, pentru că însuși Domnul Dumnezeu nostru și mântuitorul Iisus Hristos ș-au vărsat sfântul sânge al său.”²²

Aici, ca și în alte pasaje ale lucrării, așa cum vom vedea, strategia pur politică se împletește cu povețele creștine. Mai întâi, spre deosebire de crezul principelui italian, care cucerește pentru sine și cu de la sine putere

²¹ *Începutul Învățăturilor bunului credincios Ioan Neagoe, voievodul Țării Ungrovlahiei, carele au învățat pre fiu-său Theodosie Vodă, Partea dintâi. Cuvântul 1, p.5 în Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie, text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu, repere istorico-literare de Andrei Rusu, Editura Minerva, Colecția „Patrimoniul”, București, 1984.*

²² *Începutul Învățăturilor bunului credincios Ioan Neagoe, voievodul Țării Ungrovlahiei, carele au învățat pre fiu-său Theodosie Vodă, Partea dintâi. Cuvântul 1, p.5 în Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie, text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu, repere istorico-literare de Andrei Rusu, Editura Minerva, Colecția „Patrimoniul”, București, 1984.*

principatele, supunându-și voința locuitorilor acestora, mulțimile lui Neagoe sunt de la Dumnezeu. Conducătorul este, în buna tradiție de gândire bizantină, numai un reprezentant al lui Dumnezeu pe pământ. Aceasta nu înseamnă că domnitorul nu are putere lumească. Dimpotrivă. Vremurile fiind destul de neiertătoare, Neagoe vorbește de cazurile în care principele este cumva nevoit să trimită unii oameni la moarte. Pedeapsa capitală nu este exclusă din inventarul domniei, dar niciodată ea nu poate fi făcută fără judecată dreaptă și fără spovedanie. Puterea politică pământească este cu totul în mâinile lui Dumnezeu. Conducătorii politici ai lumii sunt simpli slujitori ai acestuia pe pământ, căci adevărata putere este la El. Ce anume face ca un conducător pământească să merite conducerea și să fie în grațiile Domnului? Revenim aici la tema **binelui** și a **răului**, de care ne-am ocupat și în cazul lui Machiavelli, numai că de această dată vom vedea că nu problematica răului este în prim-planul concepției politice a autorului, ci cea a binelui:

„Vezi, iubitul meu, pre împăratul cel mare, care ne-au iubit și ne-au făcut și pre noi împărați pre pământu, ca și pre sine, și-i iaste voia să fim și în cer; și dacă vom vrea noi, vom fi, **numai să facem bine** (*subl.ns.*) și vom fi împărați și vom împărăți în veci. Însă împărățiile și domniile ceste după pământu sântu în mâna și voia lui Dumnezeu, și în nevoințele noastre cele bune se-au dat.”²³

Omul zilelor noastre își imaginează că soluțiile la criza acută în care se zbate lumea politică sunt de aceeași natură cu manifestările acestei crize. Concret, la o accentuare a mijloacelor violente și brutale din lumea politică se contrapun mijloace din ce în ce mai brutale și mai violente. O spirală a răului, implacabilă, este în felul acesta trasată în planul istoriei politice, iar această spirală este chiar destinul politic al omului de azi. La Neagoe Basarab întâlnim perspectiva opusă. La răul lumii se contrapune binele omului politic, inspirat de binele universal ce are temeiul în Dumnezeu. La

²³ *Începutul Învățăturilor bunului credincios Ioan Neagoe, voievodul Țării Ungrovlahiei, carele au învățat pre fiu-său Theodosie Vodă, Partea dintâi. Cuvântul 1, p.9 în Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie, text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu, repere istorico-literare de Andrei Rusu, Editura Minerva, Colecția „Patrimoniul”, București, 1984.*

răutățile lumii, conducătorul răspunde cu binele creștin, după exemplul Mântuitorului.

1. SUPREMAȚIA ÎMPĂRĂȚIEI DIVINE

„Împărăția lumească nu merită mai multă atenție decât împărăția cerească” spune înțeleptul domn român.

Toată filosofia lui politică se sprijină pe ideea supremației împărăției divine, a „cetății lui Dumnezeu”. De aceea, deși conducători pe acest pământ, domnii sunt mai degrabă atenți la împărăția din ceruri. Comparația dintre ce e pe pământ și ce e în cer este net în favoarea acestuia din urmă. Prin urmare, ca orice muritor de rând, domnul este atent la propria mântuire. În mare, mântuirea sa urmează căile firești ale mântuirii oricărui creștin. Deosebirea este că, pe lângă propria grijă, conducătorul are și grija supușilor săi. Principele lui Machiavelli nu avea, din acest punct de vedere, nici o îndatorire. Preocupările lui nu vizau problema mântuirii.

Michel Senellart accentuează acest caracter al gândirii machiaveliene, indiferent la problema mântuirii și atent numai la ideea de **succes** (politic): o dată cu Machiavelli, asistăm la „o redefinire a regulilor guvernării în funcție de criteriile legate de succes, disociate deci de perspectiva mântuirii”²⁴.

Dimpotrivă, la Neagoe Basarab, puterea lumească, oricât de mare, nu valorează nimic, dacă cel ce o are calcă în picioare poruncile divine: „Drept aceea, ia aminte cu înțelegere și cu socoteală și vezi că de vei călca legea, și poruncile lui Dumnezeu nu le vei umplea, deacii măcar de-ai birui toată lumea și de ți s-ar pleca toți împărații lumii aceștia ție, și de s-ar scula cu toată puterea lor să-ți fie ție într-ajutor, nici de un folos nu-ți va fi, nici îți va putea ajuta cineva”²⁵.

2. SOLII ȘI RĂZBOAIELE

Primirea solilor și războaiele reprezintă probleme pe larg discutate în cadrul *Învățăturilor*. Prima observație ce trebuie făcută este că Neagoe

²⁴ *Artele guvernării*, p. 211.

²⁵ *Începutul Învățăturilor bunului credincios Ioan Neagoe, voievodul Țării Ungrovlahiei, carele au învățat pre fiu-său Theodosie Vodă*, Partea dintâi. Cuvântul 1, p.21 în *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu, repere istorico-literare de Andrei Rusu, Editura Minerva, Colecția „Patrimoniu”, București, 1984.

vorbește despre două mari categorii de solii și, respectiv, de soli. Unii soli vin cu dragoste, cu prietenie, în timp ce alții vin pentru vrajbă și pentru lucruri rele, după cum le este porunca de la domnii lor. Pe scurt, unii vin cu intenții bune, alții vin cu intenții rele.

Sfatul cu boierii în care trebuie să se formuleze un răspuns la solie trebuie să se desfășoare într-o atmosferă de înțelegere reciprocă. Domnul este îndemnat să le acorde slugilor toată încrederea și să nu cadă rob păcatului orgoliului: „O, fătul meu și voi, fraților, cât iaste de bine să mângâiați pre boieri și pre slugile voastre în toată vremea și să vă sfătuiți cu dânșii în tot ceasul și să luați sfat și de la cei mari și de la cei al doilea și de la cei mai de jos, că așa să cade”.²⁶

Tema **războiului** nu putea fi ocolită în cadrul *Învățăturilor*. Se poate spune că majoritatea poveștelor se referă la mijloacele de evitare a conflictului armat. Războiul trebuie respins, căci aduce numai nenorociri – mai ales pentru o țară cu un potențial militar redus, cum era Țara Românească. Se recomandă tânărului domn să apeleze la mijloace diplomatice pentru a asigura pacea, până la plata unor tributuri, a unor mari sume de bani. Dacă războiul este inevitabil, se recomandă credința în Dumnezeu și în forțele proprii, curajul, bărbăția. Teama nu are ce căuta pe câmpul de luptă: „Jar tu să mergi dreptu față la față spre vrăjmașii tăi, fără nici o frică, iar căci vor fi ei mulți, nimic să nu te înfricoșezi, nici să te îndoiești. Că omul viteazu și războinic nu să spare de oamenii cei mulți (...)”²⁷

3. IUBIREA FAȚĂ DE POPOR

Chintesența actului de guvernare – iubirea față de popor, după modelul lui Hristos. Avem un adevărat poem în proză al iubirii de popor, care exprimă, de o manieră neconvențională, cu o efuziune sufletească uriașă, chintesența actului de guvernare: „Și să iubești pre toți tinerii ca pre ai tăi, și cu cuvântul să-i înveți și să-i îndulcești! Așijderea să-i iubești pre

²⁶ *Începutul Învățăturilor bunului credincios Ioan Neagoe, voievodul Țării Ungrovlahiei, carele au învățat pre fiu-său Theodosie Vodă, Partea dintâi. Cuvântul 1, p.163-164 în Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie, text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu, repere istorico-literare de Andrei Rusu, Editura Minerva, Colecția „Patrimoniu”, București, 1984.*

²⁷ *Ibidem*, p. 179.

cei bătrâni și pre cei tineri, pre cei mari și pre cei mici, pentru dragostea lui Hristos.”²⁸

Se observă că unul dintre termenii cel mai des întâlniți în ce privește atitudinea conducătorului față de supuși este cuvântul „a ridica”. Domnul trebuie să-i ridice în boierie pe cei care îl slujesc cu credință. Ridicarea este starea normală a guvernării unei țări. De asemenea, domnul trebuie să ajute pe cei sărmani, văduve, oameni bătrâni, chiar până acolo încât să le dea de pomană, căci aceștia sunt neajutorați. Aceste două aspecte formează ceea ce am putea denumi **starea dinamică** a țării lui Neagoe. Această stare dinamică a guvernării cunoaște două direcții: pe de o parte, domnul încearcă să-i **ridice** pe cei credincioși (administrația corectă), dar și pe cei nevolnici, din condiția de umilință materială în care se află (săraci, văduve etc.), iar pe de altă parte, el însuși, în calitate de conducător, **coboară** în mijlocul celor mulți, pentru a le alina suferința. **Urcarea** slujbașilor credincioși, urmată de **coborârea** domnului în mijlocul mulțimii, formează starea de **echilibru dinamic** a vieții politice românești. Această dinamică nu face decât să apropie cele două straturi fundamentale ale oricărei societăți, anume elita și masa. Este cazul invers *Principelui* lui Machiavelli, unde elita se vrea cât mai departe de masă, pentru a acționa cât mai eficient asupra acesteia. Această apropiere a elitei de popor și a poporului de elită (prin ridicarea în funcții și onoruri a celor mai destoinici dintre slujitori) nu trebuie înțeleasă ca o absență a autorității conducătorilor, ca o stare politică amorfă, nediferențiată. Acest lucru ne este sugerat de cuvintele aspre ale scriitorului la adresa celor care se revoltă împotriva autorității domnului:

„Pentru-aceia nimini să nu îndrăznească, nici slujitoriu, nici țaran, nici nimeni să-și rădices firea și gândul, cu meșteșug hiclean, dintru îndemnarea diavolului, spre împăratul și spre domnul și stăpânul lor.”²⁹

Motivul este că domniile sunt autorizate de Dumnezeu, iar revolta împotriva lor înseamnă, indirect, o revoltă împotriva voinței divine.

²⁸ *Ibidem*, p. 43-44.

²⁹ *Începutul Învățăturilor bunului credincios Ioan Neagoe, voievodul Țării Ungrovlahiei, carele au învățat pre fiu-său Theodosie Vodă*, Partea dintâi. Cuvântul 1, p.76 în *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, text ales și stabilit de Florica Moisiș și Dan Zamfirescu, repere istorico-literare de Andrei Rusu, Editura Minerva, Colecția „Patrimoniul”, București, 1984.

Legitimitatea divină a domniilor din veac asigură supunerea oamenilor față de conducătorul lor.

4. **SELECȚIA ELITEI**

Selecția elitei trebuie să urmeze meritele, nu alte criterii.

Neagoe dovedește o gândire extrem de modernă atunci când se referă la modul de alcătuire a elitei țării. Se știe că pentru epoca respectivă, domnul avea un rol determinant în alegerea boierilor, în înălțarea lor sau, dimpotrivă, în degradarea lor. Criteriul selecției elitei trebuie să corespundă meritelor celor vizați. Alte criterii, cum ar fi rudenția, nu sunt agreate de domnul muntean. „Când veți vrea să puneți boiari, nu să cade să căutați căci vă vor fi rudenii, pentru aceia să-i puneți, că aceia iaste fățarnicie.”³⁰

VIII. **THOMAS HOBBS: LEVIATHANUL (1651)**

1. **STAREA DE NATURĂ**

Este similară stării de război. Sentimentele care domină în relațiile dintre oameni înainte de instituirea unei republici sunt sentimente de ostilitate. „Astfel, este evident că în vremurile în care oamenii trăiesc fără o putere comună care să-i mențină pe toți în stare de teamă, ei sunt în condiția pe care o numim război, iar acest război este unul al tuturor contra tuturor.”, spune Hobbes.

În starea de natură, există trei dispoziții ale oamenilor unii față de ceilalți. Toate trei sunt însă ocazii de conflicte: „Găsim în natura umană trei cauze principale ale conflictelor: prima este **rivalitatea**, a doua, **neîncrederea** sau suspiciunea și a treia **mândria**. Prima face ca oamenii să atace pentru câștig, a doua pentru securitate și a treia pentru reputație.” În primul caz, spune Hobbes, oamenii se atacă pentru a câștiga o superioritate oarecare asupra celorlalți, de exemplu: femeile, copiii, animalele. În al doilea caz, ei se atacă pentru a menține această superioritate, aceste câștiguri, iar în al treilea caz, atacurile pot avea ca sursă chiar o bagatelă, un cuvânt, o opinie diferită, orice semn de subestimare a cuiva.

Libertatea este absența obstacolelor exterioare, obstacole care pot să-i răpească omului o parte a puterii sale de a face ce vrea, dar nu pot să-i răpească folosirea puterii restante, după cum îi vor dicta judecata și rațiunea sa.

Contractul se definește ca o transmitere mutuală de drepturi.

³⁰ *Ibidem*, p. 151.

2. DESPRE REPUBLICĂ

Cauzele, crearea și definiția Republicii. „Cauza finală, scopul sau intenția oamenilor (ce iubesc în mod natural libertatea și dominația exercitată asupra altora) când stabilesc pentru ei înșiși această restricție în care îi vedem trăind în Republică, este prevederea (previziunea) propriei lor prezervări și, prin aceasta, a unei vieți mai satisfăcătoare; ei „prevăd” (și consimt) să se smulgă din starea mizerabilă de război, din starea naturală, care este consecința necesară, așa cum s-a arătat, a pasiunilor naturale ale oamenilor atunci când nu există nici o putere vizibilă care să-i mențină în spaimă și să-i oblige, prin frica de pedeapsă, să execute convențiile pe care le-au făcut și să respecte legile naturii (...)”

Republica este, așadar, o limitare voită a unei libertăți naturale (în care predomina starea de război), în scopul de a respecta o serie de convenții și legi naturale ce au rolul de a determina o viață mai bună și conservarea vieții. În final, republica este, așadar, o „afăcere” rentabilă. Este un joc social cu sumă nenulă, în care avantajul de a trăi în pace și de a fi lăsat în pace de ceilalți depășește dezavantajul de a fi obligat, de către o putere vizibilă (a guvernului) să respecti, mai ales de teama pedepsei, o seamă de convenții și legi naturale. Guvernul nu este altceva decât forța care se opune, în republică, forței „războinice” din fiecare om care s-ar afla în starea de natură. Starea de natură era o stare războinică, fără ca războaiele să fie mereu prezente, așa cum am văzut. Era, în comparația potrivită a lui Hobbes, ca starea rea a vremii, ca dispoziția rea a vremii, chiar în lipsa precipitațiilor evidente. Guvernul reprezintă „dispoziția bună” a relațiilor dintre oameni, chiar dacă la baza acestor relații normalizate stă tot un act de constrângere. Guvernul schimbă, așadar, regimul instrumental al relațiilor dintre oameni, chiar dacă, ontologic vorbind, aceștia nu sunt neapărat mai buni unii cu alții. Dar, măcar de teama represaliilor, ei acceptă să respecte legile stabilite. E adevărat, în momentul apariției republicii, oamenii au și această intenție bună, această previziune a unei vieți mai normale, în afara stării imposibile de război dinainte de republică. Dar, dincolo de această dorință firească, condiția umană nu este foarte ameliorată de apariția republicii.

Republica este, finalmente, ca o singură persoană, căci fiecare membru al său îi cedează dreptul de a-l reprezenta, spre interesul general și al fiecăruia în parte. La baza republicii stă un contract individual, prin care fiecare cedează dreptul de a se guverna unui om sau unei adunări, cu

condiția ca toți ceilalți particulari să consimtă la aceeași cedare. Fiecare particular face un contract cu întregul (reprezentat de guvern), dar și cu ceilalți în parte, căci toți se înțeleg să facă același contract și să-l respecte. Fiecare este supus al guvernului și egal al celorlalți supuși.

IX. JEAN-JACQUES ROUSSEAU: *CONTRACTUL SOCIAL*

Începutul, celebru, al *Contractului social* trimite la tema inegalității sociale: „Omul s-a născut liber, dar pretutindeni e în lanțuri” este formula care ne previne că autorul caută o modalitate convenabilă ca omul să rămână liber, așa cum s-a născut, în interiorul vieții politice, care deocamdată l-a subjugat.

1. PROBLEMA LIBERTĂȚII ȘI CONTRADICȚIILE PRIMEI SOCIETĂȚI

Pentru a analiza rolul și modul de manifestare al libertății în societatea umană, Rousseau se concentrează asupra primei societăți, și singura naturală, după părerea lui, care este **familia**. Care este fondul legăturilor dintre părinți și copii, altfel spus, pe ce fel de legătură se întemeiază familia? Filosoful crede că la baza familiei stau relațiile de dependență dintre copii și părinți. Anume, copiii, în momentul în care se maturizează și nu mai au nevoie de protecția părinților, încetează de a mai face parte din familie, iar părinții, la momentul la care nu mai au obligația să-și întrețină copiii, de asemenea se separă de aceștia. Legăturile de familie, deși naturale, spune Rousseau, se întrerup o dată cu nevoile care le dau naștere. Cele două părți își recapătă **independența**. Legăturile, dacă vor continua, vor continua numai sub forma unei **convenții**. Această imagine despre familie este destul de ciudată, comparată cu teoriile ulterioare asupra acesteia. Să ne amintim că la Tönnies, pentru care de asemenea familia este tipul ideal al comunității, legăturile de familie, tocmai pentru că sunt naturale, cum spune Rousseau, nu pot, practic, înceta niciodată. Indiferent dacă individul este de acord sau nu, el va fi veșnic aparținător familiei în care s-a ivit pe lume, căci familia este forma socială îndusă de **voința organică** a lumii, care nu stă în puterea **voinței reflectate**, individuale și raționale. Rousseau, deși admite că familia este o societate naturală, crede că aceasta poate fi părăsită conform cu voința individuală, mai precis, așa cum spune el, „de îndată ce omul atinge vârsta rațiunii”. Teoria sa este la antipodul celei a lui Tönnies.

În această microsocietate care este familia, de fapt, Rousseau exersează teoria generală asupra contractului social. Toți termenii esențiali ai acestuia apar deja în cadrul acestei microteorii. Este vorba despre problema **rațiunii eliberatoare a omului** (căci indivizii care ajung la vârsta rațiunii sunt capabili să devină propriii lor stăpâni, deci să nu mai depindă de părinți, de controlul acestora; în felul acesta avem asigurată natura **liberă** a familiei), despre problema **naturii convenționale** a contractului (după eliberarea prin intermediul rațiunii, oamenii rămân de bună voie în interiorul familiei, dar legătura dintre ei este una convențională, ceea ce la Rousseau este sinonim cu **acceptată de voința rațională a individului**), apoi, este vorba despre **egalitatea** de principiu a celor care stau în interiorul familiei, respectiv în interiorul contractului social (devreme ce este creația nevoii de libertate a individului, familia convențională este formată din egali, nimeni nu mai poruncește cuiva, copiii devin propriii lor stăpâni, deci, egalii părinților) etc.

În această teorie asupra familiei, așadar, avem prefigurată noua teorie politică a lui Rousseau.

2. CE ESTE CONTRACTUL SOCIAL?

Până să ajungă la formulările definitive asupra contractului social, autorul crede de cuviință să atace teoriile ce par a veni în contradicție cu ideile sale, mai ales cele privitoare la sclavie și libertate (pentru el, adevărate obsesii). Unul dintre filosofi cu care intră în conflict este Aristotel. Vom cita, pentru a ilustra modul său de a raționa, pasajul în care respinge teoria lui Aristotel asupra sclaviei: „(...) Aristot spusese și el că oamenii nu sunt egali de la natură unii născându-se pentru sclavie, iar alții pentru a fi stăpâni.

Aristot avea dreptate, dar el confunda efectul cu cauza. E absolut sigur că orice om născut în sclavie se naște pentru a fi sclav. În lanțuri, sclavii pierd totul, până și dorința de a scăpa de lanțuri. Ei își iubesc servitutea, așa cum tovarășii lui Ulisse își iubeau îndobitocirea. Dacă există deci sclavi din fire, aceasta este pentru că au existat mai întâi sclavi împotriva firii. Violența a dat naștere celor dintâi sclavi și lașitatea le-a perpetuat sclavia.”

Să reținem că, din punctul de vedere al lui Rousseau, nu există autoritate legitimă decât dacă vine de la cel care este supus autorității respective. Cu alte cuvinte, autoritatea nu vine decât de la libertatea celui

care se supune de bună voie celui ce conduce. Ideea de autoritate divină este exclusă. De altfel, ca întreg secolul său, Rousseau este un deist.³¹ Fraza Sfântului Pavel, „Nu e putere care să nu vină de la Dumnezeu”, este înlocuită cu ideea că nu există putere legitimă care să nu vină de la om. Oamenii însă nu au autoritate naturală unii asupra altora, iar forța brută nu duce la drept, deci nu poate întemeia autoritatea, nu are legitimitate. De aici „rezultă că baza oricărei autorități legitime printre oameni nu poate fi decât **convenția**” (subl.ns.), spune Rousseau.

Presupoziția majoră a lui Rousseau este că rațiunea omului are un rol eliberator³². Contractul social este, așadar, un **construct rațional**, prin care oamenii resping vechea societate și întemeiază una nouă, admisă de toți, conform cu voința tuturor sau, în termenii lui Rousseau, cu **voința generală**. Voința generală este un concept-cheie pentru înțelegerea teoriei politice rousseauiste, ca și a dezvoltărilor ulterioare ale acesteia, bunăoară în planul democrației parlamentare actuale.

De unde rezultă nevoia contractului social, sau care este problema fundamentală pe care trebuie să-o rezolve acesta?

„A găsi o formă de asociație care să apere și să protejeze cu toată forța comună persoana și bunurile fiecărui asociat și în cadrul căreia fiecare dintre ei, unindu-se cu toți, să nu asculte totuși decât de el însuși și să rămână tot atât de liber ca și mai înainte. Aceasta este problema fundamentală, a cărei soluție este contractul social.”

Esența pactului sau contractului social, spune filosoful, este următoarea:

„Fiecare din noi pune în comun persoana și toată puterea lui, sub conducerea supremă a voinței generale; și primim *in corpore* pe fiecare membru, ca parte indivizibilă a întregului.”

³¹ Paul Hazard vorbește despre mai multe specii de deism, sau altfel spus, despre deismele secolului XVIII. V. *Gândirea europeană în secolul al XIII-lea*, Editura Univers, 1981.

³² Credința secolului XVIII în rațiune este cvasireligioasă. Paul Hazard face un portret al acesteia: „(...) ea (rațiunea – n.n.) va împlini ceea ce trecutul promisese fără să dea, ea ne va face fericiți. Ea ne va salva; Dumarsais spune că ea va echivala pentru filosof cu ceea ce reprezintă grația pentru sfântul Augustin; fiind lumină, ea va lumina pe orice om al acestei lumi.” (*op. cit.*, p. 36)

Acest corp constituit rațional capătă prin actul de asociere un caracter moral și colectiv, „alcătuit din tot atâția membri câte voturi sunt în adunare, corp care capătă, prin însuși acest act, o unitate, un eu colectiv, o viață și o voință a sa.”

Cei care intră în această alcătuire formează poporul, iar ca indivizi ei sunt *cetățeni*.

X. ALEXIS DE TOCQUEVILLE: *DESPRE DEMOCRAȚIE ÎN AMERICA*

Se poate afirma că America va căpăta conștiință de sine, în sens hegelian, abia începând cu această lucrare a lui Tocqueville. Abia de aici înainte America va „ști” că ea reprezintă Lumea Nouă. Tocqueville este autorul care intuiește primul și consacră acestei înnoiri a vieții politice a lumii o lucrare de astfel de dimensiuni. Marea noutate a lumii se numea democrație.

Încă din *Introducere* Tocqueville identifică faptul esențial care explică toate manifestările particulare care fac societatea americană să fie unică. Acest fapt esențial este **egalitatea de condiții**: „Așadar, pe măsură ce studiam societatea americană, descopeream tot mai mult în egalitatea de condiții acel fapt generator din care părea să decurgă fiecare fapt particular și îl regăseam neîncetat dinaintea mea ca un punct central, unde sfârșeau prin a se întâlni toate observațiile mele.”³³

Această egalitate de condiții determină ceea ce autorul numește o adevărată „revoluție democratică”, care va cuprinde în curând în totalitate nu numai America, unde este cea mai vizibilă, dar și Europa, chiar dacă în cazul acesteia din urmă progresul ei este mai lent. Lumea de mâine va fi lumea democrației, a libertății democratice și a egalității de condiții, spune Tocqueville. Nu va fi neapărat lumea democrației americane, căci formele democratice sunt deosebite de la țară la țară (ar fi un lucru nepotrivit ca toate țările să repete modelul american), dar curentul general este deja stabilit.

Civilizația anglo-americană este produsul a doi factori distincți: unul este *spiritul religios*, iar celălalt *spiritul de libertate*.³⁴ Oamenii care au

³³ *Introducere*, p. 41. Am folosit aici ediția românească apărută la Humanitas, 1995.

³⁴ Partea întâi, cap. II., p. 87.

întemeiat coloniile americane erau persecutați religios acasă la ei. Erau „sectari înflăcărați”, cu cuvintele lui Tocqueville, dar și „lipsiți de orice prejudecăți politice”. În ei pulsa puternic nevoia, dorința de a întemeia o nouă lume, după ce fuseseră practic alungați din lumea veche. De aceea, pasiunea lor întemeietoare e totală. Spiritul întemeierii acestei noi lumi este, dacă se poate spune astfel, unul total, definitiv.

1. PRINCIPIUL SUVERANITĂȚII POPORULUI ÎN AMERICA

„Poporul domnește peste lumea politică americană ca Dumnezeu peste Univers. Este cauza și țelul tuturor lucrurilor; totul provine de la el și se întoarce la el”, ne spune, într-o frază memorabilă, Tocqueville³⁵. Este principiul esențial al democrației americane, pe care autorul îl vede funcționând peste tot în cadrul Uniunii de peste ocean și este, în același timp, un principiu ale cărui consecințe, și pozitive, și negative, vor da profilul specific Americii. Baza administrației americane este astfel constituită pe acest principiu al suveranității poporului, care se respectă aici mai mult decât în toate statele lumii și, mai cu seamă, mai mult decât în statele aristocratice ale Europei, cu care comparația poate fi făcută mai ușor.

Tocqueville sesizează că la națiunile în care domină principiul suveranității populare, individul este propriul său stăpân, este considerat la fel de luminat și de valoros ca ceilalți, la fel de puternic și de cinstit. Totuși, în ciuda acestui evident individualism, el se supune voinței societății.

2. BINELE, CA REZULTAT NEINTENȚIONAT AL ACȚIUNII DEMOCRAȚIEI

Există unele tendințe ascunse ale acțiunilor politice, care nu rezultă din logica firească a aplicării legilor, ci dintr-o logică paralelă, ascunsă, contrarie. Sunt așa-numitele **efecte perverse** de care vorbește sociologul francez Raymond Boudon³⁶. Să ascultăm un pasaj în care Tocqueville prezintă o astfel de structură de acțiune, în care este vorba despre efectele benefice pe care funcționarea instituțiilor democratice le au asupra societății, fără ca aceste efecte să fie dorite de către actorii sociali și, invers, despre efectele malefice ale acțiunilor politice exercitate în epocile aristocratice, în ciuda bunei credințe cu care sunt îndeplinite acestea din

³⁵ Partea întâi, cap. IV.

³⁶ V., *Effets pervers et ordre social*, Paris, P.U.F., 1977 sau *La logique du social*, Paris, Hachette, 1979.

urmă: „Există deci, în esența structurilor democratice, o tendință ascunsă care îi face ades pe oameni să contribuie la prosperitatea generală în pofida viciilor și erorilor lor, în timp ce în instituțiile aristocratice se descoperă uneori o tendință ascunsă care, în ciuda talentului și a virtuților, îi face să contribuie la mizeria semenilor lor. Astfel, se poate întâmpla ca în guvernările aristocratice oamenii publici să facă răul fără să vrea, iar în democrație să producă binele fără să și-l propună.”³⁷

3. DE LA PUTEREA MAJORITĂȚII LA TIRANIA MAJORITĂȚII

Esența guvernărilor democratice, spune Tocqueville, e reprezentată de caracterul absolut al stăpânirii majorității. Majoritatea este un fel de *axis mundi* a vieții politice democratice. Presupoziția ce stă ca temelie în cazul acesta este ceea ce Tocqueville numește **teoria egalității aplicată inteligenței**, adică „ideea că mai mulți oameni la un loc sunt mai luminați și mai înțelepți decât unul singur, că numărul prevalează asupra calității”.³⁸

Această dominație a majorității, deci a numărului asupra calității, această egalitate aplicată inteligenței, poate avea consecințe funeste pentru viitor. De la dominația normală a majorității se poate ajunge la o adevărată tiranie a acesteia.

4. LIBERTATEA ȘI EGALITATEA CONDIȚIILOR

Nu trebuie să ne imaginăm că dacă libertatea joacă un rol atât de important în cadrul democrației americane, ea nu s-ar întâlni decât în acest caz. Adevărata schimbare fundamentală adusă de sistemul democratic american este egalitatea condițiilor. Deci nu libertatea, ci egalitatea este semnul distinctiv al vremurilor noi: „Faptul particular și dominant care singularizează aceste vremuri este egalitatea de condiții; pasiunea principală care îi îmboldește pe oameni în aceste perioade este dragostea pentru egalitate.”³⁹

XI. CARL SCHMITT: NOȚIUNEA DE POLITIC

Relația ultimă care definește natura politicului este **relația amic-inamic**. Aceasta este independentă de considerentele de natură normativă, ideologică sau de alte considerente: „Relația specifică și fundamentală care

³⁷ Partea a doua, cap. VI, p. 307.

³⁸ *Ibid.*, cap. VII, p. 322.

³⁹ Vol. II, cap. I, p. 106.

nu se lasă dedusă din nici o altă relație și la care putem reduce orice activitate și orice motiv politic este cea de amic și de inamic”, spune, J. Freund. Am putea spune, la rândul nostru, că **definiția politicului în varianta lui C. Schmitt⁴⁰ are puternice conotații sociologice**, devreme ce temeiul ultim al activității politice este reprezentat de o relația binară de tipul prieten-dușman, adică o opoziție fundamentală ce se exercită în spațiul posibilelor legături dintre oameni (legături sociale). Dintre multele legături care se pot ivi în spațiul social, politica se reduce sau se întemeiază, așa cum am văzut, pe această legătură de opoziție fundamentală. Altfel spus, politica este câmpul de exercitare al legăturii opoziționale fundamentale dintre oameni. Politica este departe de a fi spațiul permanent al ajustărilor și **negocierilor** (mai ales acest din urmă termen, care a căpătat o prevalență vecină cu nebunia, ca urmare a extrapolării filosofiei economice anglo-saxone în toate spațiile vieții sociale, ni se pare extrem de neproductiv pentru înțelegerea adecvată a ideii de politică) spre mai bine, este, dimpotrivă, punctul de pornire al deprinderilor de opunere în viața socială. Politica este opoziția dintre oameni, care nu rămâne, evident, înghețată în stadiul de opoziție pură și simplă, ci capătă diferite forme „îmblânzite” (legi, conflicte, tratate de pace, alianțe, trădări, fidelități, conformisme sau deviații etc. – toate acestea pornesc însă din trunchiul comun al opoziției amic-inamic).

1. DISTINCȚIA AMIC-INAMIC, CRITERIU AL POLITICULUI

Carl Schmitt crede că politicul are categorii proprii, numai ale sale, pe care trebuie ca cercetătorul să le pună în lumină înainte de a încerca să „lucreze” cu problemele concret-politice. Așa cum alte domenii au criterii proprii, categorii proprii ce le diferențiază de alte domenii, la fel și politicul se poate reduce la un binom esențial, acela de mai sus. Din punct de vedere moral, corespunzător, vom avea distincții **fundamentale** ca **binele** și **răul**, din punct de vedere estetic, aceleași distincții fundamentale se referă la **frumos** și **urât**, iar din punct de vedere economic, găsim aceeași dihotomie categorică între **util** și **dăunător**, sau **rentabil** și **nerentabil**. Trebuie să subliniem, cu această ocazie, caracterul ireductibil al acestor distincții. Perechile de termeni de mai sus sunt formate din termeni perfect opuși, care nu mai permit nici o nuanțare de adâncime. Cu alte cuvinte, fiecare domeniu dintre cele amintite (fie că este vorba despre politic, fie despre economic, estetic sau moral) se reduce în mod fundamental și categoric la

aceste perechi de termeni opuși, fiind, în același timp, descris în întregime de dihotomia în cauză. Se întâmplă un fenomen asemănător teoriei lui Tönnies despre comunitate și societate. Acești doi termeni opuși reprezintă dihotomia întemeietoare, fundamentală a lumii sociale concrete. Din punct de vedere sociologic, comunitatea și societatea reprezintă același criteriu ultim pe care, în cazul lui Schmitt și al politicianului îl găsim la nivelul dihotomiei **amic-inamic**. Comunitatea și societatea subîntind întreaga diversitate a lumii sociale reale (de la societățile cele mai comunitare până la cele mai abstract-sociale), la fel cum dihotomia amic-inamic reprezintă, practic, distilarea perfectă a lumii politice. Între aceste două extreme care intră obligatoriu în orice „realitate” politică se joacă destinul concret-politic al lumii noastre.

Temeiul vieții politice este, așadar, această **despărțire** a oamenilor în tabere opuse. Încă odată, distincția amic-inamic are o totală autonomie față de celelalte distincții, chiar dacă, așa cum arată gânditorul german, adesea, în plan concret, ea le antrenează și pe acelea. Altfel spus, un inamic politic poate fi foarte ușor declarat rău sau urât doar în virtutea faptului că este inamic politic (și chiar se întâmplă de cele mai multe ori acest lucru), căci prima distincție se sprijină de multe ori pe celelalte. Aceasta nu înseamnă însă că ea nu este autonomă. De asemenea, este valabilă și propoziția reciprocă: cineva care este rău din punct de vedere moral sau urât nu este, doar pentru aceste lucruri, declarat dușman, iar cine este bun sau frumos nu este automat declarat amic din punct de vedere politic. „Faptul că o opoziție atât de specifică ca opoziția amic-inamic poate fi izolată față de alte opoziții și concepută ca un element autonom demonstrează prin el însuși natura obiectivă și autonomia intrinsecă a politicianului.”⁴⁰

Obiectivitatea politicianului este, în acest caz, așa cum se poate vedea, bazată în bună măsură pe ideea de **autonomie**. Autonomia și obiectivitatea sunt aici extrem de apropiate și înseamnă caracterul ireductibil al acestui domeniu la domeniul ca cel moral, estetic sau economic.

2. RĂZBOIUL, FENOMEN DE OSTILITATE

Carl Schmitt subliniază că opoziția amic-inamic nu trebuie interpretată în spirit psihologic, individualist, ca și cum s-ar referi la sentimentele și tendințele particulare ale unei persoane. Liberalismul (pe

⁴⁰ *Ibidem*, p. 67-68.

care Schmitt îl combate) a schimbat sensul opoziției de care vorbim și a „îndulcit” inamicul la condiția unui „concurrent”, deoarece liberalismul este o doctrină politică ce plătește un mare tribut viziunii economice asupra societății. De asemenea, este de accentuat faptul că inamicul de care vorbește gânditorul german nu poate fi decât un inamic **public**. Politica nu se poate întemeia pe dușmăni sau antipatii personale, pe concurențe individuale. Ea este domeniul inamicilor publici.

3. STATUL, FORMĂ A UNITĂȚII POLITICE, PUS ÎN DISCUȚIE DE CĂTRE PLURALISM

E bine de observat că dinamismul domeniului politic poate veni din orice direcție a vieții sociale, din orice sector, fie că este vorba despre cel economic, moral, religios etc. Astfel, se poate spune că orice antagonism din aceste sectoare ce depășește un prag critic de intensitate devine automat o problemă politică: „termenul de *politic* nu desemnează un domeniu de activitate proprie, ci numai gradul de intensitate a unei asocieri sau disocieri de ființe umane, ale căror motive pot fi de ordin religios, național (în sens etnic sau cultural), economic sau altul (...)”.⁴¹

Activitatea politică este, așadar, o anumită intensificare a dinamismului social până la un punct la care se poate vorbi cu adevărat de cei doi termeni deja consacrați: amic-inamic. Nu există un domeniu politic pur. Orice domeniu al vieții sociale se pretează politicului (din orice domeniu, chiar și din cel cultural se poate isca o problemă politică), cu condiția ca tensiunile, forțele implicate să ducă la o dihotomie de felul celei de care vorbește Schmitt. Așa cum la Durkheim o anumită intensitate minimală (care era însă la pragurile cele mai înalte – acest minim reprezenta un maxim!) a sentimentelor colective ducea automat la nașterea unei conștiințe comune, a unei morale comune și, într-o interpretare modernă, a unei comunități stabile (de felul națiunilor), la fel, în cazul lui Schmitt, activitatea politică nu se agregă, nu răzbate decât peste un anumit prag de intensificare a dinamicii sociale, independent de domeniul unde apare. Sentimentele colective „călduțe”, mediocre nu erau suficiente pentru apariție conștiinței comune și a moralei comune (la Durkheim), tot astfel cum la Schmitt conflictele din orice domeniu aparte nu pot fi catalogate ca politice decât după ce taberele se separă în amici și inamici.

⁴¹ *Ibidem*, p. 79.

Unitatea statului, spune Schmitt, este dată tocmai de caracterul său politic. Din acest punct de vedere, el refuză teoriile pluraliste ale statului, de factură anglo-saxonă în special, care văd în acesta o simplă sumă de organizații de tot soiul aflate în interdependență: „O teorie pluralistă este fie teoria unui stat care-și realizează unitatea cu ajutorul unei federații de grupuri sociale, fie nu este decât o teorie a dezintegrării sau a negării statului (...) Statul se transformă pur și simplu într-o asociație aflată în concurență cu alte asociații; el devine o societate lângă și printre alte asociații care trăiesc în sânul statului sau în afara lui.”⁴²

Statul liberal nu este decât o asociație care „coafează”, cum inspirat spune Schmitt, ansamblul celorlalte asociații. Dar nu se știe exact care este rolul său și în ce constă caracterul său politic. Un stat nu este o asociație politică, ci o **unitate** politică, o **comunitate** politică. Fără așa ceva, nu poate exista noțiunea de politic, deci nici nu ne putem imagina un stat. Statul este mai mult decât asocierea (suma) diverselor grupări individualizate din cadrul său. El este o realitate sui-generis, cum ar spune Durkheim, adică are o personalitate distinctă de suma asociațiilor care îl compun. Tocmai acest caracter transindividual este cel ce aduce unitate politică statului.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Evélyne Pisier (coord.), *Istoria ideilor politice*, Editura Amarcord, 2000;
2. *Enciclopedia operelor fundamentale ale filosofiei politice moderne*, Editura Institutului de Teorie Socială, București, 2001;
3. Pantelimon, C., *Sociologie politică*, Editura Fundației *România de Măine*, București, 2005;
4. Michel Senellart, *Artele guvernării*, Editura Meridiane, București, 1998;
5. Virgil Măgureanu, *Studii de sociologie politică*, Editura Albatros, București, 1997.

⁴² *Ibidem*, p. 84.

ORGANIZAȚII. PSIHOSOCIOLOGIA ORGANIZAȚIILOR

Asist. univ. mst. **DANIELA PÂRLEA**

OBIECTIVE

Cursul urmărește familiarizarea studenților cu problematica generală a organizațiilor sociale, a structurii, funcțiilor și conducerii acestora; prezentarea funcțiilor conducerii, a modelelor conducerii, a principalelor stiluri de conducere, furnizarea unui set coerent de informații privind decizia de conducere și procesul decizional și particularitățile acestora în diferite tipuri de organizații. De asemenea, cursul încearcă pregătirea teoretico-metodologică a studenților în vederea formării capacității de investigare a organizațiilor și de evaluare a performanțelor acestora și ale conducătorilor; asigurarea însușirii unui minim de cunoștințe și deprinderi practice în vederea exercitării unei activități de conducere sau de consiliere pe probleme de management.

I. NOȚIUNI INTRODUCTIVE. DEFINIȚIA ȘI TIPOLOGIA ORGANIZAȚIILOR

Organizațiile ocupă un loc extrem de important în viața socială, dar și în cea individuală. Societatea țărilor dezvoltate a devenit o societate a organizațiilor, în care sarcinile sociale sunt îndeplinite în și de către organizații. Întreprinderile de afaceri, școlile, universitățile, muzeele, armata, spitalele – toate sunt exemple în acest sens.

Din punct de vedere sociologic societatea apare sub forma unui sistem de structuri organizaționale, în cadrul cărora deosebesc diferite nivele (exemplu: instituții, organizații).

Fiecare dintre noi face parte dintr-un tip de organizație, acestea fiind expresii ale vieții noastre de zi cu zi în care și prin care este posibil ca obiectivele noastre individuale, relațiile cu ceilalți, să fie realizate mult mai rapid și eficient.

Organizația este o construcție socio-umană, un ansamblu de oameni, între care există diferite tipuri de interacțiuni, în scopul realizării unor obiective comune (scopuri organizaționale).

Formele de organizare acoperă o gamă extrem de largă, în funcție de diverse criterii. Astfel:

a. **În funcție de gradul de structurare sunt:**

- *organizații informale*: caracterizate prin relații spontane, nedefinite, flexibile; scopurile organizaționale nu sunt clar definite; norme și reguli acceptate în mod spontan (nu sunt impuse: grupul de prieteni, cluburi private); aceste forme de organizare se transformă cu timpul în forme de organizare formale;

- *organizații formale*: relații de autoritate; canalele de informare sunt stricte, bine formate, dar se pot transforma în organizații informale.

b. **În funcție de gradul de implicare emoțională a oamenilor**

- *grupuri primare* – se caracterizează prin relații spontane, personale, directe (prieteni, familie);

- *grupuri secundare* – sunt caracterizate prin relații formale, interpersonale, raționale, relații de tip contractual. Implicarea emoțională redusă este înlocuită cu implicarea rațională.

c. **În funcție de obiectivele specifice pe care le îndeplinesc organizațiile:**

- *organizații sociale*, care satisfac anumite necesități de ordin social al oamenilor, (sprijin reciproc de interrelaționare – asociațiile, fundațiile, cluburile etc.);

- *organizații economice* – ofertante de bunuri și servicii (firme, întreprinderi);

- *organizații religioase* – satisfacerea necesităților de ordin spiritual (secte, biserici etc.).

Ca orice creație umană, organizația devine un obiect de interpretare, în primul rând teoretică, apoi practică. În acest sens, trebuie menționat faptul că ea a evoluat, după cum evidențiază Richard Scott (în lucrarea *Organizations. Rational, Natural and Open Systems* – 1998), de la un sistem închis către unul deschis (este vorba de relațiile dintre organizații și mediu), de la un sistem rațional către unul social (este vorba de înțelegerea și funcționarea organizațiilor, mai întâi ca sisteme mecanice, raționale, iar apoi ca sisteme naturale, asemănătoare organismelor vii).

II. TEORII ȘI ETAPE ALE DEZVOLTĂRII MANAGEMENTULUI ORGANIZAȚIILOR

Cele mai importante teorii apărute în evoluția organizațiilor și a managementului lor sunt:

- Managementul științific – reprezentat de Frederick Taylor
- Teoria organizării și administrației – promovată de Henry Fayol
- Teoria birocrăției – creată de Max Weber
- Teoria comportamentului administrativ – elaborată de Herbert Simon
- Școala relațiilor umane – având ca reprezentanți pe Elton Mayo, Cris Argyris, Rensis Likert, Abraham Maslow, Douglas Mc. Gregor etc.

Munca în colectivitate, diviziunea muncii, cooperarea în muncă – sunt elemente care au determinat de-a lungul timpului și determină în continuare necesitatea activității de conducere sau, în termeni moderni, activitatea de management, care poate face ca o organizație, firmă sau întreprindere să fie eficientă sau nu, să aibă succes sau nu.

Managementul este o sinteză între practică, știință și artă. El a pornit ca o activitate practică, ca un proces concret de raționalizare și eficientizare a muncii, a ajuns, o dată cu evoluția sa istorică, o artă, pentru ca în final, pe baza acumulării experienței, a formulării unor principii și legi, a dezvoltării unor metode și proceduri specifice de investigare, managementul să capete caracteristicile unei veritabile științe.

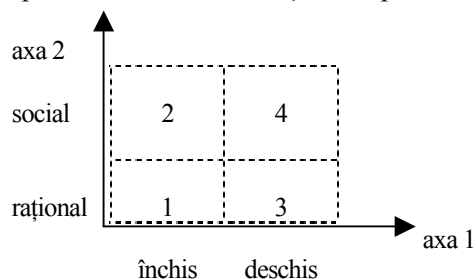
În dezvoltarea sa, managementul a cunoscut diferite etape, iar aici menționăm punctul de vedere al lui Herbert G. Hicks, care identifică următoarele etape:

- managementul preștiințific (înainte de 1880)
- managementul științific (între anii 1880-1930)
- școala relațiilor umane (între anii 1930-1950)
- managementul modern (după anul 1950), în care a avut loc un amplu proces de dezvoltare a acestuia.

În România, în lucrările de specialitate, majoritatea autorilor sunt de părere că s-au parcurs următoarele etape:

- conducerea empirică (managementul timpuriu);
- începuturile managementului științific;
- conducerea științifică (concepția modernă asupra managementului).

O abordare interesantă este propusă de Richard Scott în lucrarea menționată, care identifică 4 mari etape importante. De fapt, analiza sa se bazează pe un sistem de axe: prima axă pornește de la „închis” spre „deschis”, în timp ce a doua axă de la „rațional” spre „social”.

Prima axă evidențiază evoluția teoriilor de la gândirea mecanică (organizațiile ca „sisteme închise”) spre cea gestaltistă (organizațiile ca „sisteme deschise”). În fond, este vorba de diferite puncte de vedere asupra relațiilor dintre organizații și mediu.

Cea de-a doua axă surprinde evoluția modelelor teoretice de la cele care înțelegeau organizațiile ca „sisteme raționale”, menite să realizeze obiective clare și specifice către teoriile care interpretau organizațiile ca „sisteme sociale”, naturale, asemănătoare organismelor vii.

În concluzie, se pot desprinde de aici două criterii de clasificare și tipologizare a organizațiilor în raport de: relația dintre *organizații și mediu* (1) și *funcționarea organizațiilor* ca sisteme (2) precum și patru mari perioade, etape în evoluția istorică a teoriilor despre organizații: organizații ca sisteme raționale și închise (1900-1930); organizații ca sisteme naturale și închise (1930-1960); organizații ca sisteme raționale și deschise (1960-1970); organizații ca sisteme naturale și deschise (după 1970).

Organizațiile ca sisteme raționale și închise

Principalele modele teoretice dezvoltate în cadrul acestei perioade sunt:

- A. *Managementul științific* – reprezentat de Frederick Taylor
- B. *Teoria organizării și administrației* promovată de Henry Fayol
- C. *Teoria birocrăției* – creată de către Max Weber
- D. *Teoria comportamentului administrativ* – elaborată de Herbert

Simon

Organizațiile ca sisteme naturale și închise

Preocupările de bază în cadrul acestei etape se îndreaptă către analiza structurilor informale și asupra modului în care acestea influențează structurile formale, mecanismele prin care se integrează necesitățile individuale celor organizaționale.

A. *Școala relațiilor umane* – reprezentanți: Elton Mayo (1880-1949); Cris Argyris, Rensis Likert, Abraham Maslow.

B. *Teoria comportamentului cooperativ* – Chester Barnard

C. *Teoria analizei instituționale* – Philip Selznick

Organizațiile ca sisteme raționale și deschise

Cele mai importante modele teoretice dezvoltate în această etapă sunt:

A. *Teoriile de contingență* – Principalii reprezentanți: Tom Burns și G.M. Stalker (1961), P. Lawrence și J. Lorch (1967), Joan Woodward (1958, 1965), W. Bernnis sau Slater etc.

B. *Analiza costurilor tranzacționale* – Oliver Williamson

Organizațiile ca sisteme naturale și deschise

Cele mai importante teorii și modele în cadrul perioadei sunt:

A. **TEORIA ORGANIZĂRII – KARL E. WEICK**

B. **PARADIGMA DEPENDENȚEI DE RESURSE**

C. *Teoria analizei instituționale*

III. POZIȚIILE MANAGERILOR ȘI FUNCȚIILE MANAGEMENTULUI

Într-o organizație, managerii sunt situați pe diferite poziții ale piramidei ierarhice și pot fi grupați în trei categorii:

- manageri superiori (top-manageri, senior-manageri)
- manageri mijlocii
- manageri inferiori (supervizori)

Pe lângă aceste categorii mai există și non-managerii (personal de execuție).

Indiferent pe ce nivel ierarhic s-ar situa, managerii au trei categorii de responsabilități:

- strategice (orientează activitatea organizației în conformitate cu misiunea și obiectivele stabilite)
- inter-umane (creează și dezvoltă un climat favorabil relațiilor inter-umane)

▪ tehnice (direcționează activitatea în funcție de particularitățile domeniului în care activează firma)

Aceste responsabilități au o pondere diferită de la un nivel ierarhic la altul, în sensul că la nivelul managementului de top sunt predominante responsabilitățile strategice, la nivelul managementului mediu cele interumane, iar la nivelul managerilor inferiori predomină responsabilitățile tehnice.

Majoritatea specialiștilor sunt de părere că funcțiile pe care le îndeplinește managementul sunt următoarele:

- a. previziunea (planificarea);
- b. organizarea;
- c. coordonarea și antrenarea;
- d. controlul.

a. **Previziunea** are drept scop elaborarea unor direcții privind desfășurarea activităților viitoare și presupune stabilirea misiunii, a obiectivelor, a strategiilor și a resurselor și mijloacelor necesare realizării lor.

b. **Organizarea** constă în stabilirea cadrului organizatoric optim desfășurării activității firmei, definirea proceselor de muncă și a sarcinilor, elaborarea structurii organizatorice și a relațiilor din cadrul ei, sistemul informațional etc.

c. **Coordonarea și antrenarea** constă într-un ansamblu de acțiuni vizând orientarea personalului în scopul realizării obiectivelor organizației, a eficienței ei, sincronizarea acestor acțiuni, precum și motivarea oamenilor (prin care se armonizează interesele și necesitățile individuale cu cele organizaționale).

d. **Controlul** constă dintr-un ansamblu de activități prin care se verifică în permanență modul de desfășurare a activităților, în funcție de anumite standarde și cerințe, în vederea sesizării abaterilor de la acestea, precum și stabilirea unor măsuri corective (deci prin control se realizează o evaluare a activităților și rezultatelor firmei).

Exercitarea funcțiilor managementului prezintă particularități atât de la o firmă la alta, de la un sistem managerial la altul, precum și de la o țară la alta. Este vorba de modele culturale specifice, care se reflectă și în aceste funcții.

Legat de funcția de organizare, prin care se precizează responsabilitățile și sferile de autoritate, acestea sunt evidențiate de structura organizatorică, caracterizată de ansamblul persoanelor și

compartimentelor de muncă, a posturilor, modul cum sunt ele constituite, principalele legături ce se stabilesc între acestea, nivelurile ierarhice etc.

Structura organizatorică este puternic influențată de o multitudine de factori – de natură economică, politică, socială, tehnologică etc. și poate fi de mai multe tipuri: funcțională, geografică, pe unități descentralizate de profit (divizii), structură matriceală etc. În firmele românești, marea majoritate a structurilor organizatorice sunt de tip funcțional și prezintă numeroase dificultăți datorate influențelor vechiului sistem centralizat de conducere.

IV. COMPORTAMENTUL INDIVIZILOR ȘI GRUPURILOR

În cadrul organizațiilor este foarte importantă studierea comportamentului indivizilor și grupurilor, ce poate să asigure capacitatea de a înțelege cum pot fi conduse în mod eficace și cum să structurăm mai bine organizațiile.

Scopurile studierii comportamentului organizațional sunt cele de anticipare (comportamentul constant care apare în organizații permite unele previziuni asupra viitoarelor sale apariții), explicare (de ce apar aceste comportamente) și de determinare a comportamentului (managementul acestuia, în sensul realizării obiectivelor și scopurilor organizaționale propuse).

Personalitatea are o mare influență asupra comportamentului organizațional, iar studiile în domeniu au desprins o serie de dimensiuni care o definesc și o caracterizează: extraversiunea (gradul de sociabilitate al oamenilor), stabilitatea emoțională (gradul de control emoțional), gradul de agreare (măsura în care o persoană este prietenoasă și abordabilă), conștiinciozitatea (gradul de responsabilitate al oamenilor și orientarea lor către realizări), deschiderea la nou (flexibilitatea și receptivitatea la nou).

Alături de aceste dimensiuni, există o serie de caracteristici specifice ale personalității, care, la rândul lor, influențează comportamentul organizațional, caracteristici surprinse de G. Johns în lucrarea *Comportament organizațional*: locul controlului (un set de convingeri referitoare la faptul că se poate controla comportamentul cuiva prin diferite forțe, exterioare (soartă, noroc) sau interioare (inițiativa proprie, voința etc.), automonitorizarea (măsura în care oamenii observă și își reglează

comportamentul lor în cadrul social și în relațiile umane) și **autostima** (gradul în care o persoană se autoevaluează pozitiv).

Principalele concepții cu privire la comportamentul uman și natura omului organizațional s-au concretizat într-o serie de modele și teorii, cărora Douglas Mc.Gregor, în lucrarea *Dimensiunea umană a întreprinderii* (1960) le asociază două teorii manageriale: Teoria X (care surprinde concepția managementului științific) și Teoria Y (care reprezintă esența școlii relațiilor umane).

A. **Modelul de om economic și rațional** – consideră că omul este motivat îndeosebi de stimulente economice și va încerca să obțină un maxim de câștig; el este un element pasiv, ușor de manipulat și controlat de organizație.

Corespunzător acestui model, Mc.Gregor elaborează **Teoria X**, care spune că omul este în mod natural leneș, trebuie motivat și controlat din exterior, nu este capabil de autodisciplină și autocontrol, preferă să fie dirijat, iar scopurile sale individuale nu sunt armonizate cu cele organizaționale.

Ca urmare a aplicării în practică a acestui model, a crescut nivelul productivității, însă a scăzut satisfacția în muncă și în aceste condiții a apărut necesitatea unui nou model.

B. **Modelul de om social** – consideră că omul este motivat de nevoi sociale și de relațiile cu ceilalți și răspunde pozitiv la cerințele organizației (dar numai dacă aceasta satisface nevoile sociale ale muncitorilor)

Deși s-au obținut rezultate pozitive în ceea ce privește climatul psihosocial, munca a rămas în esență aceeași, o muncă simplificată și care nu a pus în valoare capacitățile oamenilor, motiv pentru care s-a conturat un nou model.

C. **Modelul de om care se autoactualizează** – bazat pe principiul muncii îmbogățite, pe nevoile de realizare a capacităților și talentelor oamenilor, pe o muncă creativă și cu sens.

Corespunzător acestui model, Mc.Gregor a elaborat **Teoria Y**, potrivit căreia munca poate deveni o activitate plăcută, iar oamenii, în condiții favorabile, pot să-și asume responsabilități, sunt capabili de autodisciplină și autocontrol.

Și acest model a avut unele lipsuri, în sensul că problemele organizațiilor s-au limitat doar la aspectele psihologice ale relațiilor interpersonale; ca urmare, a fost elaborat cel mai nou model.

D. **Modelul de om complex** – caracterizat de faptul că omul este o ființă extrem de complexă, cu reacții complexe și caracterizat de o largă varietate de motivații. El este capabil să învețe noi motive în cadrul experiențelor și interacțiunilor sale cu ceilalți.

Conform acestui model, japonezul William G. Ouchi a elaborat **Teoria Z**, care are ca punct central *participarea*. Important nu este individul singular, conducător, ci *rețeaua*, grupul, care realizează funcțiile specifice managementului.

V. MOTIVAREA

În cadrul organizațiilor și managementul lor, o componentă majoră o reprezintă **motivarea**, fenomen care a înregistrat, ca multe altele, o mare varietate de abordări. Ea reflectă o anumită concepție managerială și economică promovată în cadrul organizațiilor, și poate asigura o corelare adecvată a intereselor și necesităților oamenilor cu realizarea obiectivelor organizaționale. Motivarea îndeplinește mai multe **roluri**, printre care: **rolul managerial** (toate funcțiile manageriale, deciziile, sistemul informațional etc. – sunt condiționate de motivarea personalului); **rolul organizațional** (prin motivare se asigură succesul și eficiența unei organizații); **rolul individual** (motivarea asigură satisfacția sau insatisfacția membrilor organizației); **rolul economic** (gradul de satisfacție sau insatisfacție al oamenilor se reflectă în performanțele organizației); **rolul social** (se referă la faptul că motivarea influențează relațiile din cadrul grupurilor și climatul psihosocial).

Asupra motivației oamenilor în obținerea performanțelor acționează diverși **factori** care pot fi însă grupați în două mari categorii. Este vorba de:

a) *factori interni sau individuali* care se referă la percepția sarcinilor, atitudini, nevoi, interese, comportamente, sistemul de valori etc.

b) *factori externi sau organizaționali* care se referă la sistemul de salarizare, precizarea sarcinilor, grupul de muncă, comunicarea, *feedback*-ul, timpul liber etc.

Există multiple abordări ale motivației și s-au realizat diverse sistematizări ale acestora, concretizate în două mari **categorii de teorii**:

a) **teorii de conținut** – care pun accent pe factorii specifici, individuali, ce motivează oamenii – **motivația individuală** și

b) **teorii de proces** – care pun accent pe factorii organizaționali și dinamica motivării – **motivația organizațională**

Abordările privind motivația individuală presupun trei elemente fundamentale (interesele, atitudinile și nevoile), iar teoriile reprezentative sunt: Teoria ierarhiei nevoilor (A. Maslow), Teoria achiziției succeselor (Mc.Clelland), Teoria Imaturitate – Maturitate (Chris Argyris), Teoria X – Y (Mc.Gregor), Teoria echității (J.S. Adams).

În a doua categorie de abordări cele mai importante teorii sunt: Teoria factorilor duali (Herzberg), Teoria condiționării operante (B.F.Skinner), Teoria performanțelor așteptate (Victor Vroom).

Multitudinea de teorii ale motivării demonstrează faptul că nu există o rețetă unică privind motivarea în organizații; ea este un fenomen care are un specific anume, plasat în zona managementului; managerii au menirea de a găsi formula potrivită pentru organizațiile pe care le conduc.

Din toate aceste teorii, rezultă o multitudine de elemente implicate, direct și indirect, în conceperea și exercitarea motivării. Acești **factori** (elemente, variabile) pot fi grupați în **trei categorii**:

a) **Variabile individuale** care reflectă caracteristicile fiecărui angajat (acești factori explică și impun necesitatea unei motivări diferențiate, personalizate la nivelul fiecărui component al organizației): *calitate, efort, pregătire, comportament etc.*;

b) **Variabile organizaționale** prin care desemnăm acele elemente din cadrul firmei care reflectă starea și caracteristicile sale, indiferent de natura lor, ce influențează abordarea, conținutul și rezultatele motivării personalului: *concepția managerială generală, cultura organizațională, climatul organizațional, situația economică a organizației, comunicațiile etc.*;

c) **Variabile contextuale** – încorporează acele elemente din mediul exterior al firmei, ce au influență importantă asupra conținutului și efectelor proceselor motivaționale din cadrul său: *cultura națională, nivelul de dezvoltare a țării, taxele și impozitele, nivelul veniturilor populației etc.*

Managementul fiecărei organizații este necesar să conștientizeze existența acestor categorii de variabile organizaționale și să acționeze diferențiat asupra lor, în sensul amplificării acelor variabile care potențează motivarea și performanțele salariaților și organizației, iar pe de altă parte, în sensul limitării influențelor acelor variabile cu impact negativ.

Există numeroase tipuri de motivare, de regulă prezentate pereche, constituindu-se pe principiul contrastului motivațiilor.

Motivarea pozitivă și negativă – au la bază criteriul influenței motivațiilor asupra mărimii satisfacțiilor personalului:

- *motivarea pozitivă* – are în vedere creșterea eforturilor și contribuției personalului la realizarea obiectivelor firmei, pe baza amplificării satisfacțiilor sale din participarea la procesul muncii ca urmare a realizării sarcinilor atribuite;

- *motivarea negativă* – vizează sporirea eforturilor oamenilor pe baza diminuării satisfacțiilor în procesul muncii, dacă sarcinile și obiectivele de realizat nu sunt realizate.

Motivarea economică și moral – spirituală – sunt partajate în funcție de natura mijloacelor utilizate pentru motivarea personalului firmei:

- *motivarea economică* – se referă la motivarea realizată prin satisfacerea nevoilor de ordin economic: salarii, prime, gratificații, penalizări, amenzi, autoturisme de serviciu etc.;

- *motivarea moral – spirituală* – are în vedere satisfacerea aspirațiilor de ordin moral, ce vizează în primul rând sistemul de valori, atitudinile și comportamentele salariaților: acordarea de încredere, laude, mulțumiri, critici, muștrări, medalii etc.

Motivarea intrinsecă și extrinsecă – bazate pe natura relațiilor motivaționale care se produc și amplasarea sursei care generează efectul motivațional:

- *motivarea intrinsecă* (internă, directă) – constă în determinarea salariatului să se implice și să obțină rezultate în cadrul firmei, determinând astfel satisfacții ce țin de personalitatea sa, de Eul său;

- *motivarea extrinsecă* (externă, indirectă) – constă în determinarea salariatului de a obține rezultate, care vor genera din partea organizației anumite reacții (formale sau informale, economice sau moral – spirituale) care îi vor produce satisfacții.

Motivarea cognitivă și afectivă – în funcție de componenta personalității umane avută în vedere în procesul motivării:

- *motivarea cognitivă* – are în vedere latura intelectuală a angajaților, axându-se pe satisfacerea nevoilor individuale de a fi informat și a cunoaște, a învăța, a inova etc.;

- *motivarea afectivă* – vizează dimensiunea afectivă a oamenilor, concentrându-se asupra satisfacerii nevoilor cum ar fi: să se simtă bine la

locul de muncă, să fie apreciați și simpatizați de colegi, să se bucure de prestigiu etc.

VI. STILURI DE MANAGEMENT. *LEADERSHIP-UL*

Tipurile de motivații au evidențiat încă o dată contribuția pe care trebuie să o aibă managerii și știința managementului în procesul motivării și a îmbunătățirii lui.

Oaltă componentă a conducerii organizațiilor, în general, și a resurselor umane, în special, o reprezintă **managerii**, a căror contribuție la realizarea scopurilor și obiectivelor organizației este hotărâtoare. Ei trebuie să posede o serie de calități, aptitudini, comportamente, cunoștințe (spirit de observație, inteligență etc.) – necesare în orice profesie, dar trebuie să aibă și anumite abilități manageriale specifice (cunoștințe economice, juridice, capacitate de lucru în echipă, de comunicare etc.).

Modul în care se concep relațiile și procesele de management în cadrul organizațiilor, se particularizează în stilul de management, ce exprimă modul în care gândește și acționează un manager, atitudinea lui față de salariați, modalitatea în care își exercită funcțiile ce le revin etc.

Stilul de management este rezultanta unui număr mare de factori, ce țin fie de particularitățile managerilor (tipul de personalitate, pregătirea sa profesională etc.), fie de particularitățile muncii (diviziunea muncii, organizarea tehnologică etc.), fie de particularitățile mediului social în care se desfășoară activitatea de management (tipul firmei, cultura, sistemul informațional, ierarhia etc.)

Deși de-a lungul timpului s-au făcut numeroase clasificări ale stilurilor de management, de reținut este cea care are drept criteriu modul de luare a deciziilor și de manifestare a autorității, realizată de Kurt Lewin, R. Lippit și R.K.White; ei propun trei stiluri de management:

- **stilul autoritar** – caracteristic managerilor care refuză orice sugestie din partea subalternilor, le controlează toate activitățile, iau decizii pe care salariații doar le execută etc.

- **stilul democratic** – managerii acordă o încredere mare subalternilor, le stimulează creativitatea și țin cont de părerile acestora; acceptă participarea angajaților la luarea deciziilor și delegări de autoritate; comunicarea se desfășoară în toate direcțiile și se pune accent pe relațiile interumane.

• **stilul permisiv** (liber, *laisse-faire*) – caracterizat prin lipsa totală de implicare a managerilor în activitățile grupului, el fiind lăsat să se organizeze singur; este un stil ce poate genera dezordine, anarhie.

Interesant este punctul de vedere al americanului Keith Davis, care deosebește patru tipuri cadre de management, în funcție de mai multe criterii, evidențiate în tabelul următor:

Model Criterii	AUTO- CRATIC	CUSTO- DIAL	SUPPORTIV	COLEGIAL
<i>Baza modelului</i>	Puterea	Resursele economico – financiare	Conducerea	Parteneriatul
<i>Orientarea managerului</i>	Autoritatea formală	Către bani	Susținerea performanțelor angajaților	Către echipa de lucru
<i>Orientarea angajaților</i>	Supunere	Către beneficii	Către performanțe în muncă	Responsabilitate
<i>Rezultate psihice asupra angajaților</i>	Dependența de superiori	Dependența de organizare	Sentiment de participare la activități	Autodisciplină
<i>Nevoile angajaților</i>	De subzistență	De securitate	De status	De autorealizare
<i>Performanță (rezultate)</i>	Minimă	Cooperare pasivă	Participare la activități	Entuziasm moderat

Desigur, există și alte criterii de clasificare a stilurilor de management, însă trebuie reținut faptul că nici unul nu se manifestă în totalitate, nu există în stare pură, ci se completează. În prezent are loc o evoluție a acestor stiluri, în sensul combinării diferitelor elemente specifice unui model și realizării unei adaptări continue la condițiile de mediu, necesitățile organizației, dar și particularitățile oamenilor.

Stilul de management influențează organizația în care este practicat, în multiple direcții: nivelul productivității muncii, relațiile din cadrul

grupurilor de muncă, atitudinile oamenilor față de muncă, coeziunea și comportamentele membrilor etc.

În ultimul deceniu, *leadership*-ul s-a conturat ca o componentă aparte, majoră a managementului, prezentând însă o specificitate și autonomie aparte, având o influență majoră asupra performanțelor angajaților.

Leadership-ul comportă o mare varietate de abordări, însă, în esență, el este *un proces prin care o persoană stabilește un scop sau o direcție pentru una sau mai multe persoane și îi determină să acționeze împreună în vederea realizării aceluia scop.*

La baza *leadership*-ului se află **spiritul de echipă**, definit ca fiind *starea ce reflectă dorința oamenilor de a gândi, simți și comporta armonizat, în vederea realizării unui scop comun.*

Referitor la relația dintre *leadership* și **management**, trebuie specificat faptul că aceste două fenomene (sau procese) nu se suprapun în totalitate. În timp ce *leadership*-ul se ocupă cu stabilirea viziunii, a direcțiilor de acțiune și a principalelor abordări umane, managementul are ca obiect de activitate operaționalizarea eficientă a acestora. managementul presupune o sferă mai largă de aspecte, care decurg din exercitarea celor cinci funcții ale sale, în timp ce *leadership*-ul constituie doar o componentă a sa.

Conținutul, modul de manifestare și eficacitatea *leadership*-ului sunt rezultatul mai multor **factori**, unii dintre ei fiind **determinanți**:

a) *caracteristicile native ale persoanei (leaderului)*, dintre care, cele mai importante ar fi: inteligența, charisma, ambiția, hotărârea etc.;

b) *pregătirea primită de leader*, tratată pe trei nivele: *pregătirea generală* (prin care se construiește baza comportamentului general individual și social și se asigură cultura generală), *pregătirea de specialitate* (în domeniul tehnic, economic, informatic – ce conferă competență în domeniu) și *pregătirea managerială* (care are în vedere dezvoltarea capacităților și calităților native, formarea capacităților de a influența deciziile, acțiunile și comportamentul altor persoane);

c) *situația în care se plasează leaderul*, care condiționează în multiple moduri *leadership*-ul practicat: *condiționare contextuală de ansamblu* (ce reflectă caracteristicile de bază ale organizației în care managerul lucrează) și o *condiționare situațională* (de natură strict managerială).

Stilul de management și *leadership*-ul influențează organizația în care sunt practicate în multiple direcții: nivelul productivității muncii, relațiile psiho-sociale din cadrul grupului, atitudinile membrilor grupului, coeziunea lui, motivația comportamentelor subordonaților etc.

În aprecierea eficienței stilurilor de conducere au fost propuse **trei criterii**:

- ponderea efectelor pozitive și negative ale stilurilor în structura general – globală a activității de conducere;
- consecințele rezultate în urma practicării îndelungate a unui stil de management (unele stiluri au efecte pozitive pe termen scurt și negative pe termen lung);
- gradul de adecvare a stilului de conducere la particularitățile situației.

O dată cu stabilirea acestor criterii de apreciere a eficienței stilurilor de management, au fost formulate și o serie de **recomandări**, a căror respectare poate asigura această eficiență:

- cunoașterea bună de către manageri a realității din organizația condusă, a factorilor interni și externi care acționează asupra acesteia;
- existența unui bun sistem informațional, care să asigure informații corecte, adecvate;
- formularea clară a obiectivelor și sarcinilor;
- adecvarea managementului la particularitățile organizației și la situațiile nou apărute în evoluția ei;
- orientarea activităților managerilor spre aspecte esențiale;
- organizarea rațională a activității de management și utilizarea rațională a timpului;
- utilizarea de metode și tehnici moderne de conducere;
- manifestarea unei atitudini pozitive față de nou;
- stimularea inițiativei și a creativității angajaților;
- preocuparea pentru creșterea nivelului motivațional al angajaților etc.;
- preocuparea pentru educarea și formarea subordonaților;
- manifestarea unei atitudini echilibrate (optime) față de funcție, rezultate (sarcină), oameni și organizație;
- capacitatea de autoperfecționare a stilului de conducere.

Toate aceste dimensiuni și recomandări privind stilul de management și *leadership*-ul sunt de natură să determine amplificarea performanțelor

organizației. Practic, *leadership*-ul marchează toate domeniile și performanțele majore ale firmei.

VII. CULTURA ORGANIZAȚIONALĂ. FUNCTII ȘI IMPORTANȚĂ

În cadrul organizațiilor, pe lângă procesele de management, de motivare și conducere a oamenilor, au loc o serie de alte fenomene și procese psihosociale, de o importanță deosebită pentru activitatea și rezultatele organizațiilor.

Cultura organizațională – definită ca un ansamblu de valori, credințe, aspirații și comportamente conturate în decursul timpului într-o organizație și care influențează funcționalitatea și performanțele organizației.

Vis-à-vis de cultura organizațională, cercetătorii au desprins **șase dimensiuni pereche** ale acesteia. Este vorba despre:

(a) orientarea spre *proces* (spre activitățile de realizat și mijloacele utilizate) în raport cu orientarea spre *rezultate* (spre anumite obiective);

(b) orientarea spre *salariați* (preocuparea pentru problemele personale) în raport cu orientarea spre *muncă* (preocuparea exclusivă pentru activitatea profesională a salariaților);

(c) orientarea *intraorganizațională* (identificarea salariaților, ca interese, așteptări și comportamente, cu firma în care lucrează) în raport cu orientarea *profesională* și *extraorganizațională* (competențele pe care salariații le au, precum și datoria acestora de a-și pregăti viitorul);

(d) orientarea de tip *sistem deschis* (deschiderea organizației către nou veniții) în raport cu cea de *sistem închis* (atitudini distante față de nou angajați);

(e) orientarea spre un *control redus* (atmosferă destinsă, glume față de organizație și munca lor etc.) în raport cu cea spre un *control intens* (cultivă un anumit respect față de organizație și modul de a munci);

(f) orientarea *pragmatică* (subordonarea întregului comportament organizațional pentru obținerea performanțelor bune) în raport cu cea *normativă, prescriptivă* (pune în prim – plan respectarea procedurilor de muncă).

Funcțiile și importanța culturii organizaționale:

a) integrarea salariaților în cadrul firmei;

- b) direcționarea rolurilor și comportamentelor organizaționale în vederea realizării obiectivelor organizației;
- c) protecția salariaților față de „amenințările” potențiale din mediul ambiant (financiar, politic, social, juridic, științific);
- d) păstrarea și transmiterea valorilor și tradițiilor organizației;
- e) potențarea performanțelor organizației.

VIII. CLIMATUL ȘI COMUNICAREA ORGANIZAȚIONALĂ

Climatul organizațional – desemnează totalitatea caracteristicilor sociale ale mediului în care fiecare colectiv își desfășoară activitatea.

Dimensiunile climatului psihosocial:

- (a) dimensiunea *socio-afectivă* (relațiile afective ce se stabilesc în cadrul grupurilor de muncă);
- (b) dimensiunea *motivațional-atitudinală* (atitudinea față de grup, de muncă, satisfacția sau insatisfacția etc.);
- (c) dimensiunea *instrumental-executivă* (factorii care se referă la condițiile și mijloacele de realizare a sarcinilor);
- (d) dimensiunea *structurală* (vârsta, pregătirea profesională, mediul de proveniență, proporția bărbați – femei etc.);
- (e) dimensiunea *proiectiv-anticipativă* (perspectivele sociale și profesionale, stările de incertitudine etc.).

Factorii care determină climatul organizațional:

- a) vârsta, structura și mărimea organizației;
- b) profilul activității și a muncii;
- c) caracteristicile factorului uman;
- d) valoarea managerilor și stilul lor de conducere;
- e) situația economico – financiară și eficiența organizației.

Comunicarea organizațională reprezintă o funcție importantă a managementului, proces de transmitere a informațiilor între două sau mai multe persoane; ea presupune existența unui emițător, a unui receptor, un canal de comunicare și mesajul, informația.

Procesul de comunicare se derulează prin intermediul următoarelor componente:

- a) emițătorul (persoana care inițiază comunicarea);
- b) receptorul (beneficiarul informației);
- c) mesajul (informația);

d) canalul de comunicare (calea de transmitere a informației).

Tipologia comunicațiilor este variată și este funcție de existența mai multor criterii de clasificare, cum ar fi:

A. canalul de comunicare:

(a) comunicarea formală (precizată riguros, prin intermediul unor reglementări sau acte normative);

(b) comunicarea informală (stabilită spontan, neoficial).

B. modul de transmitere:

(a) comunicarea verbală-orală (cea mai frecventă);

(b) comunicarea non-verbală (prin limbajul corpului, gesturi, mimică, gestică etc.);

(c) comunicarea scrisă (pe baza cuvântului scris).

C. emițătorul și receptorul (natura lor):

(a) comunicarea interpersonală (între indivizi);

(b) comunicare organizațională (între diferite subdiviziuni și grupuri ale organizației).

D. sensul / direcția comunicării:

(a) comunicarea verticală descendentă (între manageri și subordonați);

(b) comunicarea verticală ascendentă;

(c) comunicarea orizontală (între posturi sau compartimente plasate pe același nivel ierarhic);

(d) comunicarea oblică (între posturi plasate pe nivele ierarhice diferite, între care nu există relații de autoritate).

Tipologia comunicațiilor determină și o varietate a rețelelor de comunicații, care sunt de *două tipuri*:

A. rețele descentralizate

a) în cerc (corespunzătoare unui stil participativ)

b) în lanț (se diminuează posibilitățile de comunicare manager – subordonat)

B. rețele centralizate (corespunzătoare stilului autoritar)

a) în Y (corespunzătoare stilului autoritar)

b) în stea (sau X)

Bariere comunicaționale:

a) bariere de *limbaj*, de exprimare (la nivelul emițătorului);

b) bariere de *recepție*;

c) bariere *contextuale*, de mediu (exemplu: zgomot, climat etc.);

d) bariere *mixte* (discernerea insuficientă a mesajelor relevante de cele mai puțin semnificative).

Luând în considerare acești factori care pot distorsiona comunicarea, managerii pot promova **diferite tehnici de ameliorare** a procesului de comunicare:

a) la nivelul *emițătorului* (încurajarea feedback-ului, acordarea unei atenții deosebite limbajului și înțelesului cuvintelor etc.);

b) la nivelul *receptorului* (dezvoltarea aptitudinii de bun ascultător);

c) tehnici *comune* (verificarea corectitudinii mesajelor etc.).

IX. INTEGRAREA PROFESIONALĂ. COLABORAREA ȘI COOPERAREA

Integrarea profesională – reprezintă dimensiunea activă a socializării, prin care se realizează asimilarea și transmiterea reciprocă a unor valori culturale, norme de conduită, modele profesionale și de viață – toate cu scopul de a crește gradul de coeziune și eficiență a grupurilor.

Procesul de integrare profesională cunoaște mai multe etape în derularea sa:

a) *acomodarea* (are loc cunoașterea și informarea reciprocă, învățarea de către subiect a rolurilor care îi sunt atribuite în cadrul mediului integrator);

b) *adaptarea* (familiarizarea cu normele și comportamentele cerute de mediul integrator și conformarea la acesta);

c) *asimilarea* (interiorizarea normelor și valorilor grupului integrator de către subiectul integrării);

d) *participarea* (subiectul ajunge să-și formeze anumite convingeri, idealuri profesionale și strategii de acțiune);

e) *inițiativa* (integrarea propriu-zisă).

Colaborarea sau cooperarea reprezintă o rețea de interacțiuni care asigură realizarea scopurilor comune.

Tipuri de cooperare:

a) *primară, secundară și terțiară* (în funcție de repartizarea beneficiului și a rezultatelor obținute de participanți);

b) *spontană sau organizată*;

c) *formală sau informală*;

d) *pe termen lung sau pe termen scurt* etc.

Factori care favorizează comportamentul de **cooperare**:

- resursele acumulate de grup (informație, memorie colectivă);
- existența unui climat psihosocial deschis, în care predomină relațiile interpersonale de natură informală;
- motivația acțiunii, a participării și performanței partenerilor;
- manifestarea unor interacțiuni reciproce multiple, care au la bază același sistem de norme, valori, interese;
- încrederea și receptivitatea față de sugestiile sau cerințele grupului;
- necesitatea recunoașterii valorii celuilalt;
- conștientizarea existenței și importanței ierarhiei, a statuturilor și rolurilor fiecărui individ din grup;
- gradul de acceptare și internalizare a obiectivului propus etc.

Analizându-se modul de desfășurare a procesului de cooperare în cadrul grupului, s-au desprins o serie de **elemente specifice (indicatori ai cooperării)** și anume:

- comunicarea informațiilor ce privesc colectivitatea;
- comportamentul prosocial (efortul de a sprijini pe ceilalți, fără a aștepta obținerea de recompense);
- încrederea reciprocă a partenerilor;
- cunoașterea reciprocă a partenerilor;
- gradul de respectare a normelor comportamentale;
- disponibilitatea pentru schimbare și capacitatea de a reacționa pozitiv la schimbări impuse de mediu.

X. CONCURENȚA ȘI COMPETIȚIA. CONFLICTUL

Concurența sau competiția – tot o formă de interacțiune între indivizi sau grupuri, care are drept rezultat obținerea unor beneficii de partea uneia din părțile implicate, fără a se lua în considerare cea de-a doua parte a relației, interacțiunii.

Tipuri de competiție:

- directă sau indirectă;
- formală sau informală;
- spontană sau conștientă;
- de scurtă sau de lungă durată.

Factori care favorizează comportamentul **competitiv**:

- un climat în care predomină relații de tip formal, distante;

- interacțiuni reciproce multiple, care au la bază opoziția de scopuri și interese;

- existența unor dificultăți de comunicare;
- atitudini de indiferență față de nevoile celorlalți etc.

Cercetările au pus în evidență o serie de aspecte ce apar și se manifestă în cadrul grupului, vis-à-vis de competiție:

a) la nivelul *comunicării* competiția poate duce la blocarea comunicării, la comunicarea de informații false etc.;

b) în planul *percepției sociale* poate duce la diminuarea sensibilității față de ceilalți membri ai grupului;

c) la nivelul *atitudinal* competiția poate dezvolta atitudini ostile;

d) în planul *realizării sarcinii și al motivației* competiția poate duce la minimalizarea intereselor celorlalți, a intereselor grupului și promovarea intereselor proprii.

Cu toate aceste **aspecte negative**, procesul de competiție, în anumite limite poate avea efecte benefice, contrare celor expuse mai sus.

Conflictul – reprezintă un blocaj al mecanismelor normale de funcționare a unei organizații.

Sursele conflictului și factorii de influență:

- caracteristicile forțelor aflate în opoziție / conflict (aspirații personale, convingeri, scopuri și obiective proprii urmărite etc.);

- natura conflictului, a scopului și semnificația sa motivațională;

- intensitatea și gradul de implicare a părților în conflict;

- atitudinea mediului social în care se manifestă conflictul;

- nivelul redus de acceptabilitate a căilor, soluțiilor de rezolvare a unei situații conflictuale etc.

Modalități de atenuare și eliminare a conflictului:

a) *metode analitice* (utile atunci când conflictele au un caracter individual și interindividual): rezolvarea de probleme, convingerea, influența, persuasiunea, autoritatea;

b) *metode de negociere* (în cazul conflictelor intra și intergrupale, conflicte colective): negocierea, compromisul, consensul, concilierea, arbitrajul etc.;

c) *metode profilactice* (prin care se țin sub control, prin analize permanente, sursele tensionale, cu scopul de a dezamorsa în timp util și a împiedica evoluția lor către conflict).

XI. SCHIMBAREA

Schimbarea reflectă dimensiunea activă a unei organizații, dinamismul ei, faptul că reacționează la diverși factori interni sau externi; schimbarea nu are loc de la sine, ci ea trebuie inițiată și condusă; este un proces absolut necesar oricărei organizații.

Factori care determină schimbarea:

a) *externi* (progresul tehnic și tehnologia, mediul politic, economic și social, concurența etc.);

b) *interni* (strategia organizației, stilul managerial, atitudinea salariaților, cultura organizațională etc.).

Schimbarea în organizație nu este oportună. Ea trebuie inițiată și condusă. Pentru manageri se pune problema învățării pentru schimbare.

Înfăptuirea schimbării presupune un proces complex, care cunoaște mai multe etape:

a) *conștientizarea nevoii de schimbare*;

b) *diagnosticarea situației* pe baza informațiilor culese și analizate;

c) *identificarea forțelor* care sprijină și a celor care se opun schimbării;

d) *elaborarea unor variante de schimbare* și alegerea variantei optime;

e) *schimbarea propriu-zisă*;

f) *depistarea eventualelor neajunsuri* (evaluarea schimbării);

g) *consolidarea noilor valori* care susțin schimbarea.

Schimbarea a devenit un proces absolut necesar oricărei organizații. Societatea românească, prin problemele cu care se confruntă, provoacă toate organizațiile la schimbare, iar managementul organizațiilor trebuie să răspundă la această provocare ce este premisa existenței și funcționării adecvate a organizațiilor.

În procesul de management – unloc central îl ocupă **decizia** – aspect ce se regăsește la toate nivelele ierarhice și în toate funcțiile managementului. A decide înseamnă a alege dintr-o multitudine de variante de acțiune soluția considerată cea mai avantajoasă pentru realizarea obiectivelor propuse. La alegerea deciziei trebuie să se țină cont de resursele disponibile, condițiile concrete și capacitățile reale ale organizațiilor.

Decizia implică o serie de **elemente**, cum ar fi:

a) existența unui **obiectiv** ce trebuie realizat într-o anumită etapă;

- b) evidențierea **posibilităților de acțiune**;
- c) **alegerea** variantei optime de acțiune, în baza unui proces rațional de gândire;
- d) **structurarea conținutului** variantei optime, în scopul evidențierii și selectării informațiilor necesare realizării obiectivelor.

Procesul decizional în organizațiile moderne este și trebuie să fie un proces creativ, de elaborare de idei noi și valoroase, de căutare de metode de abordare a problemelor cât mai variate, adecvate necesităților și condițiilor actuale ale organizațiilor.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Vlăsceanu, M., *Organizații și comportament organizațional*, Editura Polirom, București, 2003
2. Cornescu, V., *Management: teorie și practică*, Editura Actami, București, 1994
3. Lafaye, C., *Sociologia organizațiilor*, Editura Polirom, Iași, 1998
4. Vlăsceanu, M., *Psihologia organizațiilor și conducerii*, Editura Paideia, București, 1993
5. Johns, G., *Comportament organizațional*, Editura Economică, București, 1997
6. Zorlențan, T., Burduș, E., Căprărescu, G., *Managementul organizației*, Editura Economică, București, 1998.

SOCIOLOGIA OPINIEI PUBLICE

Lector univ.drd. ANCUȚA PLĂEȘU

OBIECTIVE

Scopul general al acestui curs este să ofere studenților posibilitatea dobândirii unei înțelegeri critice și comprehensive a fenomenelor și proceselor sociale circumscrise opiniei publice, precum și sistemului comunicării de masă. Între alte obiective generale se înscriu și cunoașterea conceptelor-cheie din domeniul sociologiei opiniei publice și a mass-media; însușirea aparatului teoretic și metodologic specific acestei discipline, într-o manieră care să permită studenților utilizarea acestuia în analiza de tip jurnalistic sau sociologic a unor evenimente, procese sau fenomene sociale; stimularea „imaginației sociologice” și a gândirii interpretative în abordarea fenomenelor sociale;

Obiectivele specifice ale cursului constau în identificarea, definirea, relaționarea și utilizarea corectă a principalelor concepte specifice sociologiei opiniei publice și a mass-media; cunoașterea și înțelegerea dinamicii proceselor de formare și schimbare a opiniei publice; cunoașterea și utilizarea principalelor metode și tehnici de cercetare a opiniei publice; înțelegerea modului de interpretare a datelor sondajelor de opinie publică, precum și a limitelor acestora în investigarea opiniei publice; cunoașterea și înțelegerea sistemului comunicării de masă și a diferitelor modele de analiză a acestuia; însușirea și utilizarea în analiza proceselor comunicării de masă a principalelor modele și abordări teoretice privind funcțiile comunicării de masă și efectele asupra receptorului; înțelegerea rolului receptorului în analiza procesului comunicațional și a metodologiei utilizate în studiile de audiență; cunoașterea modului și condițiilor de influențare a comportamentelor și atitudinilor prin diferite forme de comunicare: persuasiunea și propaganda.

PARTEA I

ELEMENTE DE SOCIOLOGIA OPINIEI PUBLICE

I. CE ÎNSEAMNĂ *OPINIA PUBLICĂ*?

1. VARIETATEA SENSURILOR CONCEPTULUI DE *OPINIE PUBLICĂ*

Importanța opiniei publice în societatea contemporană nu este un subiect supus dezbaterii. Sensul atribuit acestui concept însă nu este unul ușor de decriptat. Ambiguitatea termenului se leagă, pe de o parte, de abordările teoretice și metodologice diferite, specifice disciplinelor diferite ce au încercat să-l analizeze, iar pe de altă parte, de natura problematică a conceptului însuși. Tipul de cultură politică existent, natura tehnologiilor de comunicare și importanța participării publice în viața societății au constituit de asemenea variabile ce au determinat variații semnificative în definirea opiniei publice de-a lungul istoriei acestui concept.

2. MULTIME, MASĂ, PUBLIC ȘI *OPINIE PUBLICĂ*

Un reper important în discuția despre opinia publică îl reprezintă definirea publicului. Definiția operațională a acestuia s-a conturat prin contrastul cu alte două grupări colective elementare, mulțimea și masa.

Mulțime

La începuturile secolului XX, noua știință, „psihologia mulțimii” (parte din psihologia socială), a conturat explicații în legătură cu modul în care indivizii pot fi „prinși” în comportamente colective pe care nu le-ar adopta în condiții normale. Gustave Le Bon, cercetătorul cel mai proeminent al psihologiei mulțimii, afirma că mulțimea și comportamentul ei specific sunt rezultatul câtorva factori principali¹:

- anonimatul membrilor, având drept efecte perceperea unei invincibilități a grupării în ansamblu și lipsa oricărei răspunderi personale;
- contagiunea de idei și sentimente în rândul mulțimii, producând schimbări rapide de comportament;
- sugestibilitate, împingând oamenii să adopte idei și comportamente pe care nu le-ar adopta în alte condiții.

G. Le Bon distinge patru tipuri mari de mulțimi: ocazională, artificială (numită și convențională), activă (sau agresivă) și expresivă.

¹ Gustave Le Bon, *Psihologia mulțimilor*, Editura Anima, București, 1990.

Conform unui cercetător american contemporan, „mulțimea apare ca răspuns la împărtășirea aceluiași emoții.”²

Masă se definește în mod fundamental prin izolarea interpersonală a indivizilor ce o compun. Masa este o grupare extrem de eterogenă, incluzând indivizi separați, detașați, anonimi, aparținând unor straturi sociale diverse, cu moduri de viață diferite, ce nu sunt conștienți unul de altul și care „reacționează ca răspuns la propriile lor nevoi”³. Exemple de masă menționate de Blumer sunt „indivizi preocupați intens de un eveniment național sau care sunt interesați de un proces de crimă despre care scrie presa, sau indivizi care participă la un proces larg de migrație.”⁴

Școala critică a descris masele prin „alienare”, „dominare” și „manipulare” și pe de altă parte prin „standardizare” comportamentală, punând starea de masă mai ales pe seama industriilor culturale și comunicării de masă, a raționalizării extreme tehnice și economice a societății moderne.

Public

Publicul se organizează ca reacție la o problemă de larg interes și are ca element definitoriu, capacitatea membrilor săi de gândi și rezona unii cu ceilalți.

Blumer definea publicul ca fiind un grup de indivizi caracterizați prin următoarele elemente:

- sunt confrunțați cu teme sau probleme controversate;
- sunt divizați în abordarea acestor teme;
- sunt angajați în discuții pe marginea acestor teme;

Esența activității publicului este discursul de tip controversă. Astfel, „când un public încetează să fie critic, el se dizolvă sau se transformă în mulțime”⁵.

Dacă în mulțime, individualitatea este anihilată, în public are loc o amplificare a conștiinței de sine și a judecății critice. În public, indivizii sunt capabili nu doar să recepteze opinii (cum este cazul masei), ci și să emită opinii cu care să intre în dezbateri. Dezbateri publică are un rol

² Vincent Price, *Public Opinion*, Sage Publications, 1992.

³ Herbert Blumer, *Collective Behavior*, New-York 1946, după Glynn, Herbst, O’Keefe, Shapiro, *Public Opinion*, Westview Press, 1999.

⁴ *Ibidem* 3.

⁵ Vincent Price, *Public Opinion*, Sage Publications, 1992.

fundamental în formarea opiniei publice. De altfel, calitatea opiniei publice depinde tocmai de calitatea dezbaterii publice.

3. DEFINIȚIILE OPINIEI PUBLICE

Se pot distinge cinci categorii de definiții date opiniei publice, categorii ce nu sunt exclusive reciproc.

Opinia publică se constituie prin agregarea opiniilor individuale. Aceasta este cea mai comună definiție și servește drept argument pentru utilizarea sondajelor de opinie în descrierea opiniei publice.

Opinia publică este o reflectare a ceea ce crede majoritatea.

Conform acestei abordări, opinia publică trebuie gândită ca fiind echivalentă normelor sociale: adevăratul fundament al opiniei publice ar fi valorile și credințele majorității cetățenilor. O teorie care sprijină această abordare este „spirală tăcerii”, aparținând cercetătoarei Elisabeth Noelle-Neumann. Conform acestei teorii, opinia publică se definește cel mai bine ca ansamblul „opiniilor asupra unor chestiuni controversate, pe care cineva le poate exprima în public fără teama de a fi izolat”⁶.

Opinia publică se formează din confruntarea grupurilor de interes.

Opinia publică nu ar fi o expresie a ceea ce cred indivizii, ci mai degrabă o reflectare a modului în care opiniile lor sunt cultivate, cristalizate și, eventual, comunicate de către grupurile de interes. Opinia publică s-ar constitui ca rezultat al dezbaterii publice între diverse grupuri având interese divergente.

Unul dintre cele mai faimoase atacuri la adresa sondajelor de opinie a fost lansat de Blumer, chiar de pe aceste poziții teoretice. El argumenta că sondajele sunt instrumente artificiale pentru descrierea opiniei publice, fiindcă ele pleacă de la o presupuziție falsă, anume că toate opiniile indivizilor chestionați sunt la fel de importante. Blumer credea că aceasta este o abordare nerealistă în înțelegerea societății, dat fiind că nu toți cetățenii sunt egali: unii sunt mai influenți în cercul lor social, susțin activ anumite cauze, prin urmare opiniile individuale nu au contribuții egale în formarea opiniei publice.

Opinia publică este opinia jurnaliștilor și a elitei.

Această abordare, conform căreia opinia publică este o creație a liderilor (jurnaliști, politicieni, „sondatori” de opinie și alte „elite”), este de

⁶ Elisabeth Noelle-Neumann, *The Spiral of Silence: Public Opinion-Our Social Skin*, University of Chicago Press, 1984.

asemenea foarte răspândită. W. Lippmann argumenta că, dată fiind imposibilitatea cetățenilor de rând de a fi permanent informați asupra problemelor publice, este puțin probabil ca aceștia să poată produce opinii inteligente și consistente asupra acestor probleme.

Opinia publică este o ficțiune.

Teoreticienii care susțin această abordare argumentează că opinia publică este o fantomă, o construcție retorică utilizată atât de liber, tocmai pentru că este lipsită de conținut. „Confecționarea” opiniei publice prin sondaje distorsionate sau prin eforturi sofisticate de relații publice, retorică și imagine sunt atât de comune, se afirmă, încât nu lasă loc de îndoială privind existența vreunei autentice opinii publice.

Criticii din această categorie utilizează și argumente din domeniul psihologiei lingvistice și cognitive pentru a demonstra „confecționarea” opiniei publice: de exemplu, cetățenii de rând „gândesc” politicul în cu totul alte cuvinte decât politicienii sau „sondatorii” de opinie.

Faptul că termenul „opinie publică” nu poate fi definit cu precizie, dă măsura complexității însuși fenomenului de opinie publică, dar și a multitudinii de abordări de care s-a bucurat.

4. DIMENSIUNILE OPINIEI PUBLICE

Procesele de exprimare și măsurare a opiniei publice comportă mai multe aspecte aflate în interdependență:

- Direcția (de la „pro” sau „contra” la modele mai complexe de răspuns);
- Intensitatea (cât de puternic este susținută opinia);
- Stabilitatea (păstrarea în timp a opiniei);
- Conținutul informațional (cât de mult știu efectiv oamenii în legătură cu chestiunea în discuție).

II. OPINII ȘI ATITUDINI SOCIALE

1. CE SUNT ATITUDINILE SOCIALE?

Dezvoltarea psihologiei sociale ca domeniu de graniță între psihologie și sociologie a avut drept consecință încadrarea studiului opiniei în abordarea ansamblului comportamentelor umane. În acest context, studiul atitudinilor sociale a oferit premise pentru explicarea formării și schimbării opiniilor, ca și pentru unele dintre teoriile comunicării de masă.

Diferențele definiției date atitudinilor sociale au câteva aspecte în comun: atitudinile sunt prezentate drept cauze, cel puțin condiții, cu caracter latent, ale unor efecte manifeste, adică perceptibile.

Cunoașterea atitudinilor față de un obiect permite aprecierea conduitei (a opiniilor sau comportamentului) față de acel obiect. De altfel Freson definește atitudinea ca „probabilitatea apariției unui comportament definit într-o situație definită”⁷.

2. CARACTERISTICILE ATITUDINILOR SOCIALE

Atitudinile sociale sunt caracterizate de câteva aspecte⁸:

- Sunt dispoziții interne, latente, relativ durabile, ale structurii de personalitate;
- Au un caracter general;
- Implică polaritatea (poziția „pro” sau „contra” obiectului atitudinii);
- Sunt dobândite în practica socială și se pot modifica în condiții de persistență a schimbării experienței sociale a individului.

3. RELAȚIA OPINII-ATITUDINI SOCIALE

Opiniile au fost definite frecvent ca expresii verbale ale atitudinilor sociale. Măsurarea opiniilor permite identificarea atitudinilor sociale ale subiecților și efectuarea de predicții asupra comportamentului probabil al acestora.

Principalele distincții între opinii și atitudini sunt următoarele⁹:

- Atitudinile sunt stări interne, latente și statornice, în vreme ce opiniile au un caracter mai mult sau mai puțin momentan, fluctuant și mobil;
- Opiniile au un caracter pronunțat intelectual, pe când atitudinile, mai degrabă emoțional;
- Atitudinile implică dispoziția individului de a acționa, în vreme ce în cazul opiniei, această dispoziție nu este obligatoriu prezentă.

⁷ R. Daval, *Traité de psychologie sociale*, Paris, P.U.F., după Ion Drăgan, *Opinia publică, comunicarea de masă și propaganda în societatea contemporană*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.

⁸ Ion Drăgan, *Opinia publică, comunicarea de masă și propaganda în societatea contemporană*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.

⁹ *Ibidem*.

Este bine, așadar, de utilizat „cuvântul atitudine pentru a indica ceea ce noi suntem dispuși să facem și opinie pentru a indica ceea ce noi credem că este adevărat sau considerat drept adevărat”¹⁰.

4. STRUCTURA ȘI FUNCȚIILE ATITUDINILOR

Structura internă a atitudinilor include trei componente, aflate în interdependență¹¹:

➤ *Componenta afectivă*: emoțiile și sentimentele pe care oamenii le asociază obiectului atitudinii;

➤ *Componenta cognitivă*: credințele și cunoștințele în legătură cu proprietățile obiectului atitudinii;

➤ *Componenta comportamentală*: acțiunea sau comportamentul observabil față de obiectul atitudinii.

Funcțiile pe care atitudinile le îndeplinesc în sistemul psihic uman au fost clasificate în mod sintetic astfel¹²:

a. De evaluare a obiectelor și fenomenelor înconjurătoare, promovând comportamentele gratificate social;

b. De adaptare socială;

c. De apărare a eu-lui și protejare a imaginii de sine;

d. De exteriorizare a trăirilor psihice ale indivizilor.

Sursele principale ale atitudinilor sunt experiența personală și influența socială.

5. SCHIMBAREA ATITUDINALĂ

Deși atitudinea este o dispoziție durabilă, ea este supusă schimbării ca răspuns la influența socială, altfel spus, ca răspuns la „prezența imaginată sau implicată a celorlalți”¹³. Prin urmare, deși este o componentă internă și personală a psihicului uman, atitudinea este un fenomen în mare măsură social.

¹⁰ O. Klineberg, *Psychologie sociale*, Paris, P.U.F.

¹¹ E. Aronson, T. D. Wilson, R.M. Akert, *Social Psychology: The Heart and The Mind*, HarperCollins College Publishers, 1994.

¹² B. Smith, J. Bruner, R. White, D. Katz după Septimiu Chelcea, *Sociologia opiniei publice*, Facultatea de Comunicare și Relații Publice David Ogilvy-SNSPA, București, 2000.

¹³ Allport, 1985, după E. Aronson, T. D. Wilson, R.M. Akert, *Social Psychology: The Heart and The Mind*, HarperCollins College Publishers, 1994.

Schimbarea atitudinii prin schimbarea comportamentului: disonanța cognitivă.

Una dintre situațiile de producere a schimbării atitudinale este atunci când oamenii se comportă inconsistent (în dezacord) cu propriile atitudini, nu pot găsi o justificare externă pentru comportamentul lor și această inconsistență le amenință propria imaginea despre sine. Atunci când nu poate fi găsită o justificare externă a comportamentului, este căutată una internă, așa încât atitudinea începe să se schimbe în direcția comportamentului adoptat. „Susținerea contra-atitudinală” în mod public a unei cauze va determina, cu un minimum de justificare externă, o schimbare în atitudinea privată a susținătorului.

Deși tehnica de schimbare atitudinală prin disonanță este eficientă la nivel individual, ea nu poate fi folosită pentru un public mai larg.

Schimbarea atitudinală prin comunicarea persuasivă.

Psihologia socială a încercat în ultimii 60 de ani să elaboreze modele cât mai pertinente privind factorii care fac eficientă o comunicare de tip persuasiv.

În procesul de schimbare a atitudinii, conform modelului Hovland-Janis-Kelley¹⁴, au importanță trei variabile: *atenția*, *înțelegerea* și *acceptarea*. În condițiile expunerii la mesaje persuasive, etapele schimbării atitudinii ar fi:

➤ *Captarea și menținerea atenției* asupra mesajului – depind mai ales de factorii sursei; *atractivitatea sursei* (prezența fizică, similaritatea cu receptorul, familiaritatea), dar și *factorii mesajului, ai receptorului și contextul social*, elemente care influențează, prin intermediul atenției, schimbarea atitudinală;

➤ *Înțelegerea mesajului* este o condiție obligatorie pentru ca schimbarea atitudinală să se producă; *lizibilitatea* mesajului, dar și *tipul de argumentație* (*unilaterală* – ce utilizează doar argumente „pro” sau *bilaterală* – ce utilizează atât argumente „pro”, cât și „contra”), *concluziile explicite* sau *implicite*, *efectul de ordine* a argumentelor, *apelul la frică*, *mărimea divergenței atitudinale dintre sursă și receptor*, factori care influențează înțelegerea mesajului;

¹⁴ Septimiu Chelcea, *Sociologia opiniei publice*, Facultatea de Comunicare și Relații Publice David Ogilvy-SNSPA, București, 2000.

➤ *Acceptarea mesajului*, ultima etapă în procesul de schimbare atitudinală, este condiționată de factori care țin în special de conținutul mesajului (*mărimea divergenței atitudinale* dintre sursă și receptor), dar și de *credibilitatea sursei* și de adecvarea acestor elemente între ele și cu receptorul.

III. FORMAREA ȘI EXPRIMAREA OPINIEI PUBLICE

1. CARACTERUL SOCIAL AL OPINIEI PUBLICE

Modul în care este măsurată cel mai adesea opinia publică (prin agregarea opiniilor individuale) induce imaginea unor actori sociali independenți, ce obțin informații, cântăresc opțiuni și fac judecăți evaluative asupra evenimentelor, valorilor, fenomenelor sociale. În realitate, oamenii interacționează între ei, își împărtășesc informații, se influențează reciproc; ei sunt socializați să gândească într-un anumit fel despre problemele sociale și se simt adesea constrânși de norme ale comportamentului „corect” în societate. Deși aceste aspecte sunt mult mai greu măsurabile, cercetătorii și-au îndreptat atenția asupra factorilor sociali și de grup care influențează formarea și exprimarea opiniei publice.

2. **TEORIA ATRIBUIRII** subliniază că oamenii fac deducții în legătură cu motivele care stau în spatele comportamentelor și atitudinilor altora și în funcție de aceste evaluări, sunt sau nu de acord cu aceste comportamente sau atitudini. Daryl Bem concluzionează în urma cercetărilor că indivizii observă comportamentul verbal și nonverbal al celorlalți și atribuie motivațiile și intențiile acestora, elementelor evidente de comportament.

Atitudinile în raport cu o anumită problemă se pot schimba în măsura în care mesajul care promovează schimbarea este evaluat ca fiind în acord cu valoarea de *adevăr*. Această evaluare ia în considerație motivele care par să stea în spatele mesajului, dar și cele pentru care receptorul a fost ales drept țintă a mesajului. De pildă, este mai mare probabilitatea ca o informație să fie crezută dacă este transmisă la știri, decât dacă este difuzată într-o reclamă.

Mai multe cercetări au evidențiat distorsiuni importante în modul în care oamenii explică propriul comportament și comportamentul celorlalți: există tendința de a atribui propriul comportament negativ, unor aspecte contextuale, iar comportamentul negativ al altora, unor elemente de

personalitate. Aceste distorsiuni adesea sunt extinse și la nivelul grupurilor de apartenență, și au un impact semnificativ asupra opiniei publice.

3. STEREOTIPURILE

Stereotipurile sunt generalizări despre oameni, „având la bază apartenența acestora la anumite categorii”¹⁵, credințe conform cărora toți membri unui grup împărtășesc aceleași calități sau caracteristici.

Adesea, o bună parte a membrilor unei societăți împărtășesc aceleași stereotipuri în raport cu un grup, atât în limbajul utilizat pentru descrierea acelui grup, cât și în modul în care tratează membrii grupului. Stereotipurile reprezintă o forță socială, în sensul în care ele influențează deciziile oamenilor și au un impact semnificativ atât asupra opiniei publice, cât și asupra măsurării ei.

Ele nu sunt de regulă produsul experienței directe, ci sunt parte din modelele de socializare. Mass-media are un rol important în construirea, difuzarea și păstrarea stereotipurilor.

Deși termenul în sine evocă o imagine negativă, stereotipurile sunt complexe din punct de vedere cognitiv, conținând atât elemente pozitive, cât și negative. Mai mult, W. Lippmann susține că stereotipurile sunt o condiție necesară pentru viața socială, dat fiind că oamenii nu au nici timpul, nici ocazia să dobândească direct cunoștințe despre toată lumea, așa încât ei construiesc categorii pe baza unei caracteristici evidente și întregesc imaginea cu elemente stereotipe pe care le au în bagajul cultural.

Alternativa la utilizarea stereotipurilor este tratarea fiecărui individ ca persoană unică, neavând nimic în comun cu alții. Cu alte cuvinte, stereotipurile sunt necesare pentru a face generalizări despre alții.

*Funcțiile stereotipurilor*¹⁶ pentru individ și pentru societate, într-o prezentare schematică, sunt următoarele:

Funcțiile pentru individ:

➤ *Cognitivă*, de accentuare a anumitor aspecte ale lumii înconjurătoare;

➤ *Evaluativă*, prin contrastarea atributelor in-grupului cu ale out-grupurilor;

¹⁵ M. A. Hogg, D. Abrams, *Social Identification: A Social Psychology of Intergroup Relations and Group Processes*, Routledge, 1988.

¹⁶ H. Tajfel, *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*, Cambridge University Press, 1981.

Funcțiile sociale:

➤ *Cauzalitatea socială*, încercarea de a înțelege evenimente majore, negative, încercare având ca urmare găsirea de „țapi ispășitori” în rândul out-grupurilor;

➤ *Justificarea socială*, utilizarea anumitor stereotipuri în raport cu un grup, pentru a justifica acțiunile împotriva aceluia grup;

➤ *Diferențierea socială*, tendința etnocentristă, în special în condițiile în care unicitatea și identitatea in-grupului par a se eroda.

IV. METODEDE ȘI TEHNICI DE INVESTIGARE A *OPINIEI PUBLICE*

Dat fiind că opiniile sunt un indicator al atitudinilor, dar și al comportamentului potențial al oamenilor, ele au constituit obiect de cercetare încă de când abordarea empirică a socialului și-a construit primele metode de studiu. Cele mai frecvent utilizate metode pentru descrierea și măsurarea opiniei publice sunt sondajul de opinie (metodă derivată din ancheta sociologică), *focus-grupul* și analiza de conținut.

1. **SONDAJUL DE OPINIE** presupune aplicarea unor tehnici de investigare pe un eșantion reprezentativ pentru o populație, cu scopul culegerii de date privind opiniile acesteia pe o anumită temă.

Riscurile legate de alegerea temei unui sondaj¹⁷ sunt următoarele:

➤ *Măsurarea unei valori care nu există* – pe o temă care nu se află în preocuparea populației investigate, nu există opinie publică, ci, cel mult, opinii individuale spontane, slab conturate; atunci când o opinie are caracter public, ea preexistă instrumentului de investigație;

➤ *Măsurarea unor certitudini sau norme sociale* – opinia publică nu se constituie pe teme asupra cărora toată lumea este de acord; controversa este esențială opiniei publice;

Eșantionarea reprezintă extragerea din ansamblul populației vizate de cercetare, a unui segment, ce va fi supus nemijlocit investigației. Această selecție trebuie realizată în așa fel încât să se asigure eșantionului o calitate esențială: reprezentativitatea. Aceasta, definită drept capacitatea de a reproduce cât mai fidel structurile și caracteristicile populației din care este

¹⁷ *Sondajul de opinie*, Caiet metodologic nr. 1, Universitatea București, 1997.
156

extras, permite generalizarea rezultatelor obținute prin investigarea eșantionului, la nivelul întregii populații pe care o reprezintă.

Gradul de reprezentativitate a unui eșantion se exprimă prin:

➤ *eroarea maximă*: diferența maximă acceptabilă dintre valoarea măsurată pe eșantion și cea care ar fi fost obținută prin investigarea întregii populații;

➤ *nivelul de încredere*: ce șanse sunt ca eroarea reală comisă să nu depășească limita erorii maxime calculate.

Instrumentul de investigație

În cazul sondajului de opinie, instrumentul de investigație este chestionarul. Acesta este format din ansamblul întrebărilor, ordonate logic și psihologic, și poate fi administrat de operatorii de anchetă sau autoadministrat. Răspunsurile verbale și non-verbale, obținute la aceste întrebări, sunt înregistrate în scris și ulterior prelucrate.

Metode de culegere a datelor de sondaj

a. *Interviul față-în-față* este metoda cea mai utilizată de administrare a chestionarului și se bucură de rata cea mai ridicată de răspunsuri. Calitatea răspunsurilor este bună iar operatorul de anchetă are posibilitatea să înregistreze și aspectele non-verbale ale comportamentului subiectului. Un alt avantaj este că pot fi utilizate materiale ajutătoare.

Dezavantajul principal este costul foarte ridicat, în special pentru sondajele desfășurate la nivel național.

b. *Interviul telefonic* este cea mai utilizată tehnică de sondaj în țările unde rețelele telefonice acoperă în întregime teritoriul populat. De altfel, au fost dezvoltate atât tehnici de eșantionare, cât și de interviu asistate de computer, așa încât această metodă de administrare a chestionarelor permite cele mai rapide rezultate. Formatul chestionarelor administrate telefonic trebuie să fie mai simplu, cu întrebări ușor de citit și cu variante de răspuns ușor de înțeles. De asemenea, durata administrării trebuie redusă, în caz contrar existând riscul scăderii calității răspunsurilor sau chiar al abandonării convorbirii.

Rata de răspuns este inferioară tehnicii anterioare, iar utilizarea pe scară largă a robotului telefonic reduce și mai mult ponderea respondenților.

c. *Interviul prin poștă* este cea mai ieftină metodă de investigare, însă rata de răspuns este atât de scăzută încât de cele mai multe ori nu atinge limita de acceptabilitate.

Utilizarea lui poate da rezultate pentru colectarea de date pe grupuri mici și specializate de subiecți, dacă tema este relevantă pentru membrii acelor grupuri.

Tehnicile alternative

Se utilizează tot mai mult tehnici multiple de culegere a datelor. Metodele cantitative (cum este sondajul de opinie) sunt completate frecvent cu metode calitative (focus-grup, interviu de profunzime), pentru obținerea unor date mai rafinate, dificil de surprins prin sondaj.

2. FOCUS-GRUPUL

O dată cu recunoașterea complexității opiniei publice, s-a ajuns la studierea ei prin metode multiple. O metodă de tip calitativ utilizată intensiv în cercetarea de piață, dar și în cea sociologică, este interviul de grup sau focus-grupul.

Focus-grupul este o discuție planificată, proiectată să ofere informații pe o arie de interes definită, într-un climat permisiv și relaxat. Spre deosebire de sondajul de opinie, unde subiecții sunt rugați să răspundă la o serie de întrebări, cele mai multe închise (cu variante de răspuns), focus-grupul implică o discuție deschisă în cadrul unui grup de subiecți. Aceste discuții includ între 6 și 10 participanți, nu mai puțini de 4 și nu mai mulți de 12, iar durata lor este între 1 și 2 ore. Participanții nu sunt selectați după criteriul reprezentativității, dar ei de obicei împărtășesc anumite caracteristici demografice (sex, grupă de vârstă, status ocupațional) sau atitudinale, așa încât climatul să fie unul familiar.

Discuția urmează un protocol slab structurat, ce servește mai degrabă ca o listă de teme de pus în discuție, și pe care moderatorul îl folosește ca ghid.

Informația obținută poate fi analizată calitativ (implicând interpretare critică) sau cantitativ (prin analiza de conținut).

Focus-grupurile sunt extrem de utile pentru examinarea caracterului fluid și dinamic al formării opiniilor și atitudinilor, în condițiile interacțiunii de grup.

3. ANALIZA DE CONȚINUT A MASS-MEDIA

O metodă de măsurare a opiniei publice, mai puțin utilizată decât sondajul sau focus-grupul, este *analiza de conținut*, ce vizează evaluarea sistematică, de obicei cantitativă, a mesajelor media, fie că este vorba de articole din presa scrisă, reclame, programe TV, talk-show-uri radio sau chiar forme de dialog pe Internet.

Conținutul mesajelor media spune mai mult decât viziunea comunicatorului, oferă informații despre opinia publică. Publicul „consumă” produsele media, pentru că ele rezonază cumva cu normele culturale, valorile și sentimentele oamenilor.

Analiza de conținut este adesea denumită metoda „nonreactivă” de măsurare a atitudinilor publice, pentru că nu implică nici un contact direct cu oamenii. În acest fel, sunt evitate anumite erori provocate de interacțiunea cercetătorului cu membrii publicului.

Etapele analizei cantitative de conținut, într-o abordare sintetică, sunt următoarele:

- Selectarea temei, în funcție de interesul cercetătorului;
- Elaborarea ipotezelor de cercetare, ce urmează să fie testate prin analiza de conținut;
- Operaționalizarea conceptelor conținute în ipoteze, așa încât să devină măsurabile;
- Selectarea eșantionului din ansamblul materialului supus analizei;
- Elaborarea fișei de codificare, care va înregistra pentru fiecare unitate (articol, ziar, emisiune TV), mențiunile relevante în raport cu ipotezele;
- Realizarea codificării propriu-zise, care uneori poate presupune refacerea schemei inițiale de codificare;
- Analiza datelor și întocmirea raportului de cercetare.

Aspectul cel mai problematic al analizei de conținut este că se concentrează asupra conținutului manifest al media, și nu asupra conținutului latent al acesteia.

Toate metodele de cercetare a opiniei publice prezentate sunt valide în măsura în care sunt utilizate cu rigoare. Ele nu sunt exclusive reciproc, dimpotrivă, o bună evaluare a opiniei publice este rezultatul utilizării unor metode multiple. Opțiunea pentru o metodă sau alta trebuie să ia în calcul considerațiile teoretice, posibilitățile de colectare a datelor și constrângerile bugetare ale proiectului.

ELEMENTE DE SOCIOLOGIA COMUNICĂRII DE MASĂ

I. DEFINIREA ȘI ELEMENTELE STRUCTURALE ALE COMUNICĂRII DE MASĂ

O definiție de referință a comunicării de masă specifică faptul că aceasta cuprinde „instituțiile și tehnicile prin care grupuri specializate folosesc mijloace tehnice pentru a transmite un conținut simbolic către audiențe numeroase, eterogene și puternic dispersate”¹⁸.

Elementele structurale ale comunicării de masă sunt următoarele:

- Sursa, care prin codificare transformă o informație în mesaj;
- Emițătorul, care transformă mesajul în informație transmisibilă;
- Canalul, care transportă informația;
- Receptorul, care transformă din nou informația în mesaj;
- Destinatarul, care decodifică mesajul.

În analiza comunicării de masă, deosebit de importante sunt: caracterul public al comunicării, accesul limitat la mijloacele de comunicare, caracterul unidirecțional și mediat al comunicării, *feedback*-ul redus.

II. PARADIGME CLASICE ALE COMUNICĂRII DE MASĂ

1. **PARADIGMA LUI LASWELL** reprezintă probabil cea mai cunoscută formulă explicativă a comunicării: orice act de comunicare poate fi descris prin răspunsurile la următoarele întrebări:

Cine? Ce spune? Prin ce canal? Cui? Cu ce efecte?

Ulterior, alți cercetători au nuanțat acest model, adăugându-i elemente noi: Braddock adaugă modelului contextul în care este transmis mesajul și scopul comunicatorului.

Această manieră de descriere a procesului comunicațional a fost considerată mecanicistă pentru că pune accentul pe comunicator și pe intențiile acestuia, considerând publicul un receptor pasiv.

2. **PARADIGMA FUNCȚIONALISTĂ** este a doua mare paradigmă în studiul mass-media și ea vine să reconsidere rolurile deținute de către actorii procesului de comunicare. Noutatea acestei paradigme este că susține „că

¹⁸ B. Berelson, M. Janowitz, *Public Opinion and Communication*, The Free Press, New-York, 1966.

mesajele nu acționează decât în măsura în care destinatarul lor este receptiv (le caută) și că trebuie studiată mai întâi această receptivitate, cu alte cuvinte, ceea ce publicul așteaptă de la media, ceea ce el le cere, ce nevoi pot ele împlini”¹⁹.

Funcționalismul este primul model în care receptorii devin din simpli „consumatori” pasivi, utilizatori cu un rol activ. Comunicarea devine în esență un proces de căutare a unor satisfacții, gratificații. Această abordare valorizează rolul contextului receptării și cel al factorilor intermediari, care filtrează efectele comunicării.

III. FUNCȚIILE MASS-MEDIA

R. Merton și P. Lazarsfeld, reprezentanții funcționalismului în analiza comunicării, au identificat trei funcții principale ale mass-media²⁰:

➤Funcția care conferă poziție sau statut problemelor publice, persoanelor, instituțiilor;

➤Funcția de impunere a normelor sociale și de întărire a controlului social;

➤Funcția anormală de narcotizare, sporire a angoaselor și a izolării interpersonale.

C.R. Wright elaborează un model mult mai complex, în care distinge funcțiile mass-media pentru individ, pentru societate și pentru sub-grupuri, funcții cărora le corespund și anumite disfuncții provocate de aceleași tipuri de activități. Sintetic, aceste funcții și disfuncțiile aferente lor sunt următoarele:

➤Funcția de supraveghere a mediului, cu disfuncțiile: crearea de panică, anxietate și apatie;

➤Funcția de punere în relație a comportamentelor prin interpretarea informațiilor; disfuncții: creșterea conformismului, diminuarea spiritului critic;

➤Funcția de transmitere culturală; disfuncții: restrângerea varietății culturale;

¹⁹ J. Cazeneuve, după Ioan Drăgan, *Paradigme ale comunicării de masă*, Casa de Editură și Presă „Șansa” SRL, București, 1996.

²⁰ După Ioan Drăgan, *Paradigme ale comunicării de masă*, Casa de Editură și Presă „Șansa” SRL, București, 1996.

➤Funcția de *loisir*; disfuncții: standardizarea activităților și gusturilor.
Marea limită a paradigmei funcționaliste, care se regăsește și în abordarea comunicării, este incapacitatea explicării schimbării sociale.

IV.AUDIENȚA MASS-MEDIA

1. DEFINIREA AUDIENȚEI

Audiența constituie un ansamblu structurat (după factori de grup, de mediu socio-cultural) de indivizi care receptează mesajele media, ansamblu mai numeros și mai dispersat decât masa și publicul²¹. Dacă în cazul cărților, revistelor, filmelor, ziarelor, volumul vânzărilor oferă date certe despre interesul publicului, radioul și televiziunea aveau nevoie de un instrument care să le ofere un feedback din partea publicului țintă.

2. MĂSURAREA AUDIENȚEI

Problematika studiilor de audiență

Studiile de audiență își propun să măsoare:

➤Durata și frecvența expunerii la mass-media;
➤Structura publicului receptor (din punct de vedere socio-demografic)
➤Caracteristicile expunerii la mass-media: locul, contextul, valoarea de atenție;

➤Așteptările și motivațiile expunerii;

Metode de măsurare a audienței

Audiența se măsoară prin sondaj, utilizând câteva metode:

a. *Ancheta prin interviu* pe eșantioane reprezentative, utilizându-se chestionare administrate fie față-în-față, fie prin poștă;

b. *Metoda „panel”* (ce păstrează același eșantion pentru a fi chestionat în mod repetat) *cu jurnale de înregistrare*, în care subiecții notează zilnic, pe o durată definită de timp;

c. *Metoda panzelor audimetrice*, ce prevede utilizarea unui aparat de înregistrare a funcționării televizorului, ce este conectat la un centru de calcul;

d. *Interviuri individuale sau de grup* (focus-grupuri), atunci când sunt vizate și aspecte calitative ale comportamentului audienței.

Indicatorii audienței sunt comuni sau diferențiați pe tipuri de media.

Indicatorii de frecvență sunt comuni tuturor media și reprezintă frecvența absolută a „consumatorilor” unui media, pe o durată dată.

²¹ *Ibidem.*

Audiența presei scrise se măsoară și prin *rata de difuzare la 1000 locuitori*, la nivelul unui an sau al unei luni.

Pentru mediile audio-vizuale, indicatorii audienței sunt mai specifici:

Audiența cumulată – ponderea persoanelor expuse unui post, pe o perioadă dată;

Durata medie de ascultare sau vizionare pe individ, într-un anumit interval, exprimată în minute;

Cota de piață – ponderea receptorilor unui post de radio sau TV dintr-o țară într-o anumită lună, raportată la totalul audienței radio sau TV.

Teleaudiența medie zilnică, obținută din cumularea expunerilor la toate posturile TV disponibile, pe parcursul unei zile;

O evaluare mai aprofundată a audienței include nu doar descrierea cantitativă a comportamentului de receptare, ci și calitativă, prin utilizarea indicatorilor de satisfacție sau a celor de interes.

V. PROPAGANDA ȘI PERSUASIUNEA

1. CE ESTE PROPAGANDA?

Din perspectiva procesului de comunicare, propaganda poate fi definită ca încercarea deliberată și sistematică de a modela percepții, manipula cogniții și direcționa comportamente, pentru a obține din partea receptorilor un răspuns în acord cu dorințele și intențiile „propagandistului”. Termenul este asociat cu controlul și este văzut ca o încercare de a schimba balanța puterii sau, dimpotrivă, de a menține un anumit echilibru avantajos pentru „propagandist”. De altfel, propaganda este legată de o ideologie și de anumite obiective instituționale clare.

Alte definiții ale propagandei pun accentul pe calitățile „propagandistului”: „Propaganda este o artă care necesită un talent special. Nu este nici o muncă mecanică, nici științifică. Influențarea atitudinilor cere experiență, cunoștințe în domeniu și evaluare instinctivă a argumentului cel mai bun pentru audiență. Nici un manual nu îl poate conduce pe propagandist. El trebuie să aibă o minte bună, geniu, sensibilitate, și să cunoască modul în care audiența gândește și reacționează.”²²

²² L. Bogart (1995), după G. S. Jowett, V. O'Donnell, *Propaganda and Persuasion*, Sage Publication, 1999

Pentru a studia propaganda, este nevoie ca mai întâi să poată fi identificată. În societatea contemporană, propaganda a devenit „o formă indispensabilă de comunicare”, „o formă majoră a discursului public”²³, al căror volum și sofisticare au devenit atât de vaste, încât este dificil, uneori imposibil de distins ceea ce este propagandă, de ceea ce nu este.

2. FORMELE DE PROPAGANDĂ

Uneori propaganda este *agitativă*, încercând să îndemne audiența la acțiuni producătoare de schimbare. Alteori, este *integrativă*, urmărind să aducă audiența într-o stare de pasivitate și acceptare.

Propaganda mai este descrisă ca *albă*, *gri* sau *neagră*, după identificarea sursei și acuratețea informației prezentate.

Propaganda albă provine dintr-o sursă corect identificată de către audiență, și vehiculează o informație mai degrabă corectă. Ea încearcă să construiască o anumită credibilitate în rândul audienței, expoabilă într-un posibil moment viitor.

Propaganda neagră este creditată cu o sursă falsă, iar conținutul informațional al mesajului este lipsit de adevăr. Pentru a nu trezi suspiciuni, sursa și mesajul trebuie să fie în acord cu cadrul social, cultural și politic al audienței vizate. Succesul sau eșecul propagandei negre depind de disponibilitatea receptorilor de a accepta credibilitatea sursei și conținutul mesajului.

Propaganda gri se situează undeva între cea albă și cea neagră. Atât sursa atribuită, cât și conținutul mesajului sunt incerte. Uneori sursa mesajului poate fi corect identificată, dar conținutul mesajului este fals, și invers.

Un alt termen utilizat pentru a descrie propaganda este *dezinformarea*. Dezinformarea este de obicei considerată propagandă neagră, și înseamnă „transmiterea sau confirmarea unei informații false, incomplete sau înșelătoare în rândul unei audiențe”²⁴.

3. MODELELE PROPAGANDEI

Modelul sursei deviate în descrierea propagandei – „propagandistul” creează o sursă deviată, care devine sursa aparentă a mesajului, iar receptorul nu asociază informația cu sursa originală.

²³ Combs, Nimmo (1993), după G. S. Jowett, V. O'Donnell, *op.cit.*

²⁴ Schultz & Godson (1984), după McQuail's Reader, în *Mass Communication Theory*, SAGE Publications, 2002.

Modelul sursei legitimizează – „propagandistul” plasează în mod secret mesajul original într-o sursă legitimizează, apoi îl preia și îl comunică receptorului, prezentându-l ca venind din partea sursei legitimizează. Aceasta legitimizează mesajul și disociază „propagandistul” de originea lui.

În ambele modele, intenția „propagandistului” este de a ascunde identitatea sursei, așa încât să creeze credibilitate în rândul audienței, atât pentru mesaj, cât și pentru sursa aparentă a acestuia.

O altă dimensiune a propagandei este *subpropaganda*, numită și *comunicare de promovare*, având drept scop răspândirea unei doctrine nefamiliare, a cărei acceptare de către audiență necesită o perioadă de timp considerabilă. Subpropaganda urmărește crearea unei deschideri, a unei atitudini pozitive în rândul audienței în raport cu o doctrină sau un concept nou.

4. PROPAGANDĂ, PERSUASIUNE ȘI COMUNICARE INFORMATIVĂ

Comunicarea informativă

Comunicarea a fost definită ca procesul de schimb în care sursa și receptorul, prin mijloace mediate sau ne-mediate, dobândesc, transmit și utilizează informații. Atunci când informația este folosită pentru a împărtăși, explica sau instrui, acest proces se consideră a fi *comunicare informativă*. În general, comunicarea informativă este neutră și are drept unic scop crearea unei înțelegeri reciproce a unor informații considerate corecte, a unor concepte nesupuse disputei și a unor idei bazate pe fapte.

Propaganda albă utilizează comunicarea informativă într-un mod similar, cu diferența că scopul ei este să promoveze o ideologie, în interesul exclusiv al comunicatorului.

Literatura despre propagandă se referă frecvent la „persuasiunea de masă”, sugerând că propaganda și persuasiunea ar fi oarecum sinonime, cu deosebirea că persuasiunea este un proces psihologic individual, iar propaganda, unul mai degrabă social. Deși cele două fenomene au multe asemănări, ele se deosebesc în ceea ce privește scopurile și tehnicile utilizate în raport cu aceste scopuri.

Persuasiunea este un proces comunicațional complex și interactiv ce urmărește influențarea audienței, așa încât aceasta să adopte *în mod voluntar* un anumit punct de vedere sau comportament.

Persuasiunea este privită ca un proces care satisface interesele ambelor părți implicate, aflate într-o stare de „dependență interactivă”. Ea

se realizează numai dacă inițiatorul ei ține cont de caracteristicile de receptivitate și reactivitate ale persoanelor-țintă.

Factorii personali ai țintei, de care depind efectele persuasiunii, sunt sintetizați în ceea ce se numește *persuabilitate*.

Sunt posibile trei forme de persuasiune, din punctul de vedere al răspunsului audienței:

Modelarea răspunsului – caz în care procesul este asemănător celui de învățare.

Accentuarea răspunsului, în cazul în care audiența are deja o atitudine pozitivă față de subiectul persuasiunii, iar inițiatorul procesului trebuie doar să întărească și să stimuleze această atitudine, așa încât să se transforme în comportament.

Schimbarea răspunsului – cea mai dificilă formă de persuasiune, pentru că presupune trecerea audienței de la o poziție neutră sau negativă la una pozitivă, schimbarea comportamentului sau adoptarea unui comportament nou. Pentru a învinge rezistența la schimbare, comunicatorul trebuie să lege schimbarea de ceva în care audiența crede deja, o *ancoră* ce va fi utilizată pentru a fixa noile atitudini și comportamente; ancora poate fi reprezentată de credințe, valori, atitudini, comportamente sau norme de grup.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Bondrea Aurelian, *Sociologia opiniei publice și a mass-media*, Editura Fundației România de Măine, București, 2003 – Partea I: Cap. 1, 2, 3, 6; Partea a II-a: Cap. 1, 4, 5, 6, 7.

2. Chelcea S., *Sociologia opiniei publice*, Facultatea de Comunicare și Relații Publice „David Ogilvy” – SNSPA, București, 2000 – Partea I: Cap. I, II; Partea a II-a: Cap. IV.

3. Drăgan I., *Opinia publică, comunicarea de masă și propaganda*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980 – Cap. II, subcap. 1, 2, 3, 4.

4. Drăgan I., *Paradigme ale comunicării de masă*, Casa de Editură și Presă „Șansa” SRL, București, 1996 – Cap I, subcap. 3, 4; Cap II, subcap. 1, 2, 3, 4, 5, 6; Cap. IV, subcap. 1, 2, 3; Cap V, Subcap. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7; Modelele teoretice de la pag. 260-289.

5. Kapferer Jean Noel, *Căile persuasiunii – Modul de influențare a comportamentelor prin comunicare și publicitate*, Editura INI, București – în întregime.

PSIHOLOGIA PERSOANEI

Lector univ. drd. MIHAELA ȚUȚU

OBIECTIVE

Psihologia persoanei (psihiologia personalității), ca disciplină științifică fundamentală în cadrul psihologiei, își propune să furnizeze studenților cunoștințele de bază cu privire la personalitatea umană, să le permită acestora o aprofundare a viziunii științifice asupra omului și personalității umane și, totodată, să le faciliteze orientarea în procesul dificil de cunoaștere și studiere a omului.

I. PROBLEMATICA GENERALĂ

Vorbind despre *personalitate*, discutăm în termeni majori despre OM; în personalitate este implicată atât existența umană în ceea ce are substanțial și spiritual, cât și întreg ansamblul de valori acumulate istoric, însușite de om, realizate în prezent și proiectate în viitor.

Ideea de personalitate are rădăcini foarte adânci în istoria vieții și culturii omenești. Preocupări și lucrări care poartă chiar în titlul lor termenul „*personalitate*” pot fi consemnate încă din secolul al XVIII-lea. Totuși, știința despre personalitate (psihiologia persoanei sau psihologia personalității) este de dată recentă. Aceasta întrucât nu este suficient să recunoști manifestările personalității, ci trebuie să-i descoperi și originea, să-i descifreze structura. În această privință, știința a venit relativ târziu cu un aport substanțial. Astfel, psihologia persoanei ca domeniu distinct de cercetare și cunoaștere, ca ramură specială a psihologiei, s-a conturat începând de abia cu deceniul al treilea al secolului XX.

Abordarea științifică a personalității ne oferă însă de la început un aspect contradictoriu, și anume: nu există unanimitate cu privire la natura obiectului său de studiu (investigație), nu există un modele etoregene, termenul de „*personalitate*” fiind o noțiune polisemică: același termen are semnificații diferite în contexte diferite. În afară de conceptul de

„inteligentă”, nici un alt concept fundamental al psihologiei nu este atât de polisemic și nedeterminat ca cel de „personalitate”.

Există, deci, o diversitate de termeni sau definiții mai mult sau mai puțin confuze sau coerente, la care se adaugă o gamă destul de largă de teorii mai mult sau mai puțin încheiate, fiecare teorie urmărind să găsească un cadru specific de referință din care să deducă un fundament unic de construcție (hegemonie explicativă).

Cu toate deosebirile dintre punctele de concepție și analiză, majoritatea autorilor contemporani relevă, în calitate de numitor comun al definirii personalității, atributul *unității*, *integralității* și *structuralității*.

De asemenea, în prezent se consideră că orice demers în sfera personalității, fie cu caracter teoretic, fie aplicativ, trebuie să se bazeze pe corelarea dialectică permanentă a individului (*orientarea idiografică* – potrivit căreia psihologia persoanei trebuie să se centreze pe evidențierea, analiza și explicarea individului, a omului concret în situații concrete) și generalului (*orientarea nomotetică* – potrivit căreia psihologia persoanei trebuie să se ocupe exclusiv de dezvăluirea generalului și de formularea unor legi cu aplicabilitate generală), a concretului și abstractului, deoarece trăsăturile individuale și de personalitate nu pot fi înțelese și explicate, decât pe baza celor tipice și mai ales a celor generale (grup, populație), iar trăsăturile generale nu pot fi sesizate și desprinse decât, în și prin trăsăturile individuale (particulare). Se impune depășirea contradicției „individual” – „general” („idiografic” – „nomotetic”), prin *paradigma cointegrării dinamice a individualului și generalului*, prin operarea simultană a celor trei tipuri de caracteristici (niveluri):

- caracteristici *general – umane* (universale), proprii tuturor oamenilor;
- caracteristici *tipologice* (particulare), valabile numai pentru anumite grupuri / categorii de indivizi;
- caracteristici *strict individuale* (singulare), ce definesc omul ca entitate irepetabilă, unică, originală.

II. PERSONALITATEA CA OBIECT DE STUDIU MULTIDISCIPLINAR

Personalitatea umană reprezintă unul dintre cele mai complexe fenomene din univers; este o realitate extrem de *complexă* (pentru că în structura ei se integrează o varietate de componente – biologice, psihologice, sociale, axiologice, istorice – diferite ca structură,

funcționalitate și finalitate) și *dinamică* (deși dispune de trăsături relativ stabile, cunoaște o evoluție în timp, atât în plan filogenetic, cât și ontogenetic), *cu multiple laturi* (fațete), de aceea cunoașterea, „descifrarea” ei este foarte dificilă și totodată, inepuizabilă. Ca urmare a acestui fapt, personalitatea nu poate fi cercetată de o singură știință, ci necesită o abordare multidisciplinară.

Printre științele care cercetează personalitatea menționăm:

- *antropologia fizică și culturală*: studiază speciile umane și faptele de cultură;
- *sociologia*: studiază omul ca parte componentă a vieții societății (axată, deci, pe indicațiile relației bilaterale om-mediul social);
- *pedagogia*: preocupată de legile formării personalității;
- *istoria*: înregistrează deplasările pe etape în fenomenul de personalitate și rolul individului în dezvoltarea istorică;
- *morală*: privește personalitatea ca deținătoare a valorilor morale;
- *estetica*: preocupată de aprecierea omului sub raportul creației și percepției frumosului;
- *medicina*: studiază echilibrul dintre starea de sănătate și boală;
- *psihologia*: studiază sistematic legile vieții psihice și structurile psihice ale personalității;
- *filosofia*: are în vedere omul, „esența umană”.

Independent de știință, *literatura și arta* au adus contribuții valoroase privind cunoașterea și înțelegerea vieții omului. Știința aduce însă un aport în plus pe linia descoperirilor legilor implicate în fenomenul de personalitate.

Conceptul de „personalitate” este întâlnit în toate științele socio-umane și în filosofie, punându-se în evidență aspectele specifice, unghiul de abordare fiind diferit, ceea ce impune cu atât mai mult o convergență a perspectivelor.

Noțiunea psihologică de „personalitate” se diferențiază însă semnificativ de accepțiunile date de celelalte discipline: ea stă la baza tuturor celorlalte accepțiuni, deoarece *psihologia este știința centrală despre om și personalitatea sa* și, în mod firesc, cunoștințele psihologice despre personalitate au cel mai avansat grad de constituire.

În continuare, vom aborda personalitatea din punct de vedere psihologic.

III. IPOSTAZELE PERSONALITĂȚII

Personalitatea apare într-o dublă ipostază:

a) ca *realitate* (reprezintă totalitatea psihologică ce caracterizează și individualizează un om particular, concret);

b) și *concept* (personalitatea înglobează aproape toată psihologia; nu există nici o experiență psihologică, denumită prin diferite concepte, care să nu fie integrată în conceptul de *personalitate*). Conceptul de *personalitate* tinde să acopere toate procesele psihice și, astfel, să prezinte un tablou coerent al modalităților în care o persoană gândește, simte și se comportă.

În ambele ipostaze, personalitatea ocupă un loc central în psihologie, atât din considerente teoretice, cât și practice:

- din punct de vedere *teoretic* – personalitatea este cadrul de referință fundamental pentru definirea sensului și valorii explicative a celorlalte noțiuni psihologice;

- din punct de vedere *practic* – psihologia persoanei devine unul dintre factorii importanți în optimizarea, raționalizarea și dirijarea conduitei umane, personalitatea fiind principalul ghid și modelarea concretă a omului.

IV. DELIMITĂRI CONCEPTUALE

Individul desemnează totalitatea elementelor și însușirilor fizice, biochimice, biologice și psihofiziologice – înnăscute sau dobândite – care se integrează într-un sistem pe baza mecanismului adaptării la mediul natural; este în întregime determinat biologic; este o noțiune aplicabilă tuturor organismelor vii.

Individualitatea rezultă prin diversificarea și diferențierea organizării structural-funcționale a individului, fiind o specificare a individului; exprimă caracteristicile psihofizice și fiziologice unice, irepetibile, atingând maximum de pregnanță în structura umană.

Persoana este corespondentul în plan social al individului din planul biologic; reprezintă un ansamblu de însușiri psihice care permit adaptarea la mediul social; este determinată socio-istoric; implică manifestarea actuală a omului într-un plan social dată, manifestare care se subordonează unui anumit rol social.

Personalitatea este corespondentul în plan social al individualității din planul biologic; reprezintă mecanismul și logica generală de organizare și integrare în *sistem generic supraordonat* a componentelor bio-psiho-socio-culturale; desemnează persoana plus o notă de valoare.

Personajul reprezintă modul concret de manifestare în exterior, prin comportament, a persoanei și personalității; este echivalent cu rolul social; există mai multe tipuri de personaje: sociale, volitive, „mască”.

V. ACCEPȚIUNI ALE TERMENULUI DE *PERSONALITATE*

În cadrul psihologiei persoanei au existat dispute și divergențe între autori, generate atât de perspectiva metodologică prin care se abordează personalitatea ca „obiect” de studiu științific și de explicare / interpretare teoretică generalizatoare (*divergențe metodologice*), cât și de *conținutul* care se introduce în sfera noțiunii de personalitate și de *modul de a defini* propriu-zis personalitatea.

1. DIVERGENȚE METODOLOGICE

Divergența între *orientarea idiografică* și *orientarea nomotetică*: problema raportului particular (individual, concret) – general (universal).

Conform primei orientări, cercetarea personalității trebuie să se centreze pe studiul individului, a noului „omului concret în situații concrete”. Conform orientării nomotetice, psihologia persoanei trebuie să se centreze exclusiv pe dezvoltarea generalului și formularea unor legi cu aplicabilitate generală.

Această controversă între nomotetic și idiografic (știință – unicitate) este soluționată în prezent de *orientarea idiotetică* (împletirea demersului individual – concret cu cel general): deși toți oamenii sunt alcătuiți din aceleași trăsături sau componente (universale), combinația acestor trăsături se realizează într-o formulă unică; unicitatea este expresia combinării unor componente și trăsături generale.

Soluții diferite privind idiografic – nomotetic au fost propuse de către diverși autori: E. Spranger și O. Dilthey; G. Allport; C. Kluckhohn, H.A. Murray și D.M. Schneider; J.T. Lamiell (orientarea idiotetică).

Divergența între *orientarea biologică* și *orientarea sociologist – culturologică*: problema raportului de determinare, condiționare în cadrul sistemului personalității dintre factorii biologici și cei sociali.

Orientarea biologică atribuie rolul determinant în structurarea personalității și în desfășurarea activității și comportamentului, factorilor biologici (trebuințelor biologice primare, instinctelor). Este reprezentată cel mai bine de *freudism* (psihanaliză) și ulterior, de *biopsihologie* (J.R. Williams).

Orientarea sociologist-culturologică atribuie rolul determinant în formarea personalității, exclusiv factorilor socio-culturali generați istoric. Își are originea în *psihologia mulțimilor* (G. Le Bon, E. Durkheim) și *antropologia culturală comparativă* (A. Kardiner, R. Linton, G. Mead, M. Mead).

Ambele orientări sunt absolutizante și exclusiviste; ele au fost depășite prin *paradigma interacționist-sistemică*, conform căreia personalitatea este o *unitate bio-psiho-socio-culturală* (se are în vedere interacțiunea și condiționarea reciprocă a factorilor biologici și socio-culturali).

Divergența între *orientarea atomar-descriptivistă* și *orientarea sintetic-structuralistă*: problema raportului „parte-întreg”. Prima orientare derivă și se subordonează *paradigmei asociaționiste*, conform căreia explicarea organizării psihice de nivel superior constă în descompunerea ei în elementele componente și în studiul lor separat. Cea de-a doua derivă și se subordonează *paradigmei gestaltiste*, conform căreia orice organizare psihică are un caracter predeterminat și integral.

Această controversă a fost depășită prin *paradigma interacționist-sistemică*, în care se operează atât cu partea, cât și cu întregul, fără a le reduce una la cealaltă.

Divergența între *orientarea plană (liniară)* și *orientarea ierarhică (plurinivelară)*: problema organizării interne a personalității. Prima concepție organizarea internă a personalității în mod liniar, echipotențial, toate elementele componente având aceeași importanță (la același nivel); are ca reprezentanți principali pe G. Allport, R. Cattell și Murray (teoria trăsăturilor). Cea de-a doua concepție organizarea internă a personalității în mod plurinivelar (niveluri: bazale, intermediare și terminale; înnăscute și dobândite; niveluri inferioare și superioare).

În realitate, integrarea sistemică a personalității se realizează atât pe orizontală (în plan) – structurile *monomodale* –, cât și pe verticală (ierarhic) – structurile *plurimodale* și *transmodale* înglobate.

Divergența între *orientarea statică* și *orientarea dinamică*: problema dimensiunii temporale a personalității. Prima își are originea în *concepția nativistă și frenologică* (F. Gall), care considera funcțiile și capacitățile psihice ca predeterminate, nemodificabile în timp; preocuparea centrală

constă în a dezvălui constantele (invarianții) organizării interne a personalității și a demonstra că ea nu se modifică în timp. Cea de-a doua se bazează pe caracterul devenit și evolutiv al organizării interne a personalității și posibilitatea modificării ei în timp; preocuparea centrală constă în a evidenția legitățile dinamicii situaționale și temporale a comportamentului. În cadrul *orientării dinamice* se delimitează *trei variante (suborientări): internalistă* (S. Freud, Mc. Dougall), *proiectiv-externalistă* (K. Lewin) și *interacționistă* (dinamica personalității este o funcție de timp; personalitatea este un sistem dinamic cu autoorganizare, evolutiv).

2. DIVERGENȚE LEGATE DE MODUL DE A DEFINI PERSONALITATEA

După *criteriul conținutului*, G. Allport clasifică definițiile personalității în trei grupe:

a) *Definiții prin efect extern*: iau în considerare modul de manifestare a personalității în exterior, efectele pe care aceasta le produce în comportamentul altor oameni. Personalitatea este definită ca:

- suma totală a efectului produs de un individ asupra societății;
- deprinderi sau acțiuni care influențează cu succes alți oameni;
- răspunsuri date de alții unui individ considerat ca stimul;
- ce cred alții despre tine.

Acest tip de definiții confundă personalitatea cu reputația și cineva poate avea mai multe reputații (în contacte relaționale diferite).

b) *Definiții prin structură internă*: consideră personalitatea ca *entitate obiectivă*; deși deschisă spre lume, personalitatea are o consistență proprie, o structură internă specifică. Personalitatea este definită ca:

- „ansamblul organizat al proceselor și stărilor psihofiziologice aparținând individului” (R. Linton);

- „întreaga organizare mentală a ființei umane în orice stadiu al dezvoltării sale. Ea îmbrățișează fiecare aspect al caracterului uman: intelect, temperament, abilitate, moralitate și fiecare atitudine care s-a format în cursul vieții cuiva” (H.C. Warren și L. Carmichael).

- „organizarea dinamică în cadrul individului a acelor sisteme psihofizice care determină gândirea și comportamentul său caracteristic” (G. Allport).

- „organizarea mai mult sau mai puțin durabilă a caracterului, temperamentului, inteligenței și fizicului unei persoane, această organizare determinând adaptarea sa unică la mediu” (H. Eysenck).

- „o schemă unificată a experienței, o organizare de valori care sunt compatibile între ele” (P. Lecky).

Aceste definiții nu explică însă geneza, formarea personalității (modul în care apar structurile).

c) *Definiții pozitivistice (formale)*: susțin că „structura internă”, chiar dacă există, nu poate fi studiată, este inaccesibilă științei. Personalitatea este redusă la un „construct”, la ceva ce poate fi gândit, dar nu există ca atare „acolo undeva”.

- „Personalitatea este conceptualizarea cea mai adecvată a comportamentului unei persoane în toate detaliile sale, pe care omul de știință o poate da la un moment dat” (Mc. Clelland).

Eroarea lor constă în faptul că definesc obiectul în funcție de metodele utilizate (neadaptând metodele la obiect), ajungând chiar la excluderea personalității din psihologie.

După *criteriul sferei* delimităm două categorii de definiții:

a) *Definiții reduționist-unidimensionale*: reduc personalitatea la una din componente, de cele mai multe ori la componenta afectiv-motivațională, la temperament sau la caracter (de pildă, H. Eysenck reduce întreaga personalitate, cu cele două dimensiuni polare: introversie – extraversie și stabilitate – instabilitate emoțională).

b) *Definiții multidimensional – globale*: prezintă personalitatea ca entitate complexă, eterogenă, după natura substanțial-calitativă a elementelor care o compun.

- „Personalitatea este unitatea bio-psiho-socială, care realizează o adaptare specifică a individului la mediu” (G. Allport).

- „Personalitatea este unitatea bio-psiho-socială constituită în procesul adaptării individului la mediu și care determină un mod specific, caracteristic și unic de comportare în diversitatea situațiilor externe” (Mischel; Wiggins).

- „Personalitatea este un sistem hipercomplex, cu autoorganizare, teleonomic, determinat biologic și socio-cultural, cu o dinamică specifică, individualizată” (M. Golu).

Din punct de vedere metodologic, definițiile de tip global sunt mai adecvate decât cele reduționiste, ele reflectând mai veridic rolul integrator supraordonat al conceptului de „personalitate”, în raport cu celelalte concepte prin care se desemnează diferitele componente particulare.

3. ABORDAREA STRUCTURAL-SISTEMICĂ A PERSONALITĂȚII

Cele două perspective (structurală și sistemică) sunt esențiale pentru înțelegerea personalității. De fapt, sinteza definițiilor prin „structură internă” se regăsește în abordarea structural-sistemică a personalității.

- într-un *sens larg*, personalitatea reprezintă ansamblul tuturor fenomenelor psihice;

- într-un *sens restrâns*, personalitatea este un ansamblu de însușiri / trăsături psihice.

Însușirile / trăsăturile psihice de personalitate dispun de următoarele caracteristici:

- sunt *formațiuni sintetice* (rezultă din condensarea, generalizarea diverselor funcții și procese psihice);

- sunt *relativ stabile* (nu pot fi radical modificate de situații tranzitorii / accidentale);

- sunt *generalizate* (se manifestă în cele mai diverse situații);

- sunt *esențiale și definatorii* pentru om (vizează aspectele cele mai importante ale manifestării omului);

- dispun de o *relativă plasticitate* (se pot restructura, modifica și perfecționa).

Datorită acestor caracteristici, însușirile psihice *programează* comportamentul omului, dând posibilitatea *anticipării* lui și au rolul de a filtra (media) solicitările din exterior.

Important este însă nu doar relevarea acestor trăsături (elemente), ci mai ales descifrarea legăturilor și relațiilor dintre ele, integrarea acestora într-un întreg indivizibil.

Sintetizând, din perspectivă structural-sistemică putem defini personalitatea ca „o structură complexă, implicând un ansamblu de substructuri și funcționând sistemic” (T. Crețu).

VI. SUBSTRUCTURILE (SUBSISTEMELE) PERSONALITĂȚII

Psihologia personalității își centrează atenția asupra modului în care procesele, funcțiile și stările psihice individuale se integrează pe cele trei coordonate principale: *dinamico-energetică, instrumental-performațională și relațional-socială*. Procesul integrării pe cele trei coordonate conduce la elaborarea a trei substructuri / subsisteme funcționale interdependente, care definesc domeniul de studiu al psihologiei personalității, și anume:

temperamentul, aptitudinile și caracterul. La acestea adăugăm *subsistemul de orientare*, ce cuprinde comandamentele orientative majore, strategice ale personalității (concepții despre lume și viață, idealul de viață, imaginea de sine, sistemul motivelor și intereselor, a dominantelor afective).

De asemenea, deși *inteligența și creativitatea* sunt în general încadrate în subsistemul instrumental, ele sunt mai mult decât simple elemente componente ale acestuia, actual existând tendința de a le considera separat, în cadrul *subsistemului rezolutiv – productiv* (inteligența) și respectiv, a *subsistemului transformativ – constructiv* (creativitate).

1. TEMPERAMENTUL CA LATURĂ DINAMICO-ENERGETICĂ A PERSONALITĂȚII

1.1. Definiție și caracterizare generală

Temperamentul se definește ca *ansamblul însușirilor dinamico-energetice ale personalității*. Este latura care se manifestă cel mai de timpuriu și care se exprimă cel mai pregnant în conduită și comportament.

Temperamentul reprezintă modul în care variabilele bioconstituționale și bioenergetice se *psihizează* (adică, se implică în organizarea și desfășurarea proceselor psihice – percepție, memorie, gândire, afectivitate) și se reflectă în comportament.

Din punct de vedere *fiziologic*, temperamentul implică direct constituția fizică și procesele neurochimice sau metabolice din organism.

Din punct de vedere psihologic, temperamentul implică modul cum reacționează și se manifestă individul, sub aspect dinamico-energetic, în diferite situații externe – *indicatorii psihocomportamentali ai temperamentului*: rapiditatea percepției, a răspunsurilor verbale la întrebări, a reacțiilor motorii; intensitatea trăirilor afective și durata lor, intensitatea sau forța acțiunilor voluntare; echilibrul sau impulsivitatea răspunsurilor la succesiunea stimulărilor externe; gradul de impresionabilitate la semnificația stimulilor, direcția orientării dominante (extraversie / introversie); locul controlului (dependența de stimularea externă sau dependența de activismul intern propriu); disponibilitatea la comunicare interpersonală; ascendența sau obediința relațională; capacitatea generală de lucru și rezistența la solicitările puternice și de lungă durată; rezistența la frustrație, la stres, la situații conflictuale.

Plecând de la acești indicatori se elaborează portretele temperamentale. Indicatorii se manifestă la nivelul tuturor însușirilor psihice și totodată, în mod constant în conduită.

Tot acești indicatori psiho-comportamentali (trăsături) se manifestă într-o stare activă a subiectului (nu pasivă, în somn sau în comă), într-o anumită împrejurare de viață.

Temperamentul este, astfel, *pecetea și dimensiunea* dinamico-energetică a oricărei unități psihocomportamentale. El se manifestă în orice situație, în orice împrejurare, fiind observabil încă din copilărie.

- Temperamentele redau tipul comportamental al indivizilor sub aspectul lor dinamic și indică asupra proprietăților fundamentale ale SNC. Tipul de activitate nervoasă fundamentală (a.n.s.) formează baza neurofuncțională a temperamentului. Tipul nu se transferă direct într-o caracteristică temperamentală, ci indirect, mediat de sistemul de relații cu lumea. Dacă tipul de a.n.s. determină categoria de temperament, dezvoltarea psihică condiționează modul concret în care se configurează acest temperament. Dacă însușirile dinamico-energetice ca atare sunt *înnăscute*, determinate genetic, integrarea lor în plan psihocomportamental (adică în dinamica proceselor psihice și a actelor motorii) se realizează în *ontogeneză*. Întrucât, însă, însușirile bioenergetice se imprimă ca atare pe tabloul comportamental, ce se elaborează stadial în cursul vieții individului, *structura temperamentală* și, respectiv, tipul temperamental este înnăscut reprezentând astfel, alături de *predispoziții*, „elementul” ereditar în organizarea internă a personalității. Deși temperamentul este, în esență, înnăscut, ereditar (tipul fiind înnăscut), totuși el nu este o componentă rigidă, ci suportă unele modificări în cursul vieții. Temperamentul nu poate fi schimbat, dar poate fi *educat, modelat* sub influența factorilor socio-culturali (prin caracter).

- *Natura psihică* a temperamentului este *afectivo-reactivă*, temperamentul fiind fundamentul emoțional al personalității.

Locul temperamentului în cadrul personalității: în structura de ansamblu a personalității, temperamentul este latura *de formă*, de suprafață, de manifestare, de exteriorizare a personalității (latura „stilistică”), și nu latura de conținut (internă); el nu are o semnificație axiologică (nu există temperamente bune sau rele), ci ne arată doar cum se exteriorizează și se manifestă o persoană într-o situație concretă (sub aspectul indicatorilor psihocomportamentali). El influențează personalitatea, nuanțează modul de manifestare a celorlalte laturi ale personalității, dar nu determină conținutul vieții psihice, nu generează prin sine însuși nici conținuturi psihice nici

performanțe, ci reprezintă modul de a fi, stilul comportamental. În principiu, tipurile temperamentale sunt *echipotențiale*: pe fondul unor scheme temperamentale diferite, în ontogeneză profiluri de personalitate asemănătoare din punct de vedere aptitudinal și caracterial și invers, pe fondul aceleiași scheme temperamentale se elaborează profiluri de personalitate diferite.

- *Rolul* temperamentului în ansamblul personalității. Temperamentul nu este o variabilă neutră din punct de vedere *adaptativ*: structura temperamentală este o interfață între persoană și lume, și are rol mediator între intensitatea, durata și semnificația influențelor externe și efectele în sfera psihocomportamentală. Trăsăturile temperamentale au rol important în sfera *relațiilor interpersonale* (atracție – respingere, simpatie – antipatie).

1.2. *Tipologii temperamentale*

Criteriile de clasificare a temperamentelor pot fi împărțite în mai multe categorii: a) criterii morfologice sau bioconstituționale; b) criterii fiziologice și psihofiziologice; c) criterii psihologice; d) criterii clinice.

A. Tipologiile morfologice sau bioconstituționale:

(1) Clasice: *Hippocrate* a delimitat *tipul corporal fizic* și *tipul apoplectic*.

(2) Contemporane:

- *E. Kretschmer* stabilește trei tipuri principale: 1) *picnic* – *ciclotim*; 2) *leptosom* (sau *astenic*) – *schizotim*; 3) *atletic* – *vâscos* și un tip accesoriu (mai puțin individualizat): *tipul displastic*.

Prin combinația tipurilor *picnic* și *leptosom* rezultă șase tipuri temperamentale: trei *ciclotimice* (1. *hipomaniac*; 2. *sintonic*; 3. *greoi*) și trei *schizotimice* (1. *hiperestezic*; 2. *schizotimic*; 3. *anestezic*).

- *Biotipologia italiană*:

(a) *C. Lombroso, G. Viola*. Biotipurile reprezintă în sine *faze* într-o singură dimensiune, fiind: *unimodale*, *bimodale* și *trimodale*; rezultă următoarele tipuri: 1. *normosplahnicii*; 2. *macrosplahnicii*; 3. *microsplahnicii*.

(b) *N. Pende* adaugă la criteriul morfologic pe cel fiziologic, delimitând patru tipuri biopsihice:

1. *longilin stenic*; 2. *longilin astenic*; 3. *brevilin stenic*; 4. *brevilin astenic*.

- *Biotipologia franceză*: *Sigaud* stabilește patru biotipuri (1. tipul respirator; 2. tipul digestiv; 3. tipul muscular; 4. tipul cerebral).

- *Biotipologia americană*: *Scheldon*, după gradul de dezvoltare a celor trei foite embrionare – *endoderm*, *mezoderm* și *ectoderm*, stabilește

trei biotipuri – *endomorf*, *mozomorf* și respectiv, *ectomorf*, generând trei temperamente – *visceroton*, *somatoton* și respectiv, *cericroton*.

B. Tipologiile fiziologice și psihofiziologice:

- *I.P. Pavlov*, studiind tipul de a.n.s. în funcție de 3 însușiri (intensitate, echilibru, mobilitate) ale proceselor nervoase fundamentale (excitația și inhibiția), a stabilit un anumit tip de temperament:

1. tipul *puternic, echilibrat, mobil* – generează temperamentul *sangvinic*;

2. tipul *puternic, echilibrat, inert* – generează temperamentul *flegmatic*;

3. tipul *puternic, neechilibrat, excitabil* – generează temperamentul *coleric*;

4. tipul *slab* – generează temperamentul *melancolic*.

În funcție de predominarea sistemului de semnalizare, Pavlov stabilește 3 tipuri: *special – artistic*, *special – gânditor* și *intermediar*.

- În funcție de *grupele sangvine*, *B. Montain* identifică 4 temperamente:

1. grupele sangvine A îi corespunde *temperamentul armonic*;

2. grupele sangvine 0 îi corespunde *temperamentul melodic*;

3. grupele sangvine B îi corespunde *temperamentul ritmic*;

4. grupele sangvine AB îi corespunde *temperamentul complex*;

- În funcție de *asimetria funcțională a emisferelor cerebrale*, au fost identificate 4 tipuri: 1. tipul *cortical – stâng*; 2. tipul *cortical drept*; 3. tipul *limbic drept*; 4. tipul *limbic stâng*.

C. Tipologiile psihologice:

- *Heymans și Wiersma* (tipologia olandeză), pornind de la ideea că temperamentele sunt determinate de 3 componente psihologice – emoțivitate, activism, rezonanță -, prin combinația lor rezultă 8 temperamente: 1. *nervos*; 2. *sentimental*; 3. *coleric*; 4. *pasionat*; 5. *sangvinic*; 6. *flegmatic*; 7. *amorf*; 8. *apatic*.

- *R. Le Senne* și *G. Berger* (tipologia franceză) adaugă la tipologia olandeză încă 6 componente psihologice – lărgirea / îngustarea câmpului conștiinței, polaritatea, aviditatea, interesele senzoriale, tandrețea și pasiunea intelectuală -, rezultând un mare număr de tipuri particulare.

• *Tipologiile psihanalitice: Freud, Jung, Horney, Fromm, Rorschach, Jaensch.*

Freud – pornind de la stadiile evoluției sexualității, a stabilit 5 tipuri de bază: *oral, anal, uretral, falic și genital.*

Horney – în funcție de relațiile cu ceilalți oameni, desprinde 3 tipuri: *complezent, agresiv și detașat.*

Jung – în funcție de orientarea spre lume, identifică 3 tipuri: *extravert, introvert și ambivert.*

D. Tipurile clinice:

• *K. Schneider delimitază 10 tipuri: hipertimic, depresiv, neliniștit, fanatic, isteroid, instabil, exploziv, apatic, abulic și astenic.*

Concluzii: Deși tipologiile au o mare *valoare operațională* ușurând cunoașterea omului, ele dispun și de o serie de limite, și anume:

– afirmă mai mult decât pot dovedi;

– prezintă aspecte și descrieri parțiale ale personalității;

– nu pun problema genezei temperamentului, și nici a direcției în care ar putea fi educate, modelate.

2. APTITUDINILE – CALITATIVĂ INSTRUMENTALĂ A PERSONALITĂȚII

2.1. Definiție și descriere generală

Aptitudinile ne dau măsura gradului de organizare a sistemului personalității sub aspect adaptativ – instrumental concret. Ele răspund la întrebarea: „Ce poate face și ce face efectiv un anumit individ în cadrul activității pe care o desfășoară?” și se leagă întotdeauna de performanță și eficiență, în dublul său înțeles: *cantitativ și calitativ.*

Aptitudinile reprezintă un *complex de procese și însușiri psihice individuale, structurate într-un mod original, care permite efectuarea cu succes (cu rezultate peste medie) a anumitor tipuri de activități.*

Aptitudinea este o structură *complexă, multidimensională*, în care se articulează și se integrează diferite entități psihice, motorii și fizice, după o schemă și formulă în același timp comună mai multor indivizi și diferită de la un individ la altul, în funcție de nivelul de dezvoltare al componentelor de bază și modul de interacțiune și articulare a lor.

Aptitudinea cuprinde următoarele *verigi: informațională, procesual-operatorie, executivă, dinamogenă și de autoîntărire, de reglare.*

Structura aptitudinii are un caracter *dinamic*, astfel obiectivarea ei în cadrul aceleiași activități și la același individ are un caracter foarte variabil (în funcție de natura sarcinilor și a situațiilor, de vârstă etc.).

Din punct de vedere evolutiv, aptitudinea parcurge 3 stadii: de *structurare și maturizare*, de *optimum funcțional* și de *regresie* (în funcție de vârstă și de mediu).

2.2. *Raportul înăscut-dobândit*

Aptitudinea nu este nici înăscută, nici determinată de mediu, ci se constituie în ontogeneză pe baza interacțiunii complexe, contradictorii dintre fondul ereditar și mediu (intrauterin și extrauterin).

Există diverse variante relaționale între ereditate și mediu (relații de interacțiune și compensare reciprocă).

În structura generală a unei aptitudini, din punct de vedere *genetic* există 3 tipuri de componente: preponderent ereditar, preponderent de mediu și care țin de interacțiunea ereditate – mediu.

2.3. *Clasificarea aptitudinilor*

În funcție de sfera de solicitare și implicare în cadrul activității, aptitudinile pot fi: 1. *generale*; 2. *speciale*.

Aptitudinea generală este acea aptitudine care e solicitată și intervine în orice fel de activitate a omului sau în rezolvarea unor clase diferite de sarcini.

După natura psihică a elementelor componente, aptitudinile se subclasifică în aptitudini: *senzorio-motorii* și *intelectuale*.

În mod curent, în calitate de aptitudine generală se ia doar *inteligenta* (ea subsumând atât memoria, cât și imaginația).

Există actual două mari *accepțiuni ale noțiunii de inteligență*:

(a) Inteligența – ca *sistem complex de operații*, ea fiind expresia organizării superioare a tuturor proceselor psihice;

(b) Inteligența – ca *aptitudine generală*.

Când vorbim despre inteligență *ca aptitudine generală* avem în vedere nu atât conținutul și structura ei psihologică, ci mai ales *finalitatea* ei (implicarea ei cu succes în numeroase și variate activități). Accepțiunea este însă limitată, deoarece există nu numai o *inteligență generală*, ci și *forme specializate de inteligență* (ce permit finalizarea cu succes a unui singur tip de activitate) și anume:

- *Thorndicke* delimitează 3 tipuri de inteligență: *abstractă, practică și socială*.

- *D. Heeb* și *B. Cattell* au delimitat două feluri de inteligență: *fluidă* (de tip A) și *cristalizată* (de tip B).

- *H. Gardner*, introducând noțiunea de *inteligență multiplă*, identifică 7 tipuri de inteligență: *lingvistică, muzicală, logico-matematică, spațială, kinestezică, interpersonală, intrapersonală*.

- *R. Sternberg* dezvoltă *teoria triarhică* a inteligenței, cu 3 subteorii:

- (a) *subteoria contextuală*, care examinează relațiile inteligenței cu mediul exterior;

- (b) *subteoria componențială*, care detaliază relația inteligenței cu diferite alte componente interne ale personalității;

- (c) *subteoria celor două fațete*, care vizează relația inteligenței atât cu contextul exterior, cât și cu componentele interne.

Aptitudinile speciale sunt structuri instrumentale ale personalității, care asigură obținerea unor performanțe peste medie în anumite sfere (domenii) particulare de activitate profesională.

În funcție de *genul activității* în cadrul căreia se manifestă, aptitudinile speciale se subclasifică în aptitudini: *artistice, științifice, tehnice, sportive, manageriale, pedagogice*.

- Nivelul cel mai înalt la care se poate realiza dezvoltarea în integrarea aptitudinilor speciale și a celor generale este cel al *talentului și geniului*.

3. CARACTERUL – CA LATURĂ RELAȚIONAL-VALORICĂ ȘI DE AUTOREGLAJ A PERSONALITĂȚII

3.1. *Definire și caracterizare generală*

Caracterul constituie latura de conținut a personalității.

Există două accepțiuni fundamentale ale noțiunii de „caracter”:

- *largă (extensivă)* – caracterul este definit ca *schemă logică* de organizare a profilului psihosocial al personalității, considerat din perspectiva unor norme și criterii valorice. Astfel, caracterul include: concepția generală despre lume și viață a subiectului; sfera convingerilor și sentimentelor socio-morale; conținutul și scopurile activităților; conținutul aspirațiilor și idealurilor.

- *restrictivă* – caracterul este definit ca un ansamblu încheșat de *atitudini* și trăsături care determină o modalitate relativ constantă de

orientare și raportare a individului la cei din jur, la sine, la activitatea desfășurată la societate.

3.2. *Structura psihologică a caracterului*

În structura caracterului se regăsesc integrate diverse *funcții* și *procesele psihice* particulare din perspectiva relaționării omului cu semenii și cu societatea în ansamblu, și anume: elemente de ordin *afectiv, motivațional, cognitiv și volițional*. Ponderea acestor elemente este diferită de la un individ la altul.

Din punct de vedere funcțional, structura caracterială cuprinde două „blocuri” (segmente):

(a) blocul de *comandă / direcțional*, care include structurile: cognitive, motivaționale și afective;

(b) blocul de *execuție*, care include *operatorii de conectare, de activare, de declanșare și ai conexiunii inverse*.

Interfața este structura internă, profundă a caracterului (blocul de comandă) și conduita manifestă (blocul de execuție) o constituie *subsistemul atitudinal*.

Atitudinea este poziția internă adoptată de o persoană față de situația socială în care este pusă. Ea se constituie prin *organizarea selectivă, relativ durabilă* a componentelor cognitive, afective și motivaționale, și se determină modul în care va răspunde și va acționa o persoană într-o situație sau alta.

Caracteristicile principale ale atitudinii sunt: *direcția / orientarea* și *gradul de intensitate* al trăirii.

Dinamica atitudinii este condiționată de *caracterul obiectului de referință*, și anume: *dimensionalitatea, suprafața obiectului, centralitatea psihologică și solicitatea*.

Expresia externă a atitudinii reprezintă *opinia și acțiunea*.

În funcție de *obiectul de referință*, atitudinile sunt *clasificate* în: *atitudinea față de sine* (imaginea de sine) și *atitudinea față de societate* (atitudinea față de muncă; atitudinea față de diferite instituții; atitudinea față de structura și forma organizării psihice; atitudinea față de ceilalți).

Semnul și intensitatea acestor atitudini determină valoarea caracterului și, corespunzător, potențialului adaptativ al personalității în sfera vieții sociale.

Când atitudinile intră în concordanță cu normele sociale, ele devin valori; se elaborează *sistemul atitudini-valori*, ca notă distinctivă a personalității.

3.3. Trăsăturile caracteriale

Trăsăturile caracteriale exprimă notele specifice ale atitudinilor caracteriale.

Trăsătura caracterială reprezintă o *structură psihică internă*, care conferă constanța modului de comportare a unui individ în situații sociale semnificative pentru el.

Se evaluează numai printr-o operație de comparare a unei persoane cu altele.

Nu orice trăsătură comportamentală este și trăsătură caracterială, ci doar cea *esențială, definitorie* pentru om, *coerentă* cu toate celelalte, cu *valoare morală, specifică și unică*.

Trăsăturile caracteriale (la fel ca și atitudinale) apar în *perechi polare, antagonice*.

Au fost elaborate 3 *modele caracteriale*: modelul *balanței caracteriale* (P. Popescu-Neveanu), modelul *cercurilor concentrice* (G. Allport) și modelul *piramidei caracteriale* (A. Maslow).

Trăsăturile caracteriale se formează și se individualizează prin interacțiunea elementelor cognitive, afectiv-motivaționale și volitive.

Clasificarea trăsăturilor caracteriale:

(a) trăsături *globale* (care constituie *profilul caracterial*);

(b) trăsături *particulare* (cognitive, afective, motivaționale, intersubiective, voliționale).

4. EUL

Eul este *chintesența* întregului proces de *devenire* și *integrare* a personalității.

Eul este ceea ce *diferențiază*, dă *consistență ontologică* și *delimitare* personalității în raport cu mediul.

Trăsăturile definiții ale Eului sunt: *reflexivitatea, adresabilitatea, transpozabilitatea* și *teleonomia*.

Structurarea personalității la nivelul Eului se realizează în cursul ontogenezei, prin interacțiunea permanentă dintre conștiința despre lumea externă și conștiința de sine.

Din punct de vedere structural, Eul include 3 componente intercorelate și reciproc integrate: 1. *Eul corporal (fizic)*; 2. *Eul psihologic*; 3. *Eul social*.

În funcție de gradul de elaborare a celor 3 componente și de modul lor de articulare și integrare, se delimitează 4 profile de bază ale Eului: profilul *somatic*, profilul *spiritual*, profilul *social* și profilul *mixt*.

În cadrul *modelului sintetic-integrativ* al personalității, M. Zlate abordează personalitatea totală a omului prin prisma celor 5 „fațete” ale acesteia, și anume: personalitatea *reală*, personalitatea *autoevaluată*, personalitatea *ideală*, personalitatea *percepută*, personalitatea *proiectată* și personalitatea *manifestată*. Și la nivelul Eului, considerat în plan dinamic, putem distinge 6 „fațete”: Eul *real*, Eul *autoevaluat*, Eul *ideal*, Eul *perceput*, Eul *proiectat*, Eul *manifestat*.

G. Allport, după ce definea Eul ca nucleu al personalității, arăta: „conștiința e mai largă decât Eul, personalitatea e mai largă decât conștiința, organismul e mai larg decât personalitatea”. Eul este, de fapt, un construct între conștiință și personalitate.

Eul apare însă nu doar ca „nucleu” al personalității sau ca un simplu sistem al ei, ci ca un adevărat *sistem de valori*.

Eul *conține* personalitatea și, în același timp, *exprimă* personalitatea.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Golu, M., *Fundamentele psihologiei* (vol. II, p. 549-599), Editura Fundației România de Măine, București, 2004.

2. Zlate, M., *Fundamentele psihologiei* (p. 228-312), Editura Pro Humanitas, București, 2000.

3. Zlate, M., *Eul și personalitatea*, (p. 35-64, 103-120), Editura Trei, București, 2002.

PSIHOLOGIA FAMILIEI ȘI PSIHOSEXOLOGIE

Lector univ. drd. **DIANA VASILE**

OBIECTIVE

Înțelegerea specificului, aplicabilității și utilității domeniilor psihologiei familiei și psihosexologiei. Familiarizarea studenților cu aspectele teoretice și metodologice caracteristice diferitelor teme ale psihologiei familiei și psihosexologiei. Cunoașterea conceptelor fundamentale ale domeniului: cuplu, căsătorie, familie, psihosexologie Dezvoltarea capacităților și abilităților necesare unei diagnoze familiale și a sănătății și patologiei psihosexuale. Formarea abilităților studenților de a analiza fenomenele psihologice specifice ce apar în cadrul unor familii și a conexiunii lor cu problematica psihosexuală.

I. CUPLU, CĂSĂTORIE, FAMILIE

Căsătoria ca factor de maturizare a personalității

Iolanda Mitrofan (1998, p.14) definește *cuplul* ca fiind „o structură bipolară, de tip biopsihosocial, bazată pe interdeterminism mutual (partenerii se satisfac, se stimulează, se dezvoltă și se realizează ca individualități biologice, afective și sociale, unul prin intermediul celuilalt).

Din perspectivă psihologică, *căsătoria* înseamnă o „relație psihologică” între doi oameni conștienți, ea fiind „o construcție complicată, alcătuită dintr-o serie întregă de date subiective și obiective, având indiscutabilă natură foarte eterogenă” (C.G. Jung, 1994, p. 63). Căsătoria este „un proces interpersonal al devenirii și maturizării noastre ca personalități, de conștientizare, redirecționare și fructificare a tendințelor, pulsionilor și afinităților inconștiente, de autocunoaștere prin intercunoaștere. Scopul ei este creșterea personală prin experiența conjugalității și parentalității” (I. Mitrofan, 1998, p.16).

Familia reprezintă „o formă de comunitate umană alcătuită din doi sau mai mulți indivizi, uniți prin legături de căsătorie și/sau paterne, realizând, mai mult sau mai puțin latura biologică și/sau cea psihosocială” (I. Mitrofan, C. Ciupercă, 1998, p.17)

II. FUNCȚIILE FAMILIEI

Funcțiile familiei sunt:

- Funcția economică;
- Funcția de socializare;
- Funcția de solidaritate;
- Funcția sexuală;
- Funcția reproductivă.

III. TIPURI DE FAMILII

Cele mai importante tipuri de familii sunt:

- Familia nucleară
- Familia extinsă
- Familia monoparentală
- Familia mixtă sau reconstituită
- Concubinajul sau uniunea consensuală
- Familiile de homosexuali

IV. CICLURILE VIETII FAMILIALE

Minuchin identifică patru stadii de dezvoltare care apar în majoritatea familiilor:

a. *Constituirea cuplului* – diada maritală formează un sistem funcțional prin negocierea granițelor (interacțiunea cu socrii), reconciliind stilurile de viață diferite și dezvoltând reguli referitoare la conflict și cooperare.

b. *Copiii mici* – sistemul marital se reorganizează atunci când apar copiii pentru a se adapta cerințelor cerute de parentalitate.

c. *Copiii școlari și adolescenți* – familia interacționează acum și cu sistemul școlar. Pe măsură ce copiii devin adolescenți, familia trebuie să se

adapteze la probleme ca influența prietenilor, pierderea parțială a controlului parental, emanciparea copiilor etc.

d. *Copiii mari* – aceștia devin deja adulți, astfel că relația dintre părinți și copii trebuie modificată pentru a deveni relație de tip adult – adult.

V. FAMILIA CA SISTEM. STRUCTURA VIEȚII DE FAMILIE

Minuchin definește *structura familială* ca fiind setul invizibil de cerințe funcționale ce organizează modurile în care membrii familiei interacționează. O familie este un sistem ce operează prin intermediul *pattern*-urilor tranzacționale. Tranzacțiile repetate stabilesc *pattern*-urile legate de cum, când și cine cu cine se relaționează.

Pattern-urile tranzacționale pot fi verbale sau nonverbale, cunoscute sau necunoscute. Dar funcția lor este de a regla comportamentul membrilor familiei. În felul acesta, unicitatea fiecărei familii este dată de tranzacțiile repetitive care construiesc *pattern*-uri de funcționare a respectivei familii.

Aceste *pattern*-uri sunt menținute prin două tipuri de constrângeri:

- Unul *generic*, referitor la regulile universale care guvernează organizarea familiei. De exemplu, există în cadrul familiei o ierarhie a puterii și o complementaritate a funcțiilor (copii nu au aceleași niveluri de autoritate ca părinții, iar aceștia din urmă au nevoie de o interdependență pentru a acționa ca o echipă).

- Unul *idiosincronic*, referitor la expectațiile reciproce ale unor membrii particulari ai familiei. Aceste expectații se construiesc în timpul numeroaselor negocieri, implicite sau explicite, dintre membrii familiei și de regulă apar în mici evenimente zilnice. Fiecare dintre membrii familiei contribuie la dezvoltarea și întărirea acestor așteptări.

Minuchin consideră că structura familială are nevoie de flexibilitate, deoarece ea trebuie să reziste la schimbare (până la un anumit nivel), dar să se și adapteze atunci când circumstanțele o cer, pentru a-și putea menține integralitatea și funcționalitatea. Acest lucru se realizează prin intermediul *subsistemelor familiale*.

1. SUBSISTEMELE FAMILIALE

Subsistemele familiale sunt reprezentate fie de indivizii singuri, fie de diade (exemplu: mamă-copil, soț-soție). Ele se pot forma după criterii precum: generația căreia membrii aparțin, sex, interese, funcții. Cele mai importante și mai des întâlnite subsisteme familiale sunt:

a. *Subsistemul adulților* – uneori acesta este denumit și subsistemul marital sau al soților, deoarece include, de regulă, diada soților. Rolul preponderent este cel de a modela intimitatea și angajamentul. Principalele abilități necesare pentru a-și îndeplini acest rol sunt complementaritatea și acomodarea reciprocă. Complementaritatea permite fiecărui soț să participe la viața familială, să „ofere” fără a considera că prin aceasta „pierde” ceva. Adică ambii soți simt că pot fi independenți, dar în același timp și că sunt împreună.

Dificultățile de relaționare pot apărea, de exemplu, atunci când unul dintre soți insistă în urmărirea propriilor scopuri, lăsând în urmă scopurile diadei ca întreg.

Acest subsistem poate deveni un refugiu față de stresul extern, și o matrice pentru contactul cu alte sisteme sociale. El poate stimula învățarea, creativitatea și creșterea, ceea ce poate duce la acomodarea reciprocă, adică la susținerea aspectelor pozitive ale partenerului și la actualizarea aspectelor creative ale acestuia, aspecte ce erau inactive până atunci.

Subsistemul marital are nevoie și de protecție față de cerințele și nevoile altor sisteme, mai ales în situația cuplurilor cu copii, pentru a-și oferi unul altuia suport emoțional.

b. *Subsistemul parental* apare atunci când se naște primul copil și de regulă cuprinde părinții, dar poate include și membrii ai familiei extinse (exemplu: bunica). Responsabilitatea lor este mai ales de a crește copiii, de a-i ghida, de a stabili limitele și de a-i disciplina. Acum apar de multe ori dificultăți, deoarece adulții devin în același timp partener pentru celălalt membru al diadei maritale, dar și părinte pentru copil și nu întotdeauna aceste două tipuri de funcții sunt eficient întrepătrunse. Acest lucru poate duce la destabilizarea cuplului marital, prin atragerea unui copil în interiorul acestui subsistem sau la izolarea copilului de către cuplul marital (mai rar). Orice influență exterioară asupra copilului sau modificare în evoluția acestuia va avea efecte și asupra acestui subsistem, chiar și asupra celui marital.

c. *Subsistemul frațiilor* include copiii din familie și le oferă acestora primul grup social în care sunt cu toții egali. În acest subsistem copiii învață negocierea, cooperarea, competiția, submisivitatea, suportul reciproc, atașamentul față de prieteni. Ei preiau diferite roluri și poziții în familie, iar de multe ori acestea devin semnificative pentru evoluția lor ulterioară în viață. În familiile cu mulți copii există o diferențiere a rolurilor și mai accentuată, cel mic încă acționând în aria securității, îngrijirii și a ghidării,

timp în care cel mare deja experimentează contactele și contractele cu mediul extrafamilial.

2. GRANITELE SUBSISTEMELOR

Fiecare subsistem are nevoie de *granițe* clare, dar și flexibile pentru a se proteja de cerințele și nevoile celorlalte subsisteme, dar și pentru a fi capabil să negocieze și să interacționeze cu acesta.

Granițele reprezintă un concept fundamental al orientării structuraliste. Ele reprezintă reguli care definesc cine participă și cum. Rolul granițelor este de a proteja diferențierea subsistemelor. Fiecare dintre acestea are funcții specifice și anumite cerințe de la membrii săi; dezvoltarea abilităților interpersonale în interiorul acestor sisteme se repercutează asupra libertății subsistemului respectiv față de celelalte.

Natura granițelor va avea un puternic impact asupra funcționării fiecărui subsistem, dar și al familiei ca întreg.

Minuchin descrie trei tipuri de granițe care se întind pe un continuum de la foarte rigide la foarte difuze:

- *Granițele rigide* sunt cele care permit o interacțiune și o comunicare minimală între subsisteme. Indivizii pot fi izolați sau forțați să acționeze autonom. Ele permit membrilor maximum de independență și o interacțiune minimă cu ceilalți membrii. Subsistemele (adică indivizii sau diadele) pot deveni astfel separate de restul familiei.

- *Granițe clare* – se află la mijlocul continuumului dintre rigid și difuz; sunt cele care promovează comunicarea deschisă și intimitatea subsistemelor, astfel încât acestea pot opera liber pentru îndeplinirea funcțiilor lor în cadrul familiei.

- *Granițe difuze* – sunt caracterizate prin definirea vagă a funcțiilor și a membrilor care fac parte din subsisteme. Ele permit o intimitate minimă și o interacțiune maximă. Nu este clar cine are responsabilitatea și autoritatea, iar membrii familiei pot fi mult influențați unul de celălalt. În alți termeni, relațiile dintre membrii sunt suprapuse.

VI. ABORDAREA TRANSGENERAȚIONALĂ A FAMILIEI

În cadrul acestor abordărilor transgeneraționale, locul cel mai important îl ocupă teoria lui Murray Bowen, denumită, după numele său, *teoria* (și terapia) *boweniană*.

Esența teoriei boweniene este alcătuită din opt concepte fundamentale. Aceste concepte interrelaționate construiesc „piatra de temelie” (Walsh, 1996) a teoriei, și anume *sistemul emoțional*.

Sistemul emoțional include „forța pe care biologia o definește ca instinct, reproducere, activitate automată controlată de sistemul nervos autonom, stări emoționale subiective și sentimente și forțele care guvernează sistemele de relație... În termeni largi, sistemul emoțional guvernează „dansul vieții” în toate lucrurile vii” (Bowen, 1975, p. 380).

Un alt termen-cheie de la începutul muncii lui Bowen este *masa de ego familial nediferențiat*. Acesta se referă la „unitatea emoțională intensă într-o familie care produce emoționalitate ce interferează cu gândirea și împiedică diferențierea individului de familie”. (Bowen, 1978). Hall notează că Bowen nu mai utilizează această terminologie, termenul de „fuziune” fiind cel preferat în mod curent. Astfel, teoria boweniană face o distincție între indivizii care sunt fuzionați și cei care sunt diferențiați. Caracteristica preferată este cea de *diferențiere*. Prezentăm mai jos cele opt concepte esențiale ale teoriei boweniene, în care *diferențierea sinelui* este considerată foarte importantă.

1. DIFERENȚIEREA SINELUI

În contextul unui sistem emoțional, diferențierea sinelui reprezintă *gradul relativ de autonomie pe care un individ îl păstrează, în timp ce rămâne în relație semnificativă cu ceilalți*. Acești indivizi pot transcende nu doar propriile emoții, ci și cele ale sistemului lor familial. De asemenea, astfel de persoane diferențiate sunt mai flexibile, adaptabile și mai autonome. Ca urmare, ele își trăiesc propriile emoții și, deși nu sunt lipsite de conștiința emoțiilor celor din jurul lor, sunt capabile să mențină un grad de obiectivitate și distanță emoțională față de problemele emoționale proprii sau ale altora. De aceea, se consideră că indivizii *înalt diferențiați* au un *eu solid* („solid self”), *mai integrat*. Acesta reprezintă pentru Bowen *conceptul de eu care este ghidat în principal de intelect*, adică persoana poate acționa sau lua decizii pe baza unor judecăți raționale.

Indivizii cu *nivele scăzute de diferențiere* tind să fie mult mai rigizi și mai dependenți emoțional de alții, comportamentul fiind direcționat mai degrabă de emoții. Ei sunt ghidați preponderent de *pseudo-eul* („pseudo-self”) lor. Acesta este un *concept de eu care este negociabil cu alții*, sensibil la emoții și mai puțin la judecățile raționale. Astfel, de persoane vor lua decizii bazate pe sentimente, nu pe principii logice,

raționale. De aceea, deciziile luate în momente diferite de timp vor fi inconsistente unele cu altele, dar indivizii cu pseudo-eu nu sunt conștienți de această inconsistență. Bowen (1976) descrie pseudo-eu-ul ca un *eu pretins*, adică un eu fals, după cum ar spune Winnicott, pe care persoana îl poate simți ca fiind real, deși nu este.

În terapia de familie boweniană se urmărește gradul diferențierii sinelui la fiecare membru al familiei, și în special al copiilor (mai ales dacă aceștia sunt adolescenți sau chiar maturi). Este mult mai probabil ca persoanele cu un grad mic de diferențiere a sinelui față de membrii familiei care dezvoltă anumite simptome să prezinte și ele, la rândul lor, alte, sau chiar aceleași, simptome, comparativ cu persoanele cu un grad mare de diferențiere. De aceea, unul dintre scopurile terapeutice va fi creșterea gradului de autonomie a membrilor familiei, unii față de alții.

Mai mult, conceptele de *diferențiere* și *fuziune* sunt foarte importante pentru Bowen (ca și pentru oricare alt terapeut) și în ceea ce privește *ipotezele intergeneraționale sau transgeneraționale*. Bowen consideră că persoanele care părăsesc familia de origine cu un pseudo-eu sau cele care sunt fuzionate cu familiile lor de origine tind să se căsătorească cu persoane cu care vor putea, de asemenea, să fuzioneze. Astfel, două persoane nediferențiate tind să se găsească unele pe altele. Rezultatul va fi *separarea emoțională* de familia de origine și fuzionarea soților. Asta presupune că pseudo-eul unuia dintre soți se va baza pe pseudo-eul celuilalt, adică se vor uita unul la celălalt pentru a detecta diferite indicii pentru a alege modul de reacție emoțională și de luare a deciziilor. În felul acesta, „*procesele familiale neproductive trec de la o generație la următoarea prin astfel de mariaje*” (Becvar și Becvar, 1996).

2. PROCESUL EMOȚIONAL FAMILIAL NUCLEAR

Acest concept descrie *gama de pattern-uri relaționale emoționale din sisteme, dintre părinți și copii*. Există patru mecanisme utilizate de familie pentru a face față anxietății când aceasta devine prea intensă în familia nucleu. Toate cele patru mecanisme pot fi folosite, dar, de regulă, o familie, mai ales dacă este fuzională, utilizează în mod predominant unul sau mai multe:

– *Distanța emoțională*. Într-un sistem familial fuzional cu nivele înalte de anxietate, un membru al familiei poate mări distanța interpersonală atunci când el sau ea nu mai poate face față reactivității

emoționale (Bowen, 1978). Frecvent, aceasta poate determina o distanță mai mare decât dorește, de fapt, individul.

– *Conflictul marital. Cantitatea de conflict într-un mariaj este o funcție a gradului de fuziune din relație și a intensității anxietății corespunzătoare* (Papero, 1991). Poate avea loc un proces ciclic în care conflictul este urmat de distanță emoțională, o perioadă de apropiere caldă, apoi o creștere a tensiunii care precipită un alt conflict și, astfel, ciclul se perpetuează.

– *Transmiterea sau proiecția problemei către copil.* De multe ori, *problemele dintre soți și anxietatea acestora tind să fie evitate prin concentrarea lor pe unul sau mai mulți copii.* Cel mai comun *pattern* este ca mama să-și concentreze o mare parte din energia sa emoțională pe un copil (ajungându-se chiar la fenomenul de fuziune simbiotică între mamă și copil), în timp ce tatăl se distanțează și este evitat în același timp. Copilului pe care părintele se concentrează îi sporesc reactivitatea și fuziunea sistemului intelectual și emoțional. De aceea, el este cel mai vulnerabil la dezvoltarea unor simptome.

– *Disfuncția într-un soț.* În cazul unui cuplu cu un membru inadecvat sau disfuncțional, iar celălalt în mod deschis adecvat cu scopul de a compensa, se pot dezvolta roluri reciproce. Acest *pattern* poate lua amploare și poate deveni solid dacă un membru al familiei dezvoltă o maladie fizică sau mentală cronică.

3. TRIUNGHIURILE SAU TRIANGULAREA

Acest concept este mult legat de cel al proiecției unei probleme asupra unuia sau mai multor copii. Un triunghi este *unitatea de bază a interdependenței în sistemul emoțional familial*. Pentru Bowen, o diadă, adică un sistem de două persoane, este stabilă atât timp cât ea este calmă. Dacă apar factori stresori care determină creșterea nivelului de anxietate, diada poate rămâne stabilă, dar când anxietatea într-o diadă atinge un nivel mai ridicat, o a treia persoană va fi atrasă în câmpul emoțional al celor doi. De exemplu, nașterea primului copil determină apariția unui triunghi format din cei doi părinți și copil. Sau, atunci când există un conflict între soți, soția poate apela la mama sa pentru a-și reduce anxietatea, implicând-o și pe aceasta în conflictele cu soțul; în felul acesta apare triunghiul format din soț, soție și mama soției. Triunghiurile într-o familie pot fi latente și să nu se manifeste în mod deschis. Totuși, aceste triunghiuri pot fi activate (și

se activează frecvent) în timpul perioadelor de stres. Bineînțeles, nivelul stresului sau al anxietății necesar pentru destabilizarea diadei este în strânsă legătură cu gradul de diferențiere al celor doi.

4. PROCESUL PROIECTIV AL FAMILIEI

Acest proces se referă la faptul că *nivelul de diferențiere al păților trece mai departe la unul sau mai mulți dintre copiii lor*. În mod obișnuit, un copil dintr-o familie va avea o implicare emoțională crescută cu unul dintre părinți. Această supraimplicare poate varia de la părintele care e în mod excesiv îngrijorat de ce se întâmplă cu copilul până la părintele care este extrem de ostil acțiunilor copilului. Dinamica aceasta deteriorează capacitatea copilului de a funcționa eficient în contexte sociale. Gradul de diferențiere al părinților și nivelul de stres în familie determină intensitatea procesului proiectiv al familiei.

5. ÎNTRERUPEREA (DISTANȚAREA) EMOȚIONALĂ

În încercarea de a face față fuziunii și absenței diferențierii în relațiile lor interne, *membrii familiei* sau segmente ale sistemului extins *se pot distanța unul de altul și pot deveni separați emoțional* (Hall, 1981). Deși individul care întrerupe poate părea că face față relației cu familia, individul rămâne mai vulnerabil la alte relații intense. Kerr (1981) sugerează că *întreruperea emoțională* indică o problemă – fuziunea dintre generații -, rezolvă o problemă – scade anxietatea asociată cu contactul familial – și creează o problemă – izolează indivizii care ar putea beneficia de contact. Ca rezultat al separării emoționale, individul rămâne prins în sistemul emoțional al familiei și poate fi mai puțin capabil să răspundă eficient la situațiile de rezolvare a problemelor. Disfuncția consecventă se poate manifesta și în alte moduri, cum ar fi relații superficiale, boală fizică, depresie și comportamente impulsive (Walsh, 1980).

6. PROCESUL DE TRANSMITERE MULTIGENERAȚIONALĂ

Tendința puternică de a repeta pattern-urile disfuncționale ale conduitei emoționale în generații succesive culminează cu nivele scăzute de diferențiere a eului pentru anumiți membri ai generațiilor mai tinere (Hall, 1981). Bowen consideră că indivizii la niveluri echivalente de diferențiere, deci fie diferențiați, fie fuzionați, se găsesc unul pe altul și se căsătoresc și pot avea unul sau mai mulți copii cu niveluri mai scăzute de diferențiere. De aceea, ne putem aștepta ca aceste atașamente sau distanțări să fie mai accentuate la copii decât au fost la părinții lor. Deoarece *pattern-ul* repetitiv

determină în mod succesiv nivele mai scăzute de diferențiere la generațiile următoare, procesul culminează cu un ultim nivel de disfuncție, adică atașamentele (adică fuziunile) sau distanțările emoționale care determină apariția diferitelor simptome care fac ca persoana sau familia să recurgă la terapie.

7. POZIȚIA DE FRATE SAU SORĂ

Vârsta mai mare și distribuția pe sexe între frați în aceleași generații au o puternică influență asupra comportamentului (Hall, 1981). Cercetările lui Walter Toman (1969) descriu roluri diferite pe care indivizii le manifestă ca rezultat al poziției lor în familiile de origine, cum ar fi copilul cel mai mare, sora mai mică, cel mai mic copil. De exemplu, într-o familie cu mulți copii, ultimul copil, cel mai mic, poate să fie cu totul ignorat din punct de vedere afectiv, din cauza preocupării și stresului părinților pentru asigurarea hranei și securității familiei. Bowen sugera, de asemenea, că *pattern-urile interactive dintre cuplurile maritale pot fi legate de rolurile indivizilor din familiile lor de origine.*

8. PROCESUL EMOȚIONAL AL SOCIETĂȚII (REGRESIA SOCIALĂ)

Acest concept-cheie al lui Bowen are în vedere faptul că *procesele caracteristice familiilor pot fi observate și în interacțiunile la nivel social.* De exemplu, deoarece există o anxietate crescută și un stres continuu cauzate de crimă, șomaj și poluare, există și o tendință socială către reactivitate emoțională și o probabilitate scăzută a individului de a-și utiliza eficient procesele emoționale. Bowen observa că istoria recentă a societății noastre pare să reflecte acest tip de regresie, adică societatea poate face față cu succes unor factori stresori situaționali acuți, dar eșuează când factorii stresori se cronicizează. Din pricina stresului cronic, atât societatea, cât și familia pierd contactul cu principiile sistemului lor intelectual și vor acționa în virtutea sistemului emoțional, pierzându-și obiectivitatea.

VII. DIAGNOZA FAMILIALĂ. PATOLOGIA FAMILIALĂ. PERSPECTIVE TEORETICE

Claritatea granițelor din familie reprezintă un parametru util pentru evaluarea funcționalității familiei. Nu trebuie exagerat în ceea ce privește granițele rigide sau difuze, deoarece ele se referă la stilul tranzacțional sau la un tip preferat, caracteristic familiei, pentru interacțiune și nu la o diferență calitativă între funcțional și disfuncțional. Deci nu se poate

concluziona dacă întâlnim într-o familie granițe difuze sau rigide că acea familie este disfuncțională. Majoritatea familiilor au subsisteme separate și subsisteme suprapuse. De asemenea, depinde de etapa de evoluție a familiei. În familiile cu copii mici, subsistemul mamă – copii tinde spre suprapunere, iar tatăl tinde spre separare în relația cu copiii mici, dar mai târziu el poate ajunge la suprapunere cu copiii mai mari. Când copiii au crescut și mai mult și încep să se separe de nucleul familial, subsistemul părinți – copii tinde spre separare.

Totuși, extremele sugerează un anumit grad de patologie familială. Un subsistem cu un grad ridicat de suprapunere între mamă și copii, cu un tată foarte separat are ca efect subminarea independenței copiilor, ceea ce poate duce la apariția anumitor simptome la copii, de exemplu: anorexie, lipsa inițiativelor, atacuri de panică, simptome psihosomatice etc. La fel, un grad crescut de separare între membrii familiei poate duce la un sentiment puternic de independență, dar nu stimulează manifestarea sentimentelor de loialitate și apartenență, a celor de ajutor interpersonal și suport emoțional atunci când acesta este necesar. De aici pot apărea comportamente simptomatice precum violență, depresii dar și multe tipuri de simptome psihosomatice.

Acest lucru este posibil pentru că o familie cu o slabă diferențiere între subsistemele sale descurajează explorarea autonomă și rezolvarea problemelor. De exemplu, cele dinspre polul rigidității, tolerează o mare varietate de comportamente ale membrilor săi, iar stresul unui membru al familiei nu trece de granița rigidă, deoarece numai un nivel foarte crescut de stres va ajunge și la ceilalți membri ai familiei. La capătul opus, la polul granițelor difuze, al subsistemelor suprapuse, dimpotrivă, comportamentul unui membru îi afectează puternic și imediat pe ceilalți membri, iar tensiunea psihologică, stresul care acționează asupra unui individ, va reverbera puternic prin granițele difuze și va afecta celelalte subsisteme.

Una dintre funcțiile familiei este de a-și susține membrii. Atunci când unul dintre ei este tensionat, ceilalți membri simt nevoia să se adapteze acestei schimbări, deoarece, ei urmăresc păstrarea integrității structurii sale, adică menținerea homeostaziei.

1. SURSE DE STRES

Minuchin consideră că există patru surse de stres pentru sistemul familial:

a. *Contactul stresant al unui membru al familiei cu forțe extraconjugale.* De exemplu, dacă unul dintre soți este stresat din cauza problemelor de la serviciu, el poate începe să-și critice partenerul sau chiar să deturneze conflictul spre copii, atacându-i pe aceștia, cu sau fără motiv. Acest fapt poate duce la izolarea membrului tensionat prin alianța celui alt membru cu copiii, ca reacție de apărare față de stres. Sau dacă un copil are dificultăți de integrare în mediul școlar, părinții e posibil să reacționeze diferit (mama poate exagera problema, în timp ce tatăl o poate minimaliza) ceea ce face ca granița în subsistemul marital să se rigidizeze.

b. *Contactul stresant al întregii familii cu forțe extrafamiliale.* Un sistem familial poate fi puternic afectat de efectele unei recesiuni economice, de mutarea într-un alt oraș sau altă țară, mecanismele de rezistență ale familiei sunt amenințate semnificativ de sărăcie sau de discriminare.

c. *Stresul în perioada de tranziție din familie.* Există multe faze în evoluția naturală a unei familii, iar ele necesită o negociere a unor noi reguli, ceea ce duce la conflicte. Acestea oferă membrilor familiei, dar și familiei ca întreg, ocazii pentru o nouă creștere. Dacă aceste conflicte nu se rezolvă, ele duc în timp la alte dificultăți. Exemplul este cel al tranziției copilului spre adolescență. Adolescența presupune multe contacte ale copilului cu lumea extrafamilială, iar statusul lui în această perioadă se schimbă. Relațiile cu părinții se modifică, el având nevoie de mai multă autonomie și responsabilitate. Tranzacțiile subsistemului parental cu adolescentul vor trebui schimbate de la părinți-copil la părinți-adulți tineri. Astfel, rezultatul va fi o adaptare reușită. În unele cazuri mama, de exemplu, poate rezista schimbărilor relației ei cu fiul / fiica adolescentă, pentru că asta ar presupune schimbări în relația ei cu soțul. Astfel, în loc să-și modifice atitudinea, ea poate ataca adolescentul și submina autoritatea lui. Dacă tatăl intră în conflict de partea copilului, se formează o coaliție cros-generațională nepotrivită care se poate generaliza până când toată familia se află în conflict. Dacă nu se produc schimbări adaptative, vor apărea seturi disfuncționale ce se vor activa ori de câte ori vor exista conflicte.

d. *Stresul cauzat de o problemă idiosincronică.* Un exemplu: de astfel de situație o reprezintă prezența unui membru bolnav cronic sau retardat. Aceste probleme idiosincratice pot supraîncărca familia, resursele și mecanismele ei de rezistență, deoarece funcțiile membrului respectiv trebuie preluate de alți membri ai familiei. Este posibil, de asemenea, ca

într-o anumită fază de evoluție a familiei și a problemei cu care se confruntă să existe adaptare, dar mai târziu, adaptarea să fie îngreunată de intrarea într-o altă fază de evoluție. De exemplu, o familie cu un copil autist se poate adapta în perioada în care este mic, dar poate să fie depășită de dificultăți atunci când acesta este mai mare.

Familia disfuncțională va fi familia care în urma stresului se va rigidiza. Fiecare membru va face același lucru ca în etapa anterioară.

Walsh&McGrow vorbesc de patru elemente de patologie care pot afecta funcționalitatea unei familii:

- Patologia granițelor;
- Patologia alianțelor – relații intrafamiliale care pot să nu aibă un interes comun; două tipuri de patologie a alianțelor:
 - a) Deturnarea conflictului sau găsirea „țapului ispășitor”;
 - b) Coalițiile crosgeneraționale neadaptative.
- Patologia triadelor – aranjamentele intrafamiliale instabile ce se pot forma între un membru ce se coalizează cu un altul împotriva unui al treilea membru.
- Patologia ierarhiei – copii au mai multă putere decizională decât părintele.

Aceste tipuri le putem integra în șase arii:

- Structura familiei ca ansamblu – toate *pattern*-urile tranzacționale alternative;
- Flexibilitatea sistemului familial;
- Rezonanța sistemului familial care reflectă sensibilitatea lui la nevoile fiecărui membru;
- Contextul vieții familiei respective – factorii de stres care acționează asupra familiei, suportul familial;
- Stadiul de dezvoltare în care se află familia respectivă și cum face față provocărilor și stadiilor specifice fiecărei etape de dezvoltare;
- Apariția simptomului în familia respectivă și modul în care este menținută.

Din punctul de vedere strategic al lui J. Haley, simptomul are o funcție care este aceea de a menține echilibrul familiei. Simptomul este o reacție la ceva. În cazul familiei disfuncționale, simptomul aparține întregii familii.

Familia funcțională este familia caracterizată prin deschidere, cea care are granițele bine conturate, dar flexibile.

Familia disfuncțională este familia care neagă prezența vreunei probleme sau creează probleme acolo unde nu există. Acest tip de familie dispune de o structură ierarhică necorespunzătoare.

Orice organizare umană va întâmpina dificultăți și va fi disfuncțională dacă vor exista coaliții între nivelurile ierarhiei. Dacă se cristalizează, ele generează disfuncționalități.

Orice familie are nevoie de reguli și în orice familie există un sistem de reguli care o guvernează.

Orientarea sistemică consideră că orice sistem are nevoie de o stare de echilibru. Când o familie nu mai este în echilibru, mecanismele de feedback vor tinde mereu să readucă familia la echilibrul inițial. Metodele prin care se încearcă să se restabilească echilibrul pot deveni ele însele probleme. Din dorința de a păstra echilibrul, membrii familiei ignoră faptul că trebuie să se schimbe.

Dacă avem în vedere jocurile dintre membrii familiei (vezi analiza tranzacțională), o familie disfuncțională este cea care nu conștientizează și nu modifică regulile jocurilor lor, adică când în interiorul sistemului, al familiei există pattern-uri tranzacționale blocate, rigide, care aparțin fie generațiilor anterioare, fie familiei actuale.

Teoria boweniană – Murray Bowen – afirmă faptul că nivelul de diferențiere a sinelui va determina gradul defuncționalitate și de disfuncționalitate al familiei; în sistemele fuzionale diferențierea este mică, ca urmare, familia are șanse mai mari să fie disfuncțională, iar în sistemele diferențiate (separate) diferențierea va fi mare, ceea ce va duce la funcționarea normală a familiei.

VIII. PSIHOSEXOLOGIA. SEXUALITATEA COPILULUI ȘI ADOLESCENTULUI

Sexualitatea premaritală. Inițierea sexuală.

Psihosexologia reprezintă un domeniu de studiu „al particularităților comportamentale ale celor două sexe în stabilirea, funcționarea și dezvoltarea relațiilor interpersonale erotico-sexuale, interactive și de intercunoaștere” (I. Mitrofan, 1997).

În perioada copilăriei și adolescenței semnalăm următoarele etape ce stau la baza formării identității de sex-rol și a comportamentului sexual de mai târziu:

- Formarea atașamentelor față de figurile maternel și paternel sau de substitutele parentale
 - Modul în care se realizează atingerea fizică de către părinți
 - Primele manifestări masturbatorii
 - Descoperirea propriului sex și debutul identității psihosexuale
 - Formarea și rezolvarea celor două tipuri de complexe: Oedip și Electra (atracția sexuală față de părintele de sex opus, însoțită de sentimente de invidie și competiție față de părintele de același sex)
 - Formarea identității psihosexuale (în special în preadolescență și adolescență)
 - Participarea la grupurile de egali, prieteni și existența modelelor de rol
 - Primele relații sexuale

IX. PSIHOLOGIA ACTULUI SEXUAL. SEXUALITATEA ADULTULUI

După F. Macnab (1997), actul sexual are 6 faze:

- *Dorința sexuală* – poate fi legată de o persoană, de o activitate expectată, de fanteziile erotice sau de atingerea orgasmului. Indicatorii săi sunt senzațiile corporale și reprezentările mentale. Există multe elemente care pot influența dorința sexuală. Printre cele care o inhibă se numără atmosfera creată în jurul actului sexual, aluziile fizice personale făcute de partener, stările emoționale negative (anxietate, depresie, tristețe, vinovăție etc.), expectațiile partenerilor, credințele religioase etc.
- *Trezirea sexuală* – este o stare mental-corporală în care experiența ambilor parteneri variază gradual în privința plăcerii pentru activitatea sexuală. La bărbați semnalul fizic este erecția, iar la femei lubrifierea și senzația de „tânjire” în vagin, alături de creșterea pulsului, schimbarea respirației, a expresiilor faciale, uscăciunea gurii. Ea poate fi stimulată de senzații vizuale sau auditive, prin intermediul dansului, tipului de vestimentație provocator, mișcări sau filme pornografice.
- *Excitarea sexuală* – poate fi experimentată în trei moduri: excitarea autoerotică (masturbare), contact interpersonal cu o persoană de sex opus sau de același sex, sau fetiș. Există o foarte fină linie de demarcație între faza de trezire sexuală și cea de excitație. În aceasta din urmă, indicatorii fizici sunt mult intensificați.

- *Orgasmul* – faza în care excitația ajunge la punctul culminant, crescând până la eliberarea totală. La bărbat, indicatorul este ejacularea, respirația greoaie. La femeie, apar contracțiile musculare scurte, respirație puternică și senzația de extaz.

- *Satisfacția* – senzația scopului realizat, asociată cu generalizarea plăcerii, destindere, relaxare, respirația redevenind lejeră, profundă și egală.

- *Postludiul* – este starea mental-corporală de conștientizare a actului realizat. Se caracterizează prin profunzime, dar și revitalizare și reînnoire.

X. IUBIREA CA LIANT AL CĂSĂTORIEI. TIPURI DE IUBIRE. IUBIRE ȘI INTIMITATE. IUBIRE ȘI SEX

Iubirea este sentimentul puternic de atracție și unire a celor doi parteneri care formează cuplul (marital sau nu). Actualmente, el stă la baza transformării cuplurilor erotice în cupluri conjugale.

E. Wheat (1980, *apud* I. Mitrofan, 1997, p. 177) descrie cinci forme de manifestare a iubirii:

A. *Epithumia* – se referă la dorința fizică puternică, reciproc exprimată prin dragoste sexuală plină de satisfacție. Satisfacția sexuală este un indicator sigur al sănătății căsniciei, chiar dacă, după Wheat, relațiile sexuale nu sunt aspectul cel mai important al căsătoriei.

B. *Eros* – este forma de dragoste ce implică cel mai mult romantismul. Eros presupune mai ales ideea de contopire, unificare, fuziune cu ființa iubită, dar și dorința de a o poseda total (fizic, mental, spiritual). De aici – romantismul. Este o iubire pasională și sentimentală și reprezintă cel mai adesea punctul de plecare în căsătorie.

C. *Storge* – este o formă de dragoste, descrisă ca relație confortabilă, care înglobează o afecțiune naturală și sentimentul de apartenență reciprocă. Se bazează pe loialitate mutuală și se manifestă în relațiile dintre soți, părinți și copii, frați și surori, realizând sentimentul de apartenență la un grup unit.

D. *Fileo* – este genul de iubire care prețuiește pe cel iubit manifestându-se cu gingășie, dar așteptând întotdeauna un răspuns. Se traduce prin prietenie, reciprocitate. Fileo creează prieteni, în strânsă apropiere. Ei își mărturisesc și împărtășesc gânduri, planuri, sentimente, atitudini, visuri, probleme intime, pe care nu le-ar putea încredința altcuiva. Ei își împart timpul și interesele, ceea ce conferă căsătoriei siguranță,

atractivitate și recompense. Chiar dacă există multă pasiune în sexualitate, absența lui Fileo înnegurează căsătoria și o face neinteresantă.

E. *Agape* – este dragostea completă, lipsită de egoism, care are capacitatea de a se oferi continuu, fără a aștepta nimic în schimb. Ea prețuiește și slujește necondiționat, spre deosebire de Fileo care presupune reciprocitate. Este modelul iubirii Christice, dincolo de emoții și sentimente pasionale, fiind profund infuzată spiritual, rod al unei opțiuni conștiente, al unei alegeri libere. Este definită și ca o dragoste a acțiunii, presupunând ajutorare, a face bine, a avea compasiune pentru celălalt, fiind mai curând o atitudine și un comportament motivat spiritual, și aproape deloc emoție.

XI. SEXUALITATEA LA VÂRSTA A TREIA

Este caracterizată de descreșterea intensității impulsului sexual, de declinul activității sexuale. Atitudinea față de sine, de vârstă și de situația în care se află va influența semnificativ manifestările sexuală din această perioadă.

Se remarcă două etape:

- Etapa de *preinvoluție* în care se exacerbează funcția erotică – între 45 și 55 de ani, atât la femei, cât și la bărbați.

- Etapa de *declin sexual*, după 55 de ani, când se manifestă un veritabil conflict între virilitatea cerebrală și diminuarea potenței sexuale.

Această etapă se manifestă diferit la femei față de bărbați. De aceea, vorbim despre:

- *Menopauză* – oprirea definitivă a activității ovarelor și deci oprirea definitivă a menstruației. Este un fenomen fiziologic natural care apare la femei în jurul vârstei de 45-55 de ani. Majoritatea autorilor descriu trei faze ale menopauzei: premenopauza, menopauza propriu-zisă și postmenopauza.

- *Andropauză* – desemnează încetarea funcției sexuale la bărbat. Se manifestă în jurul vârstei de 70 de ani și este însoțită de schimbări caracteriale și de comportament.

XII. SĂNĂTATEA VIETII SEXUALE. DISFUNCTII SEXUALE PSIHOGENE

Disfuncțiile sexuale feminine sunt:

- a. Vaginismul
- b. Dispareunia
- c. Frigiditatea
- d. Anorgasmia

Disfuncțiile sexuale masculine sunt:

- Tulburările legate de potență
- Tulburările de ejaculare

Vaginismul – contracția reflexă și involuntară a mușchilor vaginului și ai coapselor, astfel încât copulația nu mai este posibilă sau devine extrem de dureroasă pentru femeie.

Cauzele: Mastter și Jonson consideră că principala cauză a vaginismului o reprezintă teama femeii în fața unui posibil agresor. În mod inconștient femeia percepe partenerul ca pe un agresor, sau actul ca pe o agresiune. Alte cauze sunt: amintiri traumatizante reale sau fantasmante; experiențe anterioare nesatisfăcătoare; erori de identitate sexuală; violuri, abuzuri sexuale.

Femeile predispuse la vaginism sunt:

- Fete virgine
- Femeile aflate în conflicte maritale, profund nesatisfăcute
- Femeile aflate în declinul genital
- Cele cu traumatisme: viol, abuz, intervenții chirurgicale

Dispareunia se referă la senzația dureroasă provocată de raportul sexual

Ea poate fi primară, când apare la debutul vieții sexuale și este considerată a fi normală, fiziologică, și secundară, atunci când apare după o perioadă de manifestare a vieții sexuale.

Cauzele emoționale ale dispareuniei sunt:

- teama de actul sexual
- sentimentul de obligație de a avea raport sexual
- neplăcere, insuficiență atracție erotică.

Frigiditatea reprezintă incapacitatea femeii de a simți plăcere sexuală. Alți autori consideră că frigiditatea ar reprezenta incapacitatea femeii de a ajunge la orgasm vaginal.

Cauzele frigidității sunt:

- teama de actul sexual
- sentimentul de obligație de a avea raport sexual
- prezența unor conflicte maritale, profund nesatisfăcute
- istorii de viol, abuz, intervenții chirurgicale

Anorgasmia – incapacitatea de a ajunge la orgasm. În prima perioadă a vieții sexuale anorgasmia este considerată normală. De regulă, se datorează temerilor ce duc la lipsa de lubrefiere a vaginului.

Tulburările de potență sau impotența se referă la dificultatea bărbatului de a-și controla (a avea și a-și menține) erecția.

Ea poate fi: parțială sau totală.

Impotența funcțională se datorează consumului de droguri, sedative, fumat, tranchilizante.

Impotența psihologică apare în condiții de anxietate, stres.

Tulburările de ejaculare se diferențiază în:

- ejacularea precoce: normală în primii ani de viață sexuală; ea apare la bărbații anxioși care manifestă teama de a fi judecat, devalorizat.
- ejacularea întârziată – cauze organice: alcoolism, diabet
- ejacularea involuntară – poate să fie sau nu însoțită de erecție, datorată unor disfuncții ale sistemului nervos, sau alte boli;
- ejacularea anestezică – bărbatul nu simte nimic; cauzele: afecțiuni ale prostatei, desensibilizarea nervilor din zona genitală.

XIII. EDUCAȚIA PENTRU VIAȚA DE FAMILIE. EDUCAȚIA SEXUALĂ

Educația pentru viața de familie și educația sexuală trebuie să aibă în vedere specificul vârstei la care se adresează. Ea cuprinde un aspect informațional și unul formativ, referitor la deprinderi corecte de viață sexuală și relațională.

XIV. METODE DE CERCETARE ÎN PSIHLOGIA FAMILIEI ȘI PSIHOSEXOLOGIE. DESENUL FAMILIEI ȘI GENOGRAMA

Desenul familiei reprezintă o probă proiectivă de desen, relativ simplă, prin care se pot culege o multitudine de informații despre membrii familiei, relațiile dintre membrii familiei, atmosfera de familie. Ea poate fi dată adulților și copiilor, începând cu vârsta de 4 ani. Consenmul pentru copil este „Desenează o familie” sau „Imaginează-ți o familie și desenează-o”. Dacă apar neînțelegeri, se poate adăuga „Desenează tot ce vrei; persoanele dintr-o familie, dacă vrei obiecte, animale.” După desenare, se întrebă numele, rolul în familie, sexual, vârsta. Se pun patru întrebări: „Care este cel mai simpatic dintre toți?”, „Care este cel mai puțin simpatic?”, „Care este cel mai fericit?” și „Care este cel mai puțin fericit?”. Pentru fiecare întrebare se notează și motivația („De ce?”). La final, copilul este întrebat: „Tu pe cine preferi din toată familia?”.

Analiza desenului se realizează în funcție de elementele de grafică a desenului și cele de conținut. Cele mai importante elemente în funcție de care se face analiza sunt: dimensiunea desenului și a elementelor componente (persoane, obiecte, animale etc.), așezarea în pagină, modul de

desenare a liniilor, distanța și raportul dintre personaje, diferențierea în funcție de culorile folosite, valorizarea unor elemente prin mărime, culoare, detalii etc., modul de detaliere a personajelor, identificările sau diferențierile sexuale.

Genograma reprezintă o *reprezentare grafică a familiei* respective. Această genogramă constituie un *instrument-cheie* în teoria și terapia boweniană; ea asigură, prin vizualizare, o clarificare a proceselor emoționale ale familiei.

În mod frecvent, genograma conține:

- *evenimentele nodale ale familiei* (exemplu: evenimentele care au schimbat funcționarea familiei), cum ar fi nașteri, avorturi, divorțuri, separări, boli, accidente, dependențe (cum ar fi cea de alcool sau de drog), decese.

- *caracteristicile sistemului familial*, cum ar fi triumghiurile și separările emoționale, astfel încât sunt evidențiate procesele multi-generaționale care au modelat familia nucleară. De exemplu, cine cu cine vorbește mai des direct sau chiar la telefon, cine cu cine se ceartă, locul rezidenței (adică apropierea membrilor familiei, cine cu cine locuiește sau se vizitează) etc.

- *caracteristicile esențiale ale membrilor familiei*, care dau informații despre persoane, dar și despre modul de reacție, mai ales emoțional, al membrilor familiei în condiții de stres. Aceste informații se referă la originea culturală și etnică, statutul socio-economic, apartenența religioasă, profesie, hobby-uri, dar și caracteristicile de personalitate care au relevanță pentru membrii familiei implicate în terapie și mai ales regulile și căile de a face față conflictelor și momentelor tensionante, care cresc nivelul anxietății.

Genograma familiei servește drept instrument care îl ajută pe terapeut să înțeleagă sistemul emoțional al familiei respective. De asemenea, funcționează ca ghid în terapie și poate fi împărtășit familiei, discutat cu aceasta, ca o componentă a procesului terapeutic, pentru facilitarea unor *insight*-uri referitoare la procesele emoționale și la nivelul de diferențiere.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Enăchescu, C., *Tratat de psihosexologie*, Editura Polirom, Iași, 2003
2. Mitrofan, I., Ciupercă, C., *Psihologia vieții de cuplu – între iluzie și realitate*, Editura Sper, București, 2002
3. Mitrofan, I., Vasile, D., *Terapii de familie*, Editura SPER, București, 2001
4. Mitrofan, I., Ciupercă, C., *Introducere în psihosexologie și psihosexologia familiei*, Edit. Press „Mihaela”, București, 1998

ANALIZA DATELOR

Lector univ. dr. **CRISTIAN POMOHACI**

OBIECTIVE

Familiarizarea studenților cu folosirea noțiunilor predate la informatică și statistică în vederea analizei și interpretării datelor rezultate în urma prelucrării datelor culese din teren și cu noi metode de prezentare a datelor și modul în care acestea pot fi realizate cu ajutorul computerului.

I. CURS INTRODUCATIV

Rolul și locul analizei datelor în cercetarea sociologică. Analiza datelor ca drum între datele cuprinse în statistica primară și informația ce ne apropie de cunoașterea fenomenului.

II. INSTRUMENTE DE PREZENTARE A DATELOR

Diagrame, scheme și rolul lor în analiza datelor.

III. INSTRUMENTE STATISTICE CLASICE DE PRELUCRARE A DATELOR

Indici statistici, teste statistice parametrice, corelații, regresii. Pericolul „matematicizării” forțate a cercetării.

IV. ALTE INSTRUMENTE STATISTICE DE PRELUCRARE A DATELOR

Teste neparametrice: testul medianei, testul semnului, testul Wilcoxon. Teste neparametrice de corelație.

V. INSTRUMENTE DE STOCARE ȘI PREZENTARE A REZULTATELOR

Baze de date, grafuri.

VI. PROGRAME SPECIALIZATE ÎN CERCETAREA SOCIOLOGICĂ

Prezentarea SPSS. Înregistrarea datelor în SPSS. Realizarea de diagrame în SPSS. Asemănări și diferențe între SPSS și Excel.

VII. PRELUCRAREA DATELOR CU AJUTORUL COMPUTERULUI

Realizarea unei baze de date în SPSS și în Excel. Inserarea acestora în raportul de cercetare.

VIII. STUDII DE CAZ

IX. FINALIZAREA CERCETĂRII

Concluzii parțiale, concluzii finale. Noi direcții de continuare a cercetării.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Pomohaci, C., Vasilescu, E., *Informatică și instruire asistată de calculator*, Editura Fundației România de Mâine, București, 2002.
2. Rateau, P., *Metodele și statisticile experimentale*, Editura Polirom, Iași, 2004.
3. Rotariu, T., Bădescu, G., Culic, I., Mezei, E., Mureșan, C., *Metode statistice aplicate în științele sociale*, Editura Polirom, Iași.
4. Rotariu, T., Iluț, P., *Ancheta sociologică și sondajul de opinie*, Editura Polirom, Iași, 1997.

PSIHANALIZĂ

Lector univ. drd. **RODICA MATEI**

OBIECTIVE

Însușirea conceptelor cheie cu care operează psihanaliza modernă ca teorie psihologică și psihopatologică; cunoașterea principiilor fundamentale ale psihanalizei contemporane; dobândirea capacității de a opera cu noțiuni de bază ale psihopatologiei psihanalitice și a abilității de a aplica aceste cunoștințe în diferite domenii ale psihologiei; discernerea esenței demersului terapeutic specific psihoterapiilor dinamice și dobândirea capacității de a interpreta și depista motivele ce determină diferite manifestări afective și comportamentale ale subiectului uman; aplicarea cunoștințelor dobândite pentru prevenirea sau situațiilor de criză ce apar în cursul dezvoltării psihice.

I. NOȚIUNI INTRODUCTIVE

Psihanaliza s-a născut din preocuparea lui Freud față de originile și mecanismele comportamentelor ce intră în domeniul psihopatologiei. Doar ulterior el a construit, pe baza datelor acumulate din experiența sa psihanalitică, un model de structurare a psihismului și a postulat principiile de funcționare ale acestuia. Există, desigur, o serie de alte modele explicative ale tulburărilor psihopatologice, cel comportamental, cel fiziologic, cel cognitivist. Specificul modelului psihodinamic fiind situarea conflictului intrapsihic, inconștient, la baza genezei tulburărilor psihopatologice. Acest conflict se naște din neconcordanța, chiar contradicția, care apare între tendințele caracteristice diferitelor instanțe care intră în alcătuirea psihismului, el fiind cu atât mai patogen cu cât este mai greu de conștientizat. Eul, în tentativa de a rezolva conflictul, mobilizează o serie de mecanisme de apărare, care vor genera un anumit echilibru în psihism,

echilibru ce poate fi însă patogen, dacă are drept rezultat distorsionarea realității sau inhibarea energiei psihice.

Freud, entuziasmat de descoperirile sale, a relevat și accentuat rolul forțelor inconștiente și al sexualității în dinamica psihică, astfel că deseori psihanaliza a fost suspectată de pansexualism și considerată o abordare *abisală* a psihismului. Noile teorii psihanalitice relevă însă, pornind de la descoperirile lui Freud, rolul mediului social în care se dezvoltă individul (teoria relațiilor de obiect), precum și rolul sentimentului de sine (*teoria self-ului*) în evoluția individului și în geneza tulburărilor psihice.

Modelul psihanalitic completează celelalte abordări psihopatologice și este indispensabil pentru înțelegerea acestora din punct de vedere psihodinamic. Descoperirea rolului pe care îl joacă forțele intrapsihice, conflictul dintre acestea și mecanismele de apărare puse în funcțiune în tentativa de rezolvare a acestui conflict, au deschis calea către o abordare psihopatologică complet diferită față de cea psihiatrică.

II. DEFINIREA ȘI ISTORICUL PSIHANALIZEI

Psihanaliza este o disciplină care s-a dezvoltat inițial ca metodă de cercetare empirică și inductivă. Această metodă consta în descoperirea semnificației inconștiente a cuvintelor, acțiunilor, viselor, fantasmelor unui subiect folosind asocierile libere ale acestora. Psihanaliza a fost creată de S. Freud care a introdus pentru prima dată acest termen în 1896 în articolul „Ereditatea în etiologia nevrozelor”. Freud era un spirit aplecat către analiză, dar care se ferea de speculațiile filosofice sterile. El a studiat medicina, fiind un spirit meticolos, empiric, care acorda importanță rigurozității științifice. Cu toate acestea, era preocupat de natura umană mai mult decât de alte aspecte ale naturii. El a lucrat inițial ca cercetător al fiziologiei sistemului nervos cu Ernst Brücke, apoi cu Josef Breuer (1876-1882), un mare fiziolog, care spera ca descoperirile și metodele din științele naturii să poată fi transpuse în studierea gândirii și acțiunii umane. În 1885 a lucrat cu Charcot la o cercetare despre cauzele neurologice ale afaziei și de la el a învățat arta de a deosebi bolile mentale de cele somatice, ceea ce era rar pe atunci. Charcot studia, de asemenea, isteria și descoperise faptul că aceasta este o suferință reală și nu simulare, deși nu există cauze organice ale tulburărilor somatice. În 1889 lucrează cu Bernheim aplicând hipnoza pe care o abandonează ulterior. În 1894, în primul său articol

„Despre psihonevrozele de apărare” el vorbea despre analiza psihică sau analiza hipnotică. Deși era medic neurolog și cercetător în fiziologia sistemului nervos, a constatat în lucrul cu pacienții cu tulburări psihice că elementul patogen este legat de un anumit eveniment din viața subiectului, față de care subiectul a reacționat printr-un ansamblu de idei și de emoții. Inițial, Freud considera că vindecarea se realizează prin descărcarea reacției afective pe care subiectul a avut-o față de anumite evenimente traumatice, și pe care acesta și-a inhibat-o în momentul producerii lor. El folosea hipnoza și sugestia pentru a ajuta pacientul să își reamintească și să retrăiască evenimentul respectiv. Ulterior, el a renunțat la aceste procedee de căutare insistentă a elementului patogen și a recurs exclusiv la tehnica asocierii libere deci a exprimării spontane a pacientului, pentru a obține materialul refulat. Această tehnică a fost introdusă progresiv între anii 1892-1898, pe măsură ce Freud a constatat dezavantajele celorlalte metode. El văzuse în hipnoză o modalitate de a pune în lumină legile psihologice care guvernează viața mentală a oricărui om sănătos. Lucrând cu Charcot în clinica Salpêtrière din Paris, el începe să caute cauzele psihologice ale isteriei. Constată că *a asculta spusele pacientului* este o veritabilă *metodă de cunoaștere și de terapie*. Ajunge la concluzia că istericul suferă de amintiri (reminiscente) și că metoda hipnozei nu dă rezultate durabile, căci simptomele nu dispăreau sau erau înlocuite cu altele, chiar dacă se descoperea prin regresie hipnotică o traumă. Prin tehnica asocierii libere evenimentul patogen era adus la lumină, adică la nivel conștient, materialul refulat fiind astfel supus elaborării mentale. Mai mult, experiența clinică a relevat că nu întotdeauna există un eveniment marcant care să aibă valoare patogenă, ci este vorba de semnificația pe care subiectul o conferă evenimentelor, semnificație care iese la iveală doar prin asocieri libere.

Freud a introdus, astfel, termenul de realitate psihică care desemnează modul în care subiectul percepe lumea exterioară, modul în care subiectul corelează evenimentele de viață, semnificația pe care el le-o atribuie. În practica sa clinică, Freud a constatat că o serie de pacienți relatau scene în care erau victime ale seducției adulților sau fraților mai mari atât de des încât a considerat drept cauză a tulburărilor nevrotice, traumatismele infantile. Astfel, între 1895-1897 el a creat „Teoria seducției infantile”, pe care a abandonat-o deoarece și-a dat seama că cea mai mare parte dintre aceste scene erau imaginare, erau produsul construcțiilor fantasmatiche ale subiecților și nu trăite. Cu toate acestea, rolul lor patogen

este la fel de important. Fantasmelor au o realitate psihică diferită de realitatea materială, dar ele joacă rolul predominant în nevroze.

III. FUNCȚIONAREA APARATULUI MENTAL ÎN CONCEȚIA PSIHANALITICĂ

1. PUNCTUL DE VEDERE DINAMIC

Fenomenele psihice sunt descrise de psihanaliză ca fiind rezultatul interacțiunii dintre forțe ce generează tensiuni. Aceste forțe pot fi orientate în același sens sau în sensuri opuse. Psihanaliza a substituit concepția statică a lui Janet despre psihism, cu o concepție dinamică. De exemplu, în ceea ce privește nevroza obsesională, Janet considera că simptome ca inhibiția, abulia, îndoiala se datorează unei astenii psihice, în timp ce Freud considera că sunt rezultatul unui conflict între forțele psihice.

Atributul „dinamic” se referă și la faptul că inconștientul nu este definit doar descriptiv, nu conține doar idei latente și inerte, ci ele sunt în permanentă mișcare, exercită continuu o presiune pentru a intra în conștient și se asociază între ele pentru a reuși acest lucru. Astfel, simptomele nevrotice, actele ratate, visele reprezintă produsul unor astfel de asocieri.

- Conform teoriei freudiene, funcțiile psihice pot fi considerate expresii ale funcției fundamentale a organismului viu, care este excitabilitatea. Funcțiile psihice trebuie abordate din același unghi de vedere ca cel al abordării funcțiilor sistemului nervos în general. Psihanaliza vede în fenomenele mentale un rezultat dinamic al interacțiunii forțelor ce tind către scăderea tensiunii și forțelor care se opun acestei descărcări. O explicație dinamică se referă la mecanismul producerii fenomenelor psihice. Psihanaliza nu descrie rezultatul comportamentului manifest, ci caută originea. Tensiunea în viața psihică este de natură internă, chiar dacă sursa ei este externă. Pentru ca un eveniment din realitate să provoace o reacție psihică el trebuie perceput și prelucrat de psihism. De exemplu, pentru ca o persoană să ne provoace o reacție de teamă este necesar să asociem imaginea acelei persoane cu ideea de pericol. Excitația externă sau nevoia fiziologică au un corespondent în psihism, și anume o imagine (reprezentare) sau o idee care reclamă descărcarea imediată. Există forțe care inhibă descărcarea și forțe care o facilitează. Dinamica vieții psihice are la bază conflictul dintre instinctele care cer descărcare și

realitatea care se împotrivesc descărcării pentru că nu este permisă de condițiile obiective sau de normele culturale.

Instinctul este trebuința biologică primară manifestată automat, preformat, tipic. Comparativ cu animalele, omul nu este ghidat de instincte. El are pulsuni care sunt reprezentantul psihic al nevoilor instinctuale primare, cu alte cuvinte înainte de a determina un comportament, nevoia primară ajunge în conștient prin imagini. Tensiunile nu se descarcă imediat și complet ca la animale. Dinamica psihică este guvernată de câteva principii:

a. *principiul plăcerii* care are la bază principiul homeostaziei al lui Cannon sau principiul constanței al lui Fechner: organismul viu funcționează astfel încât să mențină tensiunea între anumite limite. Scăderea tensiunii este trăită ca o plăcere. Omul caută mereu să reducă tensiunea provocată de nesatisfacerea nevoilor.

b. *principiul Nirvana* introdus în psihanaliză de Barbara Low: omul tinde către o stare de completă absență a tensiunii. Dar absența totală a tensiunii nu este specifică organismului viu, ci materiei anorganice. Deci niciodată tensiunea nu scade complet, cât timp există viața există și nevoi, deci și tensiune.

c. *principiul realității* care apare din interacțiunea cu mediul o dată cu dezvoltarea Eului. Conform lui, satisfacerea nevoii trebuie amânată în funcție de cerințele realității (exemplul cu copilul care își reprimă dorința de a călca în baltă). Există o plăcere și în principiul realității și aceasta este dată de capacitatea de a controla descărcarea.

Din punct de vedere dinamic există deci forțe care sunt în conflict. Acest fenomen se manifestă atât la omul nevrotizat, cât și la cel normal. Atunci când tendința la descărcare și la inhibiție sunt de forțe egale apare patologia nevrotică. Altfel, se optează inconștient pentru o soluție sau alta (exemplu: cu nevroza gospodinei sau cu fobia. *Ce-mi pasă* sau comportament de evitare).

2. PUNCTUL DE VEDERE ECONOMIC

Conform punctului de vedere economic, procesele psihice posedă o dimensiune cantitativă și anume sunt investite cu o anumită cantitate de energie psihică. Între cele trei instanțe psihice (Sinele – Seul, Eul și Supraeul) există o anumită distribuție de energie psihică, care se poate modifica pe parcursul dezvoltării psihice a individului. După Freud,

perspectiva economică constă în „tentativa de a urmări destinul cantităților de excitație și de a ajunge la o estimare cantitativă a mărimii lor”.

Fiecare instanță psihică este caracterizată de o anumită cantitate de energie care se asociază cu ideile și reprezentările specifice fiecărei instanțe.

Freud a ajuns la perspectiva economică asupra proceselor psihice pornind de la experiența sa clinică. El a făcut mai multe constatări:

- că simptomul nevrotic are un caracter irepresibil, este mai puternic decât voința pacientului (de aceea este o eroare să sugerăm pacientului că vindecarea depinde de el căci nu am face decât să îl culpabilizăm).

- că există o corelație între simptomele nevrotice și perturbările vieții sexuale. Inițial el a considerat că imposibilitatea descărcării nevoii sexuale duce la descărcarea tensiunii sexuale pe altă căi, indirecte și nespecifice (de exemplu, atacuri de panică), însă, ulterior el a descoperit rolul crucial al sexualității în geneza nevrozei și, în general, în edificarea personalității. Aceste descoperiri au fost uimitoare pentru Freud și scandaloase pentru contemporanii săi, ceea ce a dus la a suspecta teoria psihanalitică de pansexualism, la a considera că ea reduce și explică totul prin sexualitate. Psihanaliza însă se referă și se interesează de sexualitate doar în măsura în care ea ne definește ca ființe ce aparțin unui sex, care apar pe lume ca urmare a unui act sexual și care au nevoi sexuale.

- că dacă există blocaje ale descărcării energiei psihice (de exemplu, blocarea descărcării reacției față de un eveniment traumatizant), facilitarea acestei descărcări – catharsis – duce la ameliorarea stării psihice. Inițial scopul terapiei psihanalitice era *catharsis*-ul

- a constatat în cursul tratamentului fenomenul separării afectului de reprezentarea de care era atașat la origine. De exemplu: Micul Hans separă reprezentarea tatălui de afectul de teamă și vinovăție pe care îl leagă de imaginea cailor.

Există, deci, o veritabilă încărcătură afectivă care se deplasează de la un element la altul de-a lungul lanțului asociativ. Freud face analogie cu excitația ce se deplasează de-a lungul lanțului neuronal. Forța psihică presupune energie. Această energie nu poate fi măsurată, ea poate fi doar observată și vine din energia vitală, instinctuală. Forța pulsională diferă în funcție de particularitățile individuale, este analoagă „forței temperamentale”. Ne putem da seama de această energie atunci când cineva care nu a reacționat într-o situație, reacționează exagerat în altă situație. Această

energie totală poate fi pusă în serviciul diferitelor instanțe (sine eu supraeu) ale aparatului psihic. Inițial, această energie aparține Sinelui, după vârsta de 1 an începând să treacă în slujba eului în formare și după 3 ani a supraeului. Acest lucru este demonstrat de momentele de pubertate și de menopauză, iar la femei sarcină și alăptare. Aceste fenomene patologice uneori sunt reversibile, fac parte din însăși dezvoltarea psihică a individului respectiv. Eul poate controla această energie prin elaborarea lui mentală, prin cuvinte. *A comunica înseamnă a da eului instrumente de control* ca energia să nu fie haotică. O oarecare creștere a excitației poate produce plăcere până la un anumit prag, după cum o diminuare a excitației sub un anumit prag produce neplăcere.

3. PUNCTUL DE VEDERE STRUCTURAL (TOPOLOGIC)

Psihanaliza folosește termenul de *aparat psihic*, subliniind astfel diferențierea lui în cele trei instanțe, precum și cele trei nivele de prelucrare a informației, *inconștient*, *preconștient* și *conștient*. Aparatul psihic are capacitatea de a gestiona energia pulsională astfel încât să fie menținut un anumit echilibru adaptativ. Există o structură înăscută care determină cantitatea de energie disponibilă, capacitatea individului de a elabora această energie. Prima dată, Freud definește aparatul psihic în „Interpretarea viselor”, la 1900, ca pe o organizare complexă de sisteme, fiecare având o funcție specifică și un mod de operare specific. Funcția fundamentală a aparatului psihic este de a menține la cel mai scăzut nivel posibil tensiunea internă.

Când vorbim de punctul de vedere structural ne referim la nivele și la instanțele aparatului psihic. În prima topică a aparatului psihic, Freud distinge trei nivele.

Conștientul cuprinde acele aspecte ale vieții psihice de care putem să ne dăm seama la un moment dat și pe care ni le putem reprezenta. Acestea pot fi idei, senzații, sentimente, comportamente care intră în câmpul atenției individului. De exemplu, gesturi pe care le facem fără să ne dăm seama și de care devenim brusc conștient dacă cineva ne atrage atenția. Preconștient, cuprinde acele conținuturi care deși nu sunt în centrul conștient pot fi accesate oricând, sunt disponibile. Conținutul acestui sistem este constituit din reprezentări ale obiectelor asociate cu reprezentări ale cuvintelor asociate cu ele. Principiul după care funcționează sistemul preconștient-conștient constă în descărcarea lentă și controlată a tensiunii pulsionale, conform cu cerințele realității. Funcțiile psihice conștiente sunt *percepția*,

atenția, gândirea, memoria. Funcționarea sistemului conștient-preconștient are la bază procese de tip secundar, prin care energia psihică este mai întâi legată de reprezentări adică acestora li se atribuie semnificații, iar apoi descărcată. Reprezentările sunt investite stabil, iar satisfacția este amânată. Procesele secundare au o funcție reglatoare vizând inhibarea proceselor primare.

Inconștientul cuprinde acele conținuturi pe care nu le putem evoca. Psihismul cheltuiește o cantitate importantă de energie psihică pentru a menține în inconștient aceste conținuturi care presează să intre în conștient. Inconștientul este caracterizat de procesele primare prin care energia psihică este liberă, trecând de la o reprezentare la alta. Sunt investite reprezentările legate de satisfacerea dorinței. Mecanismele principale sunt condensarea și deplasarea. Prin *deplasare* înțelegem deplasarea de la o reprezentare la alta a întregii cantități de afect; legată de deplasare este *existența simbolizării*. Prin *simbolizare* înțelegem procesul prin care un obiect îl poate reprezenta pe altul pe baza unei singure trăsături. Astfel, obiectele devin legate prin lanțuri asociative. Condensarea este însumarea mai multor cantități de afect și legarea lor de o unică reprezentare. Inconștientul nu este haotic, ci are deci legi proprii de funcționare. Un principiu de bază este cel al economiei psihice prin care reprezentările nu sunt separate, ci formează complexe investite cu afect. Astfel, se explică supradeterminarea simptomului nevrotic, adică el este rezultatul mai multor cauze care acționează simultan; elementele inconștiente se organizează în secvențe de semnificație la diferite niveluri pentru înțelegerea cărora sunt necesare mai multe niveluri de interpretare. În inconștient este posibilă existența simultană a contrariilor, ambivalența. În inconștient nu există temporalitate, evenimentele stocate acționând ca și cum ar fi actuale. Descărcarea tensiunii este imediată, iar satisfacerea poate fi legată fie de un obiect real și de reprezentarea lui (satisfacție halucinatorie).

A doua topică se referă la cele trei instanțe. Orice fenomen psihic face parte din una din ele. Sinele este sursa de energie primară furnizată de instincte. Eul este nucleul Conștient-ului prin funcțiile lui de observare, evaluare rațională, decizie.

Sinele nu este echivalent cu Conștientul și nici eul cu Inconștientul. Deși eul este legat de apariția stării de conștiență, el are mecanisme de apărare care funcționează Inconștient.

Supraeul se naște din eu pe baza interdicțiilor parentale. Cultura, educația se folosește de iubire pentru a interzice satisfacerea dorințelor. Nevoia de iubire creează supraeul prin integrarea experiențelor permise și nepermise din primii ani de viață. Este sediul unor forțe inhibitorii care acționează de asemenea inconștient. De multe ori aceste forțe se fac simțite sub forma fricii de pedeapsă și a sentimentelor de vinovăție. Supraeul mai include și formațiuni ca idealul eului care este parțial preconștient parțial inconștient și este legat de fantezmele din copilărie și de standardele parentale precum și de modele din adolescență.

IV. FUNCȚIONAREA PSIHICĂ

În înțelegerea fenomenelor psihice trebuie să ținem cont de cele trei aspecte structural, economic și dinamic. Acesta constituie sistemul de referință în funcție de care ne orientăm în diagnoză și terapie. Simptomul trebuie explicat în termeni de conflict între diferite instanțe, de mecanisme de apărare folosite, de cantități de energie implicate de o parte și de cealaltă.

Aceste contra forțe sunt specializate, ele fac o excitație să nu se descarce pentru că nu este posibil (interdicție dată de eu) sau nu este voie (interdicție dată de supraeu). Întotdeauna avem de a face cu un conflict. Structurarea psihismului în cele trei instanțe permite o descriere sistematică a diferitelor forțe și funcții ce acționează concomitent. Aceste forțe au scopuri contradictorii sau incompatibile ceea ce dă naștere conflictului psihic fie între diferite instanțe fie între psihism și mediu. Mai exact, o pulsione a sinelui caută satisfacerea imediată și directă, dar intră în conflict cu o interdicție ce ține de supraeu și cu anticiparea pericolului de către eu.

Dar pulsionea trebuie satisfăcută căci încărcătura sa afectivă nu este redusă prin simpla interdicție. Reprezentarea poate fi refulată și obiectul dorinței uitat, dar afectul rămâne și fie este atașat altei reprezentări, fie se transformă în contrariul lui și este atașat aceleiași reprezentări, fie se transformă în angoasă. Intensitatea afectului depinde de gradul în care a fost investit obiectul dorinței și de măsura în care satisfacerea a fost interzisă. Uneori atașarea afectului de o altă reprezentare dă naștere unui simptom. Acest lucru va determina limitarea angoasei și descărcarea ei prin simptomul respectiv dă subiectului o stare imediată de bine (de exemplu, după un atac de panică). Refularea nu afectează decât reprezentarea,

energia psihică atașată reprezentării se acumulează și determină o stare de tensiune pe care subiectul o trăiește sub formă de angoasă care caută să se descarce sub forma unui simptom. Forma simptomului va fi rezultatul unui echilibru între sine, eu, supraeu și realitatea exterioară. Funcția principală a eului este menținerea acestui echilibru. Deoarece forțele care acționează sunt variabile, echilibrul trebuie să fie dinamic și deci depinde de capacitățile adaptative ale eului. Simptomul este un compromis între exigențele sinelui, eului și supraeului.

În nevrozele simptomatice trăirea de bază a pacientului este că ceva străniu, străin și incontrollabil se întâmplă cu el, ceva care scapă capacității lui de control, ceva care este străin de integritatea lui morală și străin de valorile lui morale (exemplu: conversia isterică). Există nevroze de caracter care se manifestă prin aceea că destinul individului în întregime reprezintă simptomul. În acest caz nu se mai poate delimita simptomul de personalitate. Ceea ce îi deosebește pe cei cu nevroză simptomatică de cei cu nevroză de caracter este conflictul interior care dă naștere, în primul caz, unui simptom străin de eu sau, în al doilea caz, unei anumite personalități conformă cu eu.

V. EVOLUȚIA PSIHOAFECTIVĂ A INDIVIDULUI

Concepția teoretică a lui Freud despre evoluția psihoafectivă a individului a fost elaborată pe baza experienței clinice din curele psihanalitice ale adulților din care a extras anumite ipoteze. Aceste ipoteze au fost și sunt confirmate și pe baza observării directe a comportamentului copilului. M Klein, D. Winnicott, Margaret Mahler, J Bowlby au utilizat cu precădere observația în studiile lor. Autoanaliza lui Freud l-a făcut să înțeleagă și să reconstruiască trăirile proprii și a contribuit la mai bună înțelegere a pacienților. Analiza personală ne face de asemenea să descoperim în propria noastră istorie elemente ce țin de evoluția obiectivă a individului. O critică a teoriei psihanalitice a fost aceea că Freud a reconstituit evoluția psihoafectivă normală a omului pornind de la psihopatologie, dar la fel se întâmplă cu studiile făcute pe creierul cu tumoare sau cu studiile anomaliilor genetice pe baza cărora se determină structura sănătoasă.

Evoluția psihoafectivă este o evoluție a pulsioniilor. Pulsionea este reprezentantul psihic al instinctului. Este un termen specific psihanalizei

care desemnează o energie care are origine somatică, dar se manifestă doar prin psihism. Pulsionea este caracterizată de forță motrice de o anumită sursă, de un anumit scop și de un anumit obiect.

- Forța are o anumită valoare, o direcție de acțiune în sensul că ea mobilizează fenomenele psihice.

- Sursa indică pe de o parte zona corporală în care ia naștere pulsionea, iar pe de altă parte energia psihică investită, deci ar avea o dublă natură somatică și psihică.

- Scopul este întotdeauna scăderea tensiunii

- Obiectul este cel prin care pulsionea se satisface. Spre deosebire de animale care sunt animate de instincte și care au un obiect precis, la om obiectul pulsionii este infinit variabil. Vezi perversiunile sexuale. Alegerea obiectului depinde de istoria personală, adică de relațiile semnificative și de modurile de satisfacere cele mai timpurii. Așa se constituie gusturile alimentare.

La nivel psihic, pulsionea se compune din reprezentarea pulsională, adică o urmă senzorială (de obicei vizuală, dar poate fi tactilă sau olfactivă) a trăirii satisfacerii pulsionale și din afectul care însoțește reprezentarea. Afectul are la rândul lui o dimensiune calitativă (tonalitatea afectivă bucurie ură tristețe etc.) și una cantitativă care se referă la intensitatea lui, la cantitatea de afect.

1. TEORII FREUDIENE ASUPRA PULSIONII

– Prima teorie ia în considerare două tipuri de pulsioni sexuale, care asigură perpetuarea speciei prin procreare și de autoconservare care asigură supraviețuirea individului prin autoprotecție. Energia specifică primului tip de pulsione a fost numită de Freud *libido*, iar pe cea de-a doua *interes al eului*. Pulsionile sexuale se sprijină, se desprind din cele de autoconservare. Inițial, funcțiile principale ale organismului vizează supraviețuirea (alimentare excreție etc.) apoi plăcerea care însoțește satisfacerea nevoilor devine întrucâtva autonomă. Freud explică astfel plăcerea suptului în lipsa hranei, dar și atașamentul de mamă ca obiect care potolește nevoile primare. Spre deosebire de Freud, Bowlby consideră că atașamentul reprezintă o nevoie primară, ca și celelalte nevoi ce vizează autoconservarea. Noțiunea de *sprijinire* presupune că fiecare pulsione ce vizează autoconservarea este însoțită de o pulsione sexuală parțială. Modurile de satisfacere specifice fiecărui stadiu de dezvoltare sunt deci

plăceri parțiale care se vor subordona la maturitate plăcerii genitale. Plăcerile parțiale se mai numesc și *plăceri de organ* (oral, anal și uretral). Autoconservarea era în sarcina eului, iar plăcerea în a sinelui.

– În 1914 Freud introduce noțiunea de *narcisism*, ceea ce introduce o diferențiere între autoconservare și dragoste de sine, adică eul are o parte de autoconservare și alta sexuală de investire libidinală a eului.

– În 1920 în *Dincolo de principiul plăcerii*, Freud introduce în fine un alt dualism pulsional, pulsinea de viață *libido* și pulsinea de moarte *destrudo*. Ambele își au originea în Sine, dar ulterior Eul devine sursa principală a libidoului, iar Supraeului a destrudoului. Este dualismului dragoste-ură unificare-descompunere, schimbare sau repetiție.

VI. STADIILE DEZVOLTĂRII PSIHOAFECTIVE

În evoluția individului dezvoltarea libidinală joacă un rol major care va influența întreaga viață psihică, adică și planurile cognitive, comportamentale și psihosociale. Trecerea de la un stadiu la altul presupune rezolvarea unor conflicte și poate să aibă ca efect apariția unor puncte de fixație care vor fi punctele slabe la care individul va regresa. Fiecare stadiu presupune o zonă erogenă specifică, o alegere a obiectului și un anumit tip de relații cu obiectul. În fiecare stadiu activitatea psihică are caracteristici specifice, determinate de activitatea pulsională.

1. STADIILE PREGENTALE

1.1. *Stadiul oral* – de la naștere până la 1 an. Activitatea fiziologică principală este hrănirea, deci absorbția de alimente dar și de informații în general. Zona erogenă este cea a buzelor, a gurii, esofagului și traheei până la stomac și plămâni, dar de asemenea a analizatorului vizual auditiv și cutanat. Activitatea psihică principală este cea de asimilare de informații vizuale, auditive, cutanate, de a interioriza elemente dinafară.

Obiectul pulsionii este sânul sau substitutul său. Relația cu mediul, cu mama în principal, se realizează prin intermediul funcției alimentare. Plăcerea orală, a suptului devine autonomă, nefiind neapărat legată de hrănire.

Scopul pulsionii este plăcerea autoerotică dată de stimularea zonei erogene și incorporarea obiectelor (hrană, informații). Prin incorporare copilul se simte una cu obiectul și aceasta este baza identificărilor și introiecțiilor ulterioare. A avea obiectul înseamnă la acest stadiu a fi una cu obiectul.

Abraham subdivide acest stadiu în stadiul oral primitiv, până la 6 luni, un stadiu de absorbție pasivă, în care sânul este perceput ca fiind gratifiant și frustrant totodată și stadiul oral sadic în care apare plăcerea mușcatului, o dată cu apariția dinților. Plăcerea orală devine agresivă, căci *a incorpora* înseamnă *a distruge, a rupe cu dinții*. Copilul va învăța să-și controleze pulsiunea destructivă, prin jocul de-a mușcatul. Plecând de la teoria lui Abraham, M Klein a descris un mod de funcționare psihică a copilului în stadiul oral care are la bază clivajul obiectului, separarea lui în obiect bun care gratifică și obiect rău care frustrează. Copilul va fantasma că atacă obiectul rău, și totodată se va teme să nu fie la rândul său atacat de el; pe de altă parte, fantasmează că încorporează obiectul bun astfel încât să devină permanent prezent. La sfârșitul stadiului, obiectul va fi perceput ca întreg, conținând ambele aspecte. Acum apare regretul și sentimentul de milă pentru răul produs. (Sau nu depinde de răspunsul primit din mediu, un copil maltrat e de presupus că nu va dezvolta empatie pentru victimele sale de mai târziu).

Conflictul relațional specific acestei perioade este întârțarea. Dacă are loc prea târziu, copilul o va percepe ca pe o pedeapsă pentru pulsunile sale oral agresive. Dacă vine prea devreme copilul poate să se fixeze pe o relație de tip oral pasiv. Întârțarea este pentru copil prototipul sfârșitului unei relații.

Interacțiunile cu mediul familial din acest stadiu vor constitui matricea relațiilor de mai târziu (sentimentul încrederii bazale descris de Erikson). Obiectele sunt percepute ca parțiale și dificil de localizat spațial, copilul nu diferențiază clar ce este în el și ce este în afara lui, ce este el și ce este celălalt. Este un stadiu caracterizat de narcisismul primar, sursă a eului ideal omnipotent în care obiectele care satisfac pot fi perceput ca părți din sine sau ca propriile creații (Winnicott). Copilul va începe către sfârșitul stadiului să devină conștient de obiectele exterioare, să le diferențieze. Va trăi de asemenea sentimentul lipsei, va percepe că tensiunea vine din interior, iar gratificarea din exterior. Când gratificarea întârzie, copilul devine conștient de faptul că este distinct de obiectul care gratifică. Când copilul este satisfăcut simte obiectul una cu el. Pentru Freud existența obiectului este percepută doar în absența lui.

La această vârstă există o identitate simbolică între hrană și mamă și dificultățile în relaționare se pot traduce direct prin tulburări alimentare

(anorexie, vomismente). Angoasele specifice sunt cele de a fi înghițit în stadiul oral pasiv și cele de a fi devorat în stadiul oral agresiv.

Gândirea este caracterizată de imagini pseudo halucinatorii, de imagini fantasmate. Acest lucru se observă clar din comportamentul copiilor care par că sug un sân imaginar sau că întind mâinile sau surâd chiar dacă nu este nimeni în preajmă. De asemenea, ceea ce apare în curele analitice legat de acest stadiu atestă o nediferențiere între fantasmă și realitate (paciente care percepeau jucăria ca fiind o parte a mamei).

Caracteristicile de personalitate legate de stadiul oral pasiv sunt nevoia de dependență, aversiunea față de orice inițiativă personală, aviditate și supunere ce alternează cu furie neputincioasă. Fixația la stadiu oral activ poate de tulburări de vorbire (bâlbâială, inhibiție verbală) sau inhibarea oricărei forme de expresie; când agresivitatea specifică stadiului a fost violent reprimată sau vorbărie excesivă, personalitate revendicativă sau veșnic nemulțumită.

1.2. *Stadiul anal*

Acoperă al doilea an de viață, iar principala funcție psihică și fiziologică este controlul. A controla sau a fi controlat este conflictul specific acestui stadiu. Plăcerea anală, rezultată din excreție, devine conflictuală datorită încercărilor celor din jur de a educa excreția. Zona erogenă nu este doar cea sfincteriană, ci cuprinde și intestinul gros, precum și musculatura în ansamblu. La acest stadiu copilul va avea de ales între a păstra obiectele interiorizate sau a le expulza după ce le-a distrus.

Obiectul pulsionii ar fi, în sens fiziologic, fecalele care pot fi expulzate sau reținute, dar în sens psihologic este mult mai complex, se referă la mamă, la persoanele semnificative care funcționează ca un obiect parțial ce trebuie controlat, manipulat, astfel încât copilul să-și afirme autonomia. În acest stadiu va apărea plăcerea de a manipula obiectele și persoanele din jurul său și dinăuntrul său.

Scopul pulsionii este deci dublu: plăcerea autoerotică obținută prin stimularea zonei anale prin eliminarea sau retenția fecalelor, pe de altă parte, o încercare de a se impune asupra obiectelor și persoanelor pe care începe să le diferențieze. A expulza sau a ține în interior sunt acțiuni prin care se face diferența interior/exterior sine și altul și de asemenea prin care se pot face negocieri cu adultul.

Abraham distinge două faze: sadic anală expulzivă de la 1 an la 1, 5 ani, în care expulzarea nestăpânită a obiectelor distruse căpăta rolul de a-l sfida pe adult. Faza masochistă anală retentivă de la 1, 5 ani la 2 ani, în care este căutată activ plăcerea pasivă de a reține fecalele, ceea ce nu este doar masochist, dar și sadic, căci e vorba de a-l frustra pe adult de ceea îi pare copilul a fi prețios pentru el, și deci considerat ca un cadou.

Stadiul anal devine astfel stadiul ambivalenței maxime, căci același obiect poate fi conservat sau eliminat, și în funcție de momentul și locul expulziei poate fi obiect gratifiant sau frustrant pentru anturaj. (Copilul care stă pe oală ore în șir și apoi face în pantaloni). Freud descrie jocul Fort-Da cu mosorul, în care copilul caută obiectul dispărut care nu simbolizează doar prezența și absența mamei, ci și puterea de a controla relația cu altul (plăcerea de a-l vedea pe adult aducând jucăria dispărută); este vorba și de comunicarea cu adultul, în care unei acțiuni a copilului i se răspunde cu o reacție a adultului.

Ca atare, educația toaletei nu trebuie să fie nici prea precoce, nici prea rigidă astfel încât copilul să aibă timp să simtă că are o anumită putere asupra celuilalt (ceea ce reprezintă o condiție a recunoaște existența acestuia, și de asemenea a confirmării de către celălalt a existenței copilului) și de a nu se identifica cu un supraeu parental prea tiranic. Curățenia sfincțieră nu se poate realiza decât ca urmare a unei bune integrări a fazei anale retentive.

Relația de obiect de tip anal presupune ambivalența iubire-ură, sadism-masochism și este sursa bisexualității psihice fundamentale.

Sadismul presupune distrugerea obiectului exterior, dar și conservarea lui în interiorul subiectului pentru a-l putea controla și manipula. Prin sadism copilul își descoperă puterea asupra sieși și asupra altora, sentimentul de atotputernicie și descoperă, de asemenea, sentimentul proprietății, în măsura în care simte că fecalele sau obiectele îi aparțin.

Masochismul corespunde căutării active a plăcerii date de trăirile dureroase, plăcerea bătăii la fund este rezultatul deplasării plăcerii anale către pielea feselor. O exagerare a unor astfel de pedepse duce la o erotizare crescută a acestei zone.

Bisexualitatea își are sursa în dubla capacitate a rectului de a fi excitat prin dilatare sau penetrare (tendențe pasive feminine) și de a fi un organ excretor care să controleze expulzia (tendențe active masculine). Ca atare în

acest stadiu își au geneza tendințele homosexuale, imaginile masculine și feminine și tendințele active sau pasive în comportament.

1.3. *Stadiul uretral sau falic*

Anunță și precede conflictul Oedip. În acest stadiu se realizează o relativă unificare a pulsionilor parțiale specifice stadiilor anterioare. Conflictul principal este legat de constatarea absenței-prezenței penisului. Stadiul are loc în jurul vârstei de 3 ani și din punct de vedere psihologic reprezintă o perioadă a afirmării de sine. Zona erogenă specifică este uretra cu dubla plăcere a eliminării și retenției. Există o plăcere autoerotică, precum și una obiectală, legată de celălalt (a urina pe altul). Legat de plăcerea eliminării poate apărea plăcerea masturbării. De asemenea, poate apărea enurezis legat de fantasme masturbatorii inconștiente. Plăcerea eliminării are o conotație activă (a controla, amâna eliminarea) și una pasivă (a lăsa să curgă). Capacitatea de control a sfincterului vezical dă naștere la un sentiment de mândrie și încredere în sine. Dacă există eșec în privința controlului apar sentimente de rușine și ambiția de a reuși. Ambiția este un indiciu al luptei contra sentimentului de rușine.

În acest stadiu începe să se manifeste curiozitatea sexuală a copilului. El devine conștient de diferența anatomică dintre cele două sexe, adică absența-prezența penisului. De aici apare o reacție de negare a acestei diferențe atât la băieți, cât și la fete. Băiatul va nega castrarea prin negarea sexului feminin, menținându-și convingerea că cel puțin mama are penis. Fata își va manifesta invidia de penis, nutrirind convingerea că el îi va crește ulterior, sau adoptând atitudini băiețești (jocuri cu băieții, plăcerea riscului). Tot acum apar fantasme legate de relația sexuală dintre bărbat și femeie și un anumit exhibiționism și voyeurism. Prin sublimare, curiozitatea sexuală se poate transforma în curiozitate intelectuală, dar inhibarea celei dintâi poate duce la inhibarea celeilalte.

În „Pulsiuni și destine ale pulsiunilor” (1915), Freud arată că nevoia de cunoaștere este legată de curiozitatea intelectuală. Această nevoie are trei destine posibile: poate fi inhibată și apărea chiar inhibiție intelectuală și retard; poate fi erotizată ducând la apariția nevrozei obsesionale; poate fi sublimată. Dacă pulsiunea epistemologică de sexualizată se întoarce asupra curiozității sexuale, poate determina psihoza paranoică sau dorința de a deveni psihanalist.

Copilul elaborează în acest stadiu teorii sexuale infantile în funcție de informațiile pe care le are și de capacitatea sa de a înțelege realitatea. De exemplu; teorii privind fecundarea prin ingestia de alimente, sărut, micțiune sau exhibarea reciprocă a organelor genitale; teorii privind nașterea prin anus, buric, extracție chirurgicală. Există și o concepție sadică privind actul sexual. Stadiul falic este un stadiu pregenital, căci penisul nu este perceput ca un organ genital cu rol în reproducere, ci este doar un simbol al puterii sau integrității corporale. Copilul este centrat pe sine și nu pe celălalt, cum se întâmplă în sexualitatea matură. Angoasele specifice sunt cele de castrare.

1.4. *Complexul Oedip*

Apare între 4-7 ani. El reprezintă conflictul de bază care duce la structurarea grupului familial și a societății umane prin interzicerea incestului. În viața psihică a individului, depășirea lui asigură trecerea de la autoerotism la orientarea către obiecte, persoane externe. Complexul Oedip joacă un rol crucial în constituirea Supraeului și ai Idealului Eului. Complexul Oedip ilustrează faptul că omul se constituie în mod normal prin raportare la două obiecte externe și nu prin menținerea unei relații duale (mamă-copil).

Angoasa de castrare este diferită de cea din perioada anterioară pentru că este mai puțin centrată pe sine și mai mult centrată pe obiectele externe. Castrarea înseamnă acum nu doar o pierdere a penisului și a puterii, ci și o limitare a relației cu celălalt. Angloasa de castrare își are originea în constatarea diferenței dintre sexe și nu în amenințările celor mari legate de masturbare. Ele nu au decât un rol de confirmare sau de exacerbare a acestei angoase.

Complexul Oedip cunoaște două forme: pozitivă și negativă. Cea pozitivă se referă la atracția față de părintele de sex opus și rivalitatea față de părintele de același sex. Cea negativă se referă la atracția față de părintele de același sex și rivalitate față de părintele de sex opus. Aceste două forme alternează la unul și același individ, astfel încât ceea ce resimte este ambivalență față de mamă și tată.

Există diferențe în apariția și evoluția complexului Oedip între fată și băiat. La băiat, complexul Oedip nu presupune o schimbare a obiectului inițial al iubirii (mama), pe când la fată, o astfel de schimbare trebuie să aibă loc. Astfel, se explică faptul că deseori identificările feminine ale fetei sunt mai puternice decât identificările masculine ale bărbatului. La băiat,

angoasa de castrare determină renunțarea la dorința de a o avea pe mamă numai pentru el. La față însă, angoasă de castrare este cea care inițiază problematica oedipiană, căci în momentul în care constată diferența dintre sexe, ea va dori să se apropie de tată și se va îndepărta de mamă. De aceea, rezolvarea problematicii oedipiene va fi mai lentă la față, durând câțiva ani.

Iubirea oedipiană presupune două conflicte:

– un conflict interior, căci atracția față de unul dintre părinți implică oarecum renunțarea la celălalt, de aici apare regretul față de părintele respins.

– un conflict exterior determinat de teama față de pedeapsa din partea părintelui „respins”.

Acestea explică de ce reacțiile anxioase și depresive, ca și cele fobice sunt frecvente în cursul fazei oedipiene, fiind legate de tema de a nu pierde iubirea părintelui de același sex din cauza rivalității. În ceea ce privește identificarea, complexul Oedip marchează o etapă decisivă, pentru că pune bazele identității sexuale care nu se referă doar la a avea sau nu penis, ci la întreaga personalitate feminină sau masculină și la atitudinile și relațiile interpersonale pe care această identitate le presupune.

În acest stadiu, prin interiorizarea interdicțiilor parentale, se formează Supraeul și Idealul Eului.

2. PERIOADA DE LATENȚĂ

Are loc între 7-12 ani, fiind în general o perioadă lipsită de conflicte interioare. Persistă însă conflictele din stadiile precedente, chiar dacă nu apar în plan manifest. Educația și învățământul induc o anumită obsesionalitate prin impunerea unor ritmuri și a unei anumite discipline. Copiii învață să se supună unor reguli și să dezvolte formațiuni reacționale (dezgust, pudoare, rușine, timiditate).

În această perioadă apar sentimente de tandrețe, respect față de imaginile parentale datorită sublimării tendințelor erotice față de părintele de sex opus și transformării în contrar a tendințelor agresive față de părintele de același sex. Gândurile și comportamentele sunt treptat desexualizate datorită refulării care acționează ca mecanism de apărare al Eului, permițând sublimarea. Prin sublimare se renunță la scopurile pulsionale în favoarea unor scopuri social acceptabile, ceea ce duce la creșterea interesului copilului pentru cunoaștere, învățătură în general. Copilul va deplasa conflictele oedipiene asupra unor substitute ale

imaginilor parentale datorită lărgirii câmpului de activitate, a mediului social. Acest fapt contribuie în mod esențial la lichidarea complexului Oedip.

VII. ONTOGENEZA INSTANȚELOR PSIHICE

Sinele reprezintă polul pulsional al aparatului psihic. Din punct de vedere structural, el este instanța predominantă la începutul vieții copilului, fiind la originea aparatului psihic. Conform teoriei freudiene, Eul se dezvoltă ulterior din Sine sub influența interacțiunii cu mediul extern, iar apoi, din Eu se dezvoltă Supraeul ca urmare a interiorizării exigențelor persoanelor semnificative din punct de vedere afectiv.

Sinele are rădăcini în somatic, dar conține nevoile pulsionale ce se exprimă în plan psihic. El este în întregime inconștient și funcționează conform proceselor primare ale gândirii și este guvernat de principiul plăcerii.

Eul se construiește pe baza Sinelui în urma interacțiunii cu realitatea externă. El conține mecanismele de apărare și are diferite funcții: cunoașterea, memoria, coordonarea stării de conștiență, autoconservarea. Treptat, o dată cu dezvoltarea psihică a individului, Eul se impune asupra Sinelui, ajungând să exercite controlul asupra aparatului psihic în ansamblu. El se modelează prin identificări și contraidentificări succesive cu obiectul extern. Acest lucru este posibil pentru că Eul captează din ce în ce mai multă energie psihică ce inițial aparținea Sinelui. Eul îndeplinește o funcție de sinteză și de integrare a tendințelor psihice, pe când Sinele este fragmentat în tendințe pulsionale independente unele față de celelalte. Eul funcționează conform proceselor secundare ale gândirii și este guvernat de principiul realității. În cadrul Eului, Freud deosebește o substructură pe care o numește Eu Ideal, care corespunde unor imagini ideale interiorizate, fiind în relație directă cu narcisismul primar și sentimentul de atotputernicie legat de imagoul matern arhaic.

Supraeul se construiește, după Freud, în urma conflictelor ce țin de complexul Oedip. Melanie Klein vorbește însă de existența unor stadii preliminare ale Supraeului, de un Supraeu arhaic ca instanță interdictivă. Supraeul se formează pornind de la Eu prin interiorizarea interdicțiilor parentale și a legilor societății, dar energia psihică aferentă lui își are de asemenea originea în Sine. Ca și Eul, Supraeul se structurează prin identificarea cu imaginile parentale și cu limitele pe care acestea le impun,

în principal cu Supraeul părinților, prin intermediul atitudinilor educative ale părinților. Supraeul asigură trei funcții:

- de cenzură, în calitate de conștiință morală, ceea ce stă la baza sentimentului de culpabilitate;
- de autoobservare, apreciind continuu distanța dintre Eu și Idealul Eului, ceea ce stă la baza sentimentelor de rușine sau de inferioritate;
- de ideal, în calitate de Ideal al eului ce apare din complexul Oedip și constă în interiorizarea idealurilor părinților, ale societății, generând un model căruia subiectul caută să i se conformeze.

În cursul ontogenezei, individul trece progresiv de la o funcționare conform proceselor primare la o funcționare conform proceselor secundare, de la principiul plăcerii la principiul realității. Această adaptare a funcționării psihice la constrângerile impuse de mediu este realizată de către Eu, care trebuie să stabilească un compromis între nevoile interne (reprezentate de tendințele pulsionale și exigențele Supraeului) și cerințele externe (legile sociale, ale naturii etc.). Această adaptare nu presupune renunțarea totală la plăcere, ci capacitatea e a o amâna, ceea ce generează în general o plăcere mai mare, mai durabilă.

VIII. PSIHOPATOLOGIE PSIHANALITICĂ

Spre deosebire de psihopatologia psihiatrică, abordare descriptivă a tulburărilor psihice, care încearcă să clasifice simptomele după diferite criterii, psihanaliza oferă un tablou care integrează ansamblul fenomenelor psihopatologice într-o perspectivă unificatoare, în care entitățile clinice sunt determinate de structuri psihice și de moduri de funcționare psihică specifice. Cadrul de referință este constituit de: principul realității și principiul plăcerii, pulsivitatea de viață și cea de moarte, nivelele și instanțele psihice, deplasarea energiei psihice în cadrul sistemului psihic, mecanismele de apărare și procesele de restructurare.

Esența psihopatologiei psihanalitice constă în ideea că fenomenele psihopatologice și vindecarea lor trebuie înțelese în termeni de transformare și descoperire a semnificației lor inconștiente. Acest lucru este posibil pornind de la urmele mnezice și ajungând la dorințele inconștiente ce au rol în geneza simptomelor. Simptomele psihice se pot descompune în fantasme și idei ducând la descoperirea conflictului intrapsihic. Actualmente, psihanaliza descrie următoarele categorii nosografice:

- nevroze: isterii, fobii, tulburări obsesiv-compulsive.

- psihoze: psihoza maniaco-depresivă, paranoia, schizofrenia.
- afecțiuni psihosomatice
- structurile perverse
- stările limită

1. NEVROZELE

Reprezintă expresia conflictului dintre Eu și tendințele sexuale ale Sinelui, care îi apar Eului ca fiind incompatibile cu integritatea sa și exigențele sale etice. Freud descrie în *Psihanaliza și teoria libidoului* modul în care se constituie nevroza. Eul refulează tendințele ce nu corespund exigențelor sale și le barează accesul la conștiință, deci și la descărcare motorie. Această descărcare motorie este calea pe care s-ar obține satisfacerea tendințelor respective. Din cauza refulării, această satisfacere nu are loc, iar energia pulsională caută alte căi de descărcare. Una dintre ele, patogenă, este întoarcerea la modalități anterioare de satisfacere, deci regresia la puncte de fixație din fazele anterioare de dezvoltare. Va apărea astfel un simptom ca satisfacție sexuală substitutivă, care poate la rândul său să nu corespundă exigențelor Eului și, din acest motiv, să sufere deghizări și transformări (ca în cazul visului). Sursa simptomului va deveni de nerecunoscut. Psihanaliza definește simptomul nevrotic ca pe o formațiune de compromis între pulsunile sexuale refulate și pulsunile Eului, refulante. În geneza nevrozelor, conflictul intrapsihic este fundamental, dar insuficient pentru a explica declanșarea și persistența bolii. Declanșarea presupune frustrare determinată fie de condițiile externe, fie de interdicțiile interne. De asemenea este necesar un anumit raport între forțele ce intră în conflict, ceea ce se manifestă prin incapacitatea de a renunța la satisfacție și incapacitatea de a găsi o satisfacție substitutivă. Individul simte că se întâmplă cu el ceva straniu și de neînțeles, nefiind conștient că pentru el, simptomul reprezintă singura soluție acceptabilă pentru moment. Astfel, el se va exprima fie prin intermediul corpului, la isteric, fie prin intermediul gândirii, la obsesional, fie prin intermediul realității externe, la fobic.

Dacă simptomul devine o parte a însăși personalității subiectului, avem de-a face cu așa-numitele caractere nevrotice. În acest caz, personalitatea este alterată, divizată, fără a exista o graniță între boală și personalitatea individului, fiind greu de stabilit unde începe simptomul și unde se termină personalitatea.

1.1. *Nevroza isterică*

Această tulburare o putem considera de o importanță istorică, dat fiind că de la studiul ei s-a născut psihanaliza. Mecanismul de apărare cu rol central în isterie îl reprezintă refularea.

Simptomele se exprimă somatic și pot afecta orice funcție corporală. Ele se referă însă la un corp fantasmă și nu la corpul real. Simptomele sunt de o largă varietate, iar pacientul manifestă față de ele ceea ce Charcot numea „la belle indifférence”. Printre ele se numără: paralizii, anestezii, hiperestezii, algii, contracții și spasme musculare, tremurături, perturbări ale funcțiilor senzoriale, în special văzul. Astăzi aceste manifestări devin din ce în ce mai rare, lăsând loc manifestărilor viscerale, tulburărilor funcționale ale diferitelor aparate: cardio-vascular, digestiv, respirator, genital. Apar astfel manifestări somatice de genul: vomismente, spasme esofagiene, dispnee, cefalee, vaginism, amenoree însă pot apărea și insomnii, inhibiții în plan intelectual, tulburări ale memoriei, stări alterate de conștiință. Marea criză isterică însoțită de convulsii, și stările secundare de alterare a personalității nu se mai întâlnesc, apar doar crize de lacrimi sau râs.

Conflictele inconștiente ce stau la baza nevrozei isterice sunt generate de fixația la un tată care adesea l-a dezamăgit pe subiect, de ambivalența față de mamă, cu prevalență unei angoase de castrare. Apare de asemenea revendicarea falică, cu imposibilitatea renunțării la iluzia bisexualității, pusă în evidență de fantasmăle subiectului și de modelele de identificare alese. Conflictul inconștient fundamental este deci legat de castrare, anume de sentimentul că ceva fundamental îi lipsește subiectului.

Astfel, vom descoperi întotdeauna la isteric o depresie latentă de care subiectul se apără prin conflict: apropierea și dependența de o altă persoană diminuează această depresie însă întreține angoasa legată de ruperea relației. Când această angoasă devine prea mare, subiectul va rupe relația, realimentând astfel conflictul inconștient. Istericul este caracterizat de trecerea la act mai degrabă decât de elaborarea mentală și de reprezentare. Reprezentarea este refulată deci rămâne inconștientă, separată de afectul aferent, exprimându-se prin reprezentări motrice.

Emoțiile istericului vor fi, din acest motiv, exagerate și inadecvate, exprimând prin treceri la act fantasmăle fundamentale ale subiectului într-o tentativă de reparare a sentimentului de lipsă.

Geneza structurii isterice este legată de relația cu o mamă care mai degrabă a excitat copilul trecând cu vederea nevoile sale fiziologice bazale.

Astfel, copilul va visa la fuziunea imposibil de atins cu celălalt, încercând să o obțină printr-o dependență excesivă. Subiectul va erotiza corpul ca urmare a stimulărilor materne, trecând cu vederea trebuințele și nevoile sale sufletești. Seducerea de către tată, inventată sau provocată de către copil, nu este decât o repetare a seducerii de către mamă. Copilului îi lipsește însă căldura de care are nevoie și resimte decepție în relația cu mama, ceea ce stă la baza sentimentului de lipsă. Conflictul oedipian nu face decât să mascheze această dinamică psihică inconștientă. Sexualitatea istericului are rolul de a-l apropia de celălalt, nu rolul de plăcere în sine. Este o imitație infantilă a sexualității care îi unește pe părinți. Bisexualitatea, în sensul unei identități sexuale confuze, are rolul de a permite o relație fuzională în care nici unul dintre parteneri nu are nimic în plus sau în minus.

1.2. *Nevroza fobică*

Nunită de Freud *isterie de angoasă*, ea are la bază exact același mecanisme psihice ca și isteria, și anume refularea, prin care reprezentarea este separată de afect. Diferența constă în faptul că în fobie, afectul nu este convertit, adică deturnat de la exprimarea în plan psihic către o exprimare în plan corporal, ci este eliberat sub formă de angoasă. În urma unui proces de elaborare psihică, această angoasă este legată de o anumită reprezentare, într-un al doilea timp al constituirii bolii. Obiectul fobiei se va substitui astfel obiectului inițial, așa cum vedem în cazul Micului Hans. Un alt mecanism de apărare implicat în formarea fobiei este proiecția. Astfel, propria agresivitate va fi proiectată asupra celoralți, pe care subiectul îi percepe ca fiind ostili, apoi este deplasată asupra obiectului fobic. Pericolul intern va fi astfel proiectat asupra lumii externe.

Obiectele fobiei pot fi nenumărate: întuneric, aer liber, spații deschise, spații închise, pisici, păianjeni, omizi, șerpi, șoareci, furtună, ace, sânge, mulțimi, singurătate, traversarea podurilor, călătoria cu trenul sau cu vaporul. Legătura obiectului fobogen cu conflictul inconștient nu poate fi înțeleasă fără să cunoaștem istoria și fantasmele subiectului. Semnificația acestui obiect este de obicei supradeterminată. Stările fobice pot apărea și pe fondul unor structuri psihopatologice diverse, cu diverse grade de complexitate și gravitate. Fobia este rezultatul unei elaborări psihice a angoasei și al unei simbolizări. Există mai multe nivele de elaborare, în funcție de natura angoasei: castrare, separare, persecuție, prăbușire, depersonalizare, aneantizare.

1.3. *Nevroza obsesională*

Acest tip de nevroză, întâlnită și sub numele de nevroză compulsivă, este caracterizat de simptome numite compulsive, adică idei, acte indezirabile, subiectul simțindu-se pe de o parte împins să le înlătuiască dintr-o necesitate internă, iar pe de altă parte, luptând împotriva acestor acte și idei.

Gândirea obsesională are drept trăsătură ruminarea mentală, cu accese de îndoială, scrupule, putând ajunge până la inhibarea gândirii și acțiunii.

Mecanismele nevrozei obsesionale sunt: deplasarea afectului asupra unor reprezentări îndepărtate de conflictul original, izolarea, anularea retroactivă. Viața pulsională este caracterizată de ambivalență, fixație la stadiul anal și regresie. Din punct de vedere topic, există o relație sado-masochistă interiorizată sub forma tensiunii dintre Eu și un Supraeu deosebit de crud. Nucleul nevrozei obsesionale este, ca și în isterie, complexul de castrare. Însă procesul prin care complexul Oedip se rezolvă de obicei, adică constituirea barierei etice în cadrul Eului (care stau la baza Supraeului), depășește prin intensitatea sa normalul. Aceste bariere nu sunt doar interdictive, ci și inhibitorii și apare astfel culpabilitatea și regresia la stadiul sadic anal. Supraeul este foarte sever, iar tendințele agresive sunt reactivitate ca apărare față de cele libidinale, aspru reprimare de către Supraeu.

Mecanismele de apărare care stau la baza nevrozei obsesionale sunt:

- deplasarea libidoului de pe conflictul inconștient pe detalii lipsite de importanță, care iau astfel o amploare deosebită
- formațiunea reacțională care constă în atitudini, idei, comportamente opuse tendinței libidinale active
- anularea retroactivă care constă în acțiuni opuse unor acțiuni anterioare, ceea ce duce la formarea unor compulsi care să anuleze anumite gânduri, idei, până la un ritual obsesional
- izolarea unor idei, comportamente cu o anumită semnificație, astfel încât să nu fie posibilă conexiunea cu restul contextului psihic de care sunt legate. De aici dificultatea pe care o resimte obsesionalul în respectarea regulii fundamentale în tratamentul psihanalitic, asocierea liberă. Aceasta reprezintă una din principalele rezistențe la psihanaliză. Fantasmăle, amintirile pot fi evocate fără a fi asociate cu afecte sau alte trăiri, apărând un vid emoțional.

Acestea sunt mecanisme de apărare specifice pentru a combate dorințele pregenitale, refuzarea fiind specifică apărării față de dorințele genitale oedipiene. La obsesional, ambivalența este maximă, coexistă dragostea și dorința de a distruge obiectul. Gândirea ia locul acțiunii la obsesional, însuși procesul gândirii este investit libidinal, în loc să fie investit conținutul gândirii, gândirea devenind chiar simptomul obsesional.

limbajul și gândirea devin substitute ale emoțiilor. Din punct de vedere topic, există un sentiment de culpabilitate al Eului, echivalent cu teama de Supraeul prea sever. Eul se va supune deci Supraeului și se va revolta față de el, succesiv sau simultan, va ceda unor tendințe și apoi se va pedepsi. Uneori, nevroza obsesională poate fi o apărare contra psihozei, astfel că prognosticul curei depinde de existența trăsăturilor psihotice, a fenomenelor de depersonalizare, de ponderea masochismului, de bogăția vieții mentale, a intereselor, afectelor și relațiilor, de delimitarea proceselor nevrotice de ansamblul personalității (ele nu trebuie să disocieze în personalitate). Sunt esențiale existența unui nucleu isteric, cererea pacientului și capacitatea sa de transfer.

IX. PSIHOZELE

Freud considera că specificul psihozei rezidă în perturbarea investiții afective a realității, majoritatea simptomelor fiind tentative de a restaura relația cu obiectele externe.

Mecanismul specific în psihoze nu este refularea, adică împingerea conținuturilor psihice în inconștient, ci respingerea lor în exterior, printr-un mecanism similar proiecției. Aceste conținuturi vor tinde să revină, dar nu din inconștient în conștient, ca în cazul nevrozei, ci din exterior către psihism, prin percepția delirantă a realității. Deci, realitatea externă și cea internă sunt respinse, conflictul este expulzat în exteriorul psihismului, revenind către subiect sub o formă de nerecunoscut. Libidoul psihoticului este detașat de obiecte și se atașează Eului, ceea ce reprezintă o regresie la stadiul narcisismului primar. Deci, fixația în cazul psihozei, este la un stadiu mult mai timpuriu în dezvoltarea individului. Din acest punct de vedere schizofrenia (demența precoce în terminologia lui Freud) nu diferă de paranoia. Diferența dintre ele constă în gradul de regresie și în soluțiile găsite în încercarea de vindecare. În schizofrenie fixația este la stadiul autoerotic. În timp ce în nevroză Eul refulează tendințele pulsionale, în psihoză există o ruptură între Eu și realitate, ceea ce face ca Eul să ajungă sub controlul Sinelui. Pentru a rezolva conflictul dintre Sine și realitate, Eul reconstruiește o altă realitate, conformă dorințelor Sinelui. Încercând să regăsească legătura cu obiectul, Eul eșuează, reușind să regăsească doar legătura cu reprezentarea verbală a obiectelor, anume cu cuvintele. Afectele, amintirile traumatice și conflictele intrapsihice sunt expulzate în exterior, mai mult sau mai puțin deformate și inversate.

1. TEORIA MELANIEI KLEIN ASUPRA PSIHOZEI

Melanie Klein explică psihoza prin regresia la puncte de fixație din stadii timpurii din dezvoltarea individului: stadiul schizoparanoic și stadiul depresiv. Primul stadiu este caracterizat de clivajul obiectului în obiect bun și obiect rău și de mecanisme de apărare foarte primitive: idealizare cu iluzia atotputerniciei, introiecție, identificare proiectivă, care determină diferite grade de confuzie între realitatea internă și cea externă. Pulsunile agresive sunt foarte puternice, angoasa intensă este de natură persecutorie, anume teama de a nu fi distrus de obiectul rău. La acest stadiu există, după Klein, un supraeu arhaic sadic, care funcționează după legea Talionului, atacurile Eului asupra obiectului generând atacuri ale obiectului asupra Eului. Dacă predomină introiecția obiectului bun, se face trecerea către faza depresivă, în care obiectul este perceput ca fiind total, dispărând sau atenuându-se clivajul, iar pulsunile libidinale și cele agresive se raportează la același obiect (intricare pulsională). *Angoasa specifică* acestui stadiu, numită angoasă depresivă, este generată de posibilitatea pierderii obiectului, reprezentat de mamă, ca urmare a sadismului subiectului. Apărările sunt de tip maniacal, sau de tipul inhibării agresivității și reparării obiectului.

Această angoasă este surmontată când obiectul iubit este introiectat în mod stabil și securizant. Fixația la faza schizo-paranoică poate da naștere la psihoze ca paranoia sau schizofrenia. Fixația la faza depresivă poate duce la psihoza maniaco-depresivă. După Klein, orice nevroză are la bază o psihoză anterioară, mai mult sau mai puțin depășită. Klein exclude cu totul dimensiunea narcisică, care face imposibilă desfășurarea curei. Ea explică relațiile perturbate ale psihoticului cu obiectele prin aceea că fixația are loc la un stadiu în care obiectul nu este diferențiat de subiect, relațiile fiind simbolice. Ea consideră că încă de la începutul vieții există investiții libidinale ale obiectelor, neluând în considerare o fază de dezvoltare pur narcisică, așa cum considera Freud.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Brătescu, G., *Freud și psihanaliza în România*, Humanitas, București, 1994
2. Dewald, Paul A., *The supportive and active psychotherapies*, Jason Aronson, New Jersey, 1994
3. Kottler, Jeffrey Brown Robert, *Introduction to therapeutic counseling*, Brooks Cole Publishing Company, 1996
4. Laplanche, Jean Pontalis JB, *Vocabularul psihanalizei*, Humanitas București, 1994
5. Mijolla Alain, *Études de Psychanalyse*, PUF Paris 1996
6. Thomä Helmut, Kächele Horst, *Tratat de psihanaliză contemporană*, Editura Trei, București 1999

PSIHOLOGIA CREATIVITĂȚII

Lector univ. drd. GABRIELA POPESCU

OBIECTIVE

Cursul își propune prezentarea conceptelor fundamentale asociate noțiunii de creativitate și a teoriilor asupra creativității. De o mare însemnătate sunt temele referitoare la factorii creativității, stimulatori sau inhibitori, la fazele procesului creator, precum și la diferitele forme ale creativității. Un alt obiectiv major este asimilarea modalităților de diagnoză, dar și pe cele de stimulare a creativității, alături de mijloacele de asigurare a unui climat adecvat procesului creator.

I. PRECIZĂRI CONCEPTUALE

Cursul debutează cu unele precizări conceptuale referitoare la termenul de creativitate, termen ce a fost propus în psihologie de către G. Allport, în 1937, și a cărei importanță a fost subliniată de J. P. Guilford în jurul anului 1950. Astfel, ne vom opri asupra diferențierilor existente între creativitate, pe de o parte, și invenție, inovație, descoperire, inspirație, talent, geniu, pe de altă parte, și apoi asupra diverselor definiții date creativității în literatura de specialitate. Plecând de la premisă că definiții pentru creativitate sunt noutatea și originalitatea, avem în vedere și următoarele calități relevante pentru produsul procesului creator: productivitatea, utilitatea, eficiența, valoarea, ingeniozitatea, noutatea, originalitatea.

De asemenea, avem în vedere teoriile autorilor: I. A. Taylor, S. Gollan, F. Baron, A. Koestler cu privire la diferențierea activității creatoare de cea reproductivă, precum și nivelurile de structurare a creativității (C.W. Taylor) și anume *creativitatea expresivă* (specifică vârstelor mici, important fiind comportamentul creativ și nu abilitatea sau calitatea produsului), *creativitatea productivă* (contribuția personală este redusă, folosindu-se tehnicile consacrate deja), *creativitatea inventivă* (prin

care se aduc ameliorări unor utilaje, teorii controversate), *creativitatea inovativă* (presupune găsirea unor soluții noi, originale, cu importanță teoretică sau practică) și *creativitatea emergentivă* (se ajunge la revoluționarea unor domenii ale tehnicii, științei sau artei) .

În privința definirii noțiunii de creativitate, există, în literatura de specialitate, următoarele accepțiuni importante:

– *creativitatea ca produs*, definițiile incluzând caracteristici ale acestui produs: noutatea, originalitatea, valoarea, utilitatea socială, aplicabilitatea lui vastă; în acest sens, amintim definiția dată de Al. Roșca: ansamblul „factorilor subiectivi și obiectivi care duc la realizarea, de către indivizi sau grupuri, a unui produs original și de valoare”;

– *creativitatea ca proces* prin care se redă caracterul fazic al procesului creator, neexistând un consens cu privire la numărul și succesiunea etapelor, dar indiferent de această ordine, important este caracterul dinamic, evolutiv al creativității, prin care se face trecerea de la potențialitate la aspecte manifeste;

– *creativitatea ca potențialitate general umană*, care există în grade și proporții diferite la fiecare individ uman, și astfel se poate vorbi de posibilitatea intervențiilor formative și de educare;

– *creativitatea ca dimensiune complexă a personalității*, care integrează întreaga activitate psihică și personalitatea individului, fiind una din cele mai complexe ale personalității.

II. PREOCUPĂRI PRIVIND FENOMENUL CREATIVITĂȚII

Preocupările referitoare la fenomenul creativității sunt frecvente în istoria psihologiei, și în acest sens, amintim teoriile: *teoria psihanalitică* [prin teoria sublimării pot fi explicate nu doar lapsusurile, visele, simptomele psihonevrotice, violenței, dar și creația (S. Freud); creativitatea este o modalitate privilegiată de a anihila complexul de inferioritate, devenind util societății (A. Adler)]; *teoria asociaționistă* [creativitatea presupune un proces asociativ în urma cărora apar combinații noi (J. Maltzman, S.A. Mednick)]; *teoria gestaltistă* [creativitatea trebuie să aibă în vedere întregul problemei, pentru a descoperi structura internă a situației respective; creativitatea presupune înțelegerea problemei prin intuiție, și nu prin rațiune (Wertheimer)]; *teoria behavioristă* (creativitatea individuală este influențată de modul în care au fost stimulate manifestările

sale creative, C.F. Osgood, R. Rosman, J. Parnes, R. Hyman); *teoria existențialistă* (umanistă) [unicitatea umană poate fi valorificată prin creație, factorul major fiind tendința congenitală spre autorealizare (A. Maslow, C. Rogers, R. May)]; *teoria culturală* (interpersonală) *a personalității* [subliniază contribuția factorilor de mediu, de cultură, în geneza creației (M. Mead, M. J. Stein, H.H. Anderson, M. Tumin); de exemplu, M. Mead considera că sunt stimulative pentru creativitate acele culturi care încurajează gândirea divergentă]; *teoria factorială* [este prezentată o concepție sistemică asupra creativității, în care sunt subliniate aptitudinile esențiale ale gândirii divergente: fluiditatea, flexibilitatea, originalitatea, elaborarea, sensibilitatea față de probleme, redefinirea (H. G. Gough, W. J. Brittan, K. R. Brittel, V. Lawenfeld)].

Se adaugă acestora și teoriile recente ale creativității prezentate de autorii: *Teresa Amabile* (adoptarea unei decizii presupune creativitatea, iar soluțiile creative asigură rezolvarea problemei cu eficiență dispunând de eleganță și simplitate; modelul structural al creativității presupune următoarele componente: calificarea în domeniul respectiv, abilități creative, motivație intrinsecă pentru sarcină); *Robert W. Weisberg*, care prezintă o abordare integralistă (experiența trecută servește drept baza pentru produsele creatoare ale individului, fiind implicat efortul individual anterior și experiența altora); *H. Gardner*, cu o abordare holistică a creativității, al cărei cadru de analiză se structurează pe mai multe niveluri: nivelul subpersonal, nivelul personal, nivelul intrapersonal, nivelul multipersonal, (și care a pornit de la studiul vieții și activității unor personalități creatoare cu realizări remarcabile: Freud, Einstein, Picasso, Stravinsky); *M. Csikszentmihalyi*, care vede în creativitate rezultatul interacțiunii a trei sisteme: setul instituțiilor sociale, domeniul cultural stabil, individul, care este cel care aduce schimbări în domeniu; *Michel și Bernadette Fustier* pentru care teoriile actuale ale creativității își au originile în 5 curente istorice: curentul clasificator sau logic (Platon), curentul experimental (F. Bacon, Stuart Mill și H. Taine, Claude Bernard), curentul funcțional, curentul combinatoric (A. Moles, C. Mednick, C. Koestler), curentul intuitiv, descoperirea rolului inconștientului (Freud, Jung, Adler, Bergson); *R. Stenberg* și *J. Davidson* care subliniază importanța *insight*-ului în creativitate; *C. Rogers, Rollo May*, care văd în procesul creativ o expresie a actului de autoactualizare al oamenilor; *teoria lui G. T. Land* este punctul de vedere pentru perspectiva Mihaelei Roco cu referire la ciclurile creșterii

și dezvoltării ale unei persoane a căror extindere depinde de nivelul ei intelectual, emotiv și cultural: stadiul formativ sau cel de creștere aditivă, stadiul normativ sau de creștere replicativă, stadiul integrativ sau de creștere acomodativă, stadiul transformațional sau de creștere creativă.

III. FACTORII INHIBATORI ȘI STIMULATORI AI CREATIVITĂȚII

În literatura de specialitate se vorbește fie de două categorii distincte de factori, care sunt inhibitori sau stimulatori pentru creativitate, fie de rolul diferit pe care îl pot avea aceiași factori, stimulatori în anumite condiții și perturbanți în altele, în absența factorilor stimulatori sau când există opușii lor, putându-se vorbi de blocaje ale creativității. De asemenea, există opinii diferite cu privire la taxonomia acestor factori:

– Anca Munteanu vorbește de următoarele categorii: factori psihologici [în care sunt incluși factori intelectuali (gândirea divergentă, gândirea convergentă, stilul perceptiv), factori nonintelectuali (motivația, caracterul, afectivitatea, temperamentul de rezonanță), aptitudinile speciale (aptitudinea organizatorică, aptitudinea matematică, aptitudinea pedagogică)], factori biologici [ereditatea, vârsta, sexul, sănătatea mentală], factorii sociali [condiții socio-economice și culturale, condiții educative (familia, școala)];

– Maria Moldoveanu se referă la factori endogeni și exogeni: factorii individuali menționați sunt: motivaționali, forța idealului creator, cultura, iar cei exogeni, grupurile sociale și influența lor, elitele; la interferența dintre aceste două categorii de factori se află factorii interpersonalii, întrucât personalitatea creatoare trebuie să gestioneze relațiile interpersonale pentru a stimula potențialitatea creatoare individuală și a grupurilor din care face parte.

– Mihaela Roco face următoarele distincții: A. bariere legate de raporturile interumane: bariere legate de contextul socio-cultural [conflictul de valori și lipsa cadrelor de referință, condiționarea și manipularea prin intermediul mass-media, prejudecățile, diferențele culturale, nonintegrarea frustrațiilor (ca reacții la frustrare sunt amintite: fuga, agresivitatea, transferul, compensarea, resemnarea, integrarea frustrărilor)], bariere datorate fricii endemice [înfruntarea, agresivitatea, principiul competiției, rezistența la schimbare, lipsa încrederii în sine], bariere datorate atitudinilor

individualiste [comportament egocentric, necunoașterea propriei persoane, sentimentele de incompetență sau insuficiență, lipsa obiectivității și realismului, pasivitatea excesivă]; B. blocaje ale creativității: blocaje de tip emoțional (teama de greșeală, dificultatea de schimbare a stilului de gândire, teama de a nu fi minoritar, dependența față de opiniile altora), blocaje de ordin cultural (dorința de conformare față de modelele culturale, slaba capacitate de modificare a ideilor, conformismul față de ideile vechi și față de grup, reacții de tipul „totul sau nimic”), blocaje de ordin perceptiv (incapacitatea de a se interoga asupra evidentului sau de a distinge între cauză și efect, dificultăți de a defini problema, de a destructura problema în elemente care pot fi manipulate, discordanța între proiectele personale și cele ale altora, comoditate, frica de a nu face ceva greșit, oboseala sau sănătatea precară), blocaje ce țin de relația individ-grup (lipsa comunicării, marginalizarea, lipsa de autenticitate, izolarea, dependența).

J. P. Guilford enumera următorii factori principali ai creativității: sensibilitatea față de probleme, flexibilitatea spontană, aptitudinea de a gândi abstract, originalitatea, fluența ideatională, abilitatea de a vedea asemănările și deosebirile, aptitudinea de a restructura, de a organiza și a elabora. În aceeași ordine de idei, R. Meili considera că factorii inteligenței generale, plasticitatea și fluiditatea, corespund factorilor de creativitate, flexibilitatea și fluența.

IV. FAZELE PROCESULUI CREATIV

Un alt aspect important al cursului de *psihologia creativității* este cel legat de descrierea fazelor procesului creator, aspect ce este, de asemenea, variat abordat de diferiți autori:

- G. Wallas enumera fazele: prepararea, incubația, iluminarea, verificarea;
- Max Dessoir: iluminarea, conturarea concepției, obiectivarea concepției într-o schiță sau proiect, executarea proiectului;
- R. Muller-Freienfels: inspirația, pregătirea, concepția, execuția;
- Th. Ribot: încolțirea ideii, relevarea ei, iluminarea, modelarea definitivă a construcției;
- Tudor Vianu: pregătirea, inspirația, invenția, execuția;
- Moles și R. Calude: informarea, incubația, iluminarea, verificarea;

- Șt. Odobleja: descoperirea întrebării; analiza, sinteza, clasificarea, definirea, divizarea; verificarea; obiectivarea; retorica; critica; scrierea operei;
- I. Taylor: pregătirea sau cercetarea informațiilor, incubația, iluminarea sau înțelegerea, verificarea;
- A. Munteanu adopta perspectiva lui G. Wallas descriind, astfel, etapele procesului creator: prepararea este o etapă de acumulare care presupune apelul la tezaurul de informații dobândite de individ în istoria sa culturală, dominanța sa fiind, deci, instruirea; incubația este faza de așteptare, în care, deși individul rămâne conectat la problemă, terenul de confruntat este influențat și de factori abisali; iluminarea este momentul de apariție a soluției la problema ce l-a frământat pe creator, este etapa în care sunt implicate aspecte cognitive, dar și afective, întreaga personalitate a creatorului; verificarea este cea care desăvârșește procesul creator, și care presupune obiectivizarea ideii în ceva perceptibil; aceste etape sunt variabile ca extindere de la un creator la altul, fapt dovedit de studiul biografiilor unor mari personalități.

V. MIJLOACE DE DIAGNOZĂ A CREATIVITĂȚII

Anca Munteanu face distincția între mijloace specifice și nespecifice de diagnoză a creativității. Astfel, mijloacele nespecifice amintite sunt: randamentul școlar, notele obținute la disciplina preferată, activitățile extrașcolare (cercuri, concursuri, activități de timp liber). În aceeași ordine de idei, E. P. Torrance sugerează că sunt simptomatice pentru creativitate următoarele conduite: capacitatea de a-și ocupa timpul liber într-un mod atractiv, preferința pentru o vestimentație deosebită, tendința de a depăși sarcinile strict școlare, posibilitatea de amuzament cu lucruri simple, multe întrebări de tipul „de ce” și „cum”, plăcerea de a organiza jocuri, tendința de a povesti descoperirile sale, curajul de a încerca ceva nou, tendința de a desena în timp ce profesorul predă, capacitatea de fructificare la maxim a simțurilor. Întrucât aceste modalități nespecifice oferă doar aproximarea referitoare la profilul creativ al elevilor și al adulților, autoarea sugerează apelul la un registru diversificat de metode specifice:

a. *metode de diagnoza creativității la copil*: analiza produselor activității (se referă la produsele activității solicitate de școală, dar și la cele realizate din proprie inițiativă, iar instrumentele folosite pot fi chestionarul Minnesota, scalele de evaluare), studiul de caz (investigarea unui singur subiect prin mai multe metode), metoda aprecierii și autoaprecierii (folosită de profesori, părinți și de către subiectul însuși), metoda testelor (se pot folosi următoarele baterii: Gulford, Minnesota, M.A. Wallach și N.Kogan, W. J. Getzels, W. Jackson);

b. *metode de diagnoza creativității la adult*: metoda biografică (se poate folosi longitudinal sau retrospectiv; se studiază detaliat marile personalități creatoare, prin folosirea tuturor documentelor existente despre ele); metoda longitudinală (urmărește schițarea profilului psihologic al unei persoane, informațiile fiind recoltate pe măsura derulării fenomenului); metoda caselor de evaluare (în week-end-uri se formează grupuri eterogene de 10 persoane, care vor fi confruntate cu situații naturale pentru a li se studia comportamentul, în plus evaluarea este completată de examinări cu teste, chestionare, convorbiri); ar fi de menționat faptul că, atunci când folosim convorbirea și chestionarul, o importanță deosebită trebuie acordată formulării întrebărilor, întrucât unele date care sunt importante pentru studiul psihologic, pot fi considerate de creator ca fiind nerelevante.

VI. METODE DE STIMULARE A CREATIVITĂȚII

Pornind de la premisa că orice individ normal își poate dezvolta cel puțin un nivel minim de creativitate, mărirea numărului de inventatori dintr-o țară ar putea fi obținută prin asigurarea unor condiții favorabile dezvoltării imaginației. Metodele de stimulare ale creativității au ca scop înlăturarea blocajelor creative și pot fi grupate în metode ce se adresează personalității și cele ce se adresează produsului creator:

a. *metodele destinate personalității creatoare* au ca finalitate echilibrarea psihică a individului, ieșirea din rutină, din cotidian, pentru a se asigura terenul favorabil procesului creator, prin înlăturarea iritabilității, a încordării anxietății, neîncrederii în propriile resurse și a spiritului critic. Aceste metode pot fi grupate în metode psihoterapeutice (terapiile individuale, psihoterapiile de grup, metode de valorificare a calităților ambianței fizice și interpersonale, metode de relaxare) și metode sugestive (sugestopedia, sofrologia, controlul mental Silva, hipnoterapia).

b. *metode destinate produsului creator* pot fi, de asemenea, împărțite în metode imaginative și metode raționale.

Metodele imaginative – cele mai importante sunt: *brainstorming*-ul (elaborată de A. Osborn) se bazează pe două principii fundamentale: amânarea criticii pentru a se putea emite idei, soluții, și productivitatea ideativă ridicată pentru a se putea obține idei viabile; metoda se desfășoară în două etape: etapa luminii verzi, în care fiecare participant spune tot ce-i trece prin minte în acel moment, aceste idei fiind înregistrate, și etapa luminii roșii, în care experții fac evaluarea ideilor emise în grup, *sinectica* (elaborată de W. J. Gordon, este o metodă calitativă pentru că se elaborează o singură idee ce este ajustată, pornind de la următoarele două principii: 1. transformarea straniuului în familiar și 2. transformarea familiarului în

straniu, prin distanțarea de problemă; sinectica se folosește de următoarele strategii: analogii directe, personale, simbolice, fanteziste, inversiuni; etapele care se parcurg în derularea sinecticii sunt: P. A. G. (*problem as given*) – prezentarea problemei de către conducătorul grupului, P. A. U. (*problem as understood*) – redefinirea problemei de către grup sau transpunerea straniului în familiar, transformarea familiarului în straniu prin distanțarea de problemă, ultima etapă, revenirea la problemă, prin transformarea straniului în familiar sau explicarea soluției în termeni accesibili), *metoda Philips6-6* (elaborată de J. D. Philips; un grup de persoane de 30-50 membrii, cu specializări diferite, este împărțit în echipe de 6 persoane, fiecare având un lider, se discută timp de 6 minute, în final realizându-se sinteza ideilor emise în fiecare grup), discuția Panel (se desfășoară în cadrul unui grup de 5-7 persoane cu specializare în domeniul respectiv, în fața unui auditoriu, care intervine prin intermediul unor cartonașe pe care se scriu întrebări, sugestii, ce pot influența discuțiile din cadrul grupului principal), *metoda 6-3-5* (se formează grupuri de 6 persoane care răspund la problemă în scris, pe o foaie cu trei coloane, în maxim 5 minute), *metoda Delphi* (se completează un chestionar de către un grup de experți, răspunsurile sunt apoi colectate și retransmise aceluiași persoane, dar însoțite de răspunsurile celorlalte persoane, obținându-se, astfel, o ajustare a acestora; proba se termină atunci când 50% din participanți ajung la un consens), *metoda Frisco* (presupune atribuirea unor roluri cum sunt: tradiționalul, exuberantul, pesimistul, optimistul; sunt constituite două echipe, una care abordează problema în mod clasic, și cealaltă formată din experți care ajustează soluțiile emise de prima echipă);

Metodele raționale – cele mai importante ce pot fi amintite sunt următoarele: metoda listelor (se bazează pe descompunerea unei probleme în elementele sale componente, pentru îmbunătățirea fiecăreia în parte; M. S. Allen prezintă listele de „relaționare forțată”, prin care soluțiile pot fi obținute prin asocierea unor elemente diferite), metode matriceale (prin care se pot obține matrici bi, tri sau multidimensionale, prin asocierea și combinarea variabilelor ce sunt asociate pe orizontală și pe verticală).

VII. PERSONALITATEA CREATOARE

Dezvoltarea creativității ar trebui să cuprindă ansamblul influențelor care pot fi exercitate de ambianță, să înceapă de la cele mai fragede vârste și să continue și după terminarea școlarității.

Personalitatea creatoare a fost abordată fie ca o persoană cu aptitudini și atitudini creative, motivată să realizeze produse noi și originale, fie ca o „însușire general umană”, (după cum spunea S. Chelcea), cu accentul pus

pe condițiile ce pot fi favoriza obiectivarea capacităților în produse, idei, soluții.

Creatorul este descris de A. Munteanu astfel: receptivitate față de nou, pasiune pentru creație, instruire, imaginație, cultură, originalitate, tenacitate, pregătire de specialitate. Un alt autor român a realizat următoarea tipologie a creatorilor: 1. *tipul cu indice mic de creativitate* (capacitate redusă de acumulare și comprehensiune a informațiilor, capacitate asociativ-combinatorică mică, un fond energetic-stimulativ scăzut); 2. *tipul volitiv* (dominantă este latura motivațional-afectivă, iar cea asociativ-combinatorie este slab reprezentată, aceste persoane conservându-și energia neproductivă); 3. *tipul cumulativ* (acumularea unui număr mare de informații din multe domenii nu este însoțită de combinarea acestora pentru a se obține produse noi și originale); 4. *tipul cumulativ-volitiv* (capacitate asociativ-combinatorie mare, dar o cantitate relativ redusă de informații); 5. *tipul combinativ-nevolitiv* (capacități asociativ-combinatorii sunt asociate unui nivel scăzut al dimensiunii volitive); 6. *tipul cumulativ-combinativ* („geniul creator”, care are cel mai mare nivel al indicelui creativ, dispunând de multiple cunoștințe pe un fond energetic-stimulativ ridicat și o capacitate asociativ-combinatorie mare); 7. *tipul combinativ-fabulativ* (nu dispun de o bună reprezentare a funcției critice, pe când cea asociativ-combinatorie este excesiv reprezentată, putându-se ajunge la fantezii nerealiste); 8. *tipul combinator-critic* (între gândire și imaginație există echilibru, fiind generatoare de idei realiste noi și originale); 9. *tipul combinator-hipercritic* (la care ideile originale sunt blocate, fără a se obiectiva în produse creative, întrucât dominantă este funcția critică); 10. *tipul ideativ* (identifică ușor soluțiile ingenioase, este apt pentru activități de concepție, dar este nepotrivit pentru proiectare și construcție); 11. *tipul ideativ-imagistic* (există un echilibru între capacitatea de vizualizare a ideilor și ideație); 12. *tipul imagistic* (funcția imagistică este superior dezvoltată, capacitatea de elaborare a ideilor noi, mai puțin și sunt potriviți pentru activitatea de proiectare); 13. *tipul ideativ-imagistic-obiectual* (prezintă un nivel ridicat al structurilor ideative, imagistice și obiectuale, cu posibilitatea de elaborare a ideilor noi și originale, dar și de a le proiecta, transpune în obiecte concrete, funcționale).

Motivația, un factor important în declanșarea și explicarea procesului creator, în declanșarea și concentrarea pe obiectivele stabilite, a fost abordată din mai multe perspective teoretice: *teoria psihanalitică* (forțele psihologice care determină comportamentul creator sunt de natură inconștientă, motivația creatorilor fiind cea care determină decizia de creație); *teoria lui A. Maslow* (nevoile de autoactualizare sunt cele mai

importante pentru activitatea creatoare; nevoia de a crea este specifică unui număr restrâns de persoane și este satisfăcută după ce sunt satisfăcute și celelalte nevoi, de la nivelele inferioare); *A. Moles* prezintă *piramida nivelului cultural* care prezintă nivelurile culturale dintr-o populație (care se întind de la nivelul analfabeților, până la ultimul nivel, cel al creatorilor intelectuali); *teoria lui Fr. Heryberg* (satisfacția sau insatisfacția individului este factorul motivațional fundamental); *Ch. Hughnes* (nevoile de dezvoltare sunt nevoi de personalitate dinamice, motivând conduitele umane); *Maria Moldoveanu* (nevoile prin care creatorii își motivează demersurile creative sunt: a. *nevoi spirituale* („a fi prețuit”, „a se întrece pe sine”, „dă un sens înălțător vieții”, „a demonstra celorlalți forța talentului înăscut”); b. *nevoi sociale și culturale* („a fi printre cei mai buni”, „a contribui la afirmarea domeniului”, „a continua opera înaintașilor”, „a face ceva deosebit pentru profesie”).

În privința aptitudinilor speciale și a importanței acestora pentru creativitate, trebuie amintite contribuțiile lui McKinnon (care distingea inteligența verbală, superior dezvoltată la scriitori, de cea spațială, superior dezvoltată la arhitecții înalți creatori), A. Roe (aptitudinile speciale, numerice, spațiale, verbale, sunt relevante pentru diverse domenii ale științei), J. P. Guilford [care pleacă de la conținutul aptitudinilor, vorbește de 4 tipuri de inteligență: 1. *inteligența concretă* (aptitudinile implicate în utilizarea imaginilor figurale, informații în forma concretă receptată prin văz, auz, care nu sunt transformate în semne sau cuvinte; persoanele cu aceste aptitudini pot fi mecanici, operatori de mașini, artiști, muzicieni); 2. *inteligența simbolică* (informația este prezentată sub formă de semne ce nu au semnificații în ele însele, cum sunt alfabetul, numerele, notele muzicale, dar au importanță pentru recunoașterea cuvintelor, în scrierea și operarea cu numere, având importanță pentru limbaj și matematică); 3. *inteligența semantică* (operează cu informații sub formă de înțelesuri atașate cuvintelor, informații cu importanță pentru comunicarea verbală și gândire, pentru înțelegerea lucrurilor în termeni de concepte verbale); 4. *inteligența socială și empatia* (poate fi exersată în interacțiunile personale în care un rol deosebit îl are cunoașterea atitudinilor, dorințelor, intențiilor, percepțiilor, acțiunilor celorlalți).

Relația dintre aptitudinile speciale și inteligență nu este neapărat directă, după cum putem observa în următoarele cazuri: aptitudinea senzorio-motorie implicată în arte plastice, sport corelează slab sau deloc cu inteligența; aptitudinea matematică corelează mai mult cu inteligența, având următoarele componente: capacitatea de generalizare cu ușurință și extensiv, capacitatea de a transpune cu ușurință principiul de rezolvare a

unei probleme la altele ce fac parte din aceeași categorie; aptitudinea tehnică corelează nesemnificativ cu inteligența și are următoarele componente: dexteritatea manuală, percepția spațială, gândirea tehnică, informația tehnică; aptitudinea muzicală corelează nesemnificativ sau deloc cu inteligența și are următoarele componente: simțul ritmului, al înălțimii și intensității sunetului, simțul memoriei tonale; aptitudinea pentru arta grafică, de asemenea, corelează nesemnificativ cu inteligența, dispunând de următoarele componente: abilitatea de a desena, fixarea rapidă și precisă a imaginii vizuale a obiectelor, conservarea imaginii vizuale pe o durată mare. Corelația nesemnificativă dintre aptitudinea muzicală și pentru arta grafică și inteligență nu înseamnă că pentru a obține reușita în aceste domenii nu contează deloc nivelul intelectual sau că inteligența ridicată asigură automat creativitatea muzicală și artistică. Creativitatea este influențată preponderent de flexibilitatea, fluenta și originalitatea gândirii, calități specifice gândirii creatoare divergente. Dar fiecărui tip de creație (științifică, tehnică, artistică) îi corespunde un anumit tip de inteligență, din cele amintite anterior în modelul lui J. P. Guilford.

Aptitudinile creatorului delimitează latura psihologică a creativității, iar atitudinile dimensiunea ei culturală.

VIII. FORMELE CREATIVITĂȚII

Un alt capitol al cursului se referă la formele creativității, care pot fi diferențiate pornind de la următoarele criterii: aspectul (procesul) creator, după care putem distinge creativitatea individuală de cea colectivă (de grup); domeniul în care se manifestă creativitatea, prin care putem diferenția creativitatea tehnică și științifică de cea artistică.

1. CREATIVITATEA INDIVIDUALĂ ȘI CEA DE GRUP (COLECTIVĂ) sunt forme ale creativității ce nu pot fi separate total, întrucât în orice colectiv creator este implicat și potențialul creator al fiecărui individ creator. Mihaela Roco distinge grupul creativ (ca modalitate de stimulare a creativității, fiind organizat după principii specifice creației) de grupul creator (microcolectivitatea reală care prin rezultatele activității dovedesc că sunt înalt creatoare). Conform aceleiași autoare, cea mai nimerită perspectivă de abordare a creativității de grup este cea sistemică:

– planul individual (aptitudinile și atitudinile, pregătirea profesională a fiecărui membru);

– planul interacțional (ce include componenta profesională – relațiile ce se stabilesc între membrii grupului pentru îndeplinirea sarcinilor profesionale și componenta interpersonală – comportamentele indivizilor în cadrul grupului);

– planul organizațional (structura, mărimea, funcțiile colectivului, personalitatea liderului).

În cadrul grupului există anumiți factori care determină creativitatea colectivă, și anume:

a. sarcina ce poate fi rezolvată în grup trebuie să îndeplinească următoarele condiții: să fie riguros formulată; să aibă mai multe soluții de rezolvare; să poată fi împărțită în mai multe componente; să se poată delimita contribuția fiecărui individ, dar și a grupului; să existe posibilitatea modificării parametrilor sarcinii; să permită corelații între performanțele individuale și cele colective;

b. componența grupului sau raportul omogenitate-eterogenitate a diverselor calități ale indivizilor grupului; omogenitatea (aptitudinală și motivațională) este stimulativă atunci când contează atmosfera grupului pentru rezolvarea sarcinii, iar eterogenitatea (însușiri de personalitate, atitudini, stiluri cognitive, pregătire, experiența profesională) este recomandată în condițiile în care se folosesc mai multe resurse.

c. aspectele psihosociale exprimă rezultatul dinamicii grupului, care exprimă trăsăturile, personalitatea grupului, numită de R. B. Cattell *syntalitate*, și de K. Lewin – *atmosferă*. Formarea, stabilitatea și eficacitatea grupului depind în mare măsură de relațiile interpersonale ce se stabilesc în cadrul grupului. Un grup creativ ar trebui să aibă următoarele trăsături (M. Roco): un nivel ridicat al intercunoașterii, un nivel ridicat al simpatiei, profunzimea și stabilitatea preferințelor.

d. organizarea și funcționarea grupului influențează nivelul creativității prin următoarele elemente: persoana (să dispună de energie, pasiune, participare benevolă, atracție față de grup, încredere în forțele proprii, nonconformism, capacitatea de asumare a riscului); grupul (persoanele să fie reprezentanți din profesii diferite, între persoane să existe relații amiabile); problema (alegerea și prezentarea corespunzătoare a problemei ce trebuie rezolvată, neincluderea unor experți în grup); mărimea grupului (numărul optim este de 12 persoane, cu unele diferențe, în industrie – 10 persoane, în școală – 4 persoane); sistemul de apreciere (să fie omogen ca formă și conținut pentru toți membrii, dar în același timp obiectiv); antrenarea grupului creativ (după principiul *brainstorming*-ului, sau al sinecticii).

e. personalitatea conducătorului de grup: stilul de conducere democratic este cel mai potrivit pentru stimularea potențialului creator, stil caracterizat prin următoarele: luarea deciziilor se face în comun, la rezolvarea sarcinilor participă toți membrii, repartizarea se face prin raportare la interesele și pregătirea membrilor, implicarea șefului în muncă se face în mod direct, sistemul de apreciere este obiectiv.

Creativitatea individuală și cea de grup sunt eficiente în funcție de anumite contexte: pentru creativitatea orientată, atât cea individuală, cât și cea de grup pot fi la fel de eficiente, iar în creativitatea constructivă, mai potrivită este creativitatea de grup.

2. CREATIVITATEA ȘTIINȚIFICĂ ȘI TEHNICĂ. Principalele elemente care diferențiază aceste forme ale creativității sunt:

- contribuția interiorității și a exteriorității în procesul creației: în creativitatea artistică se exprimă mai mult fondul psihologic al creatorului, iar în cea științifică mai ales mediul investigat;

- tipul de informație vehiculată: cea figurală este folosită în artă, cea simbolică în știință, literatură, cea comportamentală în medicină, literatură, artă;

- criteriile de validare a produselor create: în creativitatea științifică, criteriul folosit este cel al adevărului, în creativitatea tehnică, cel al eficienței și în cea artistică, cel estetic;

- personalitatea creatoare: inteligența are un aport mai mare în creativitatea științifică și mai puțin în cea artistică; în cazul aptitudinilor situația este inversă;

- atitudinile: sunt diferite de la un domeniu la altul, în funcție de tipul de creativitate respectivă.

Creativitatea științifică și cea tehnică pot fi și ele diferențiate prin: faza de preparare are o mai mare întindere în știință, aptitudinile speciale solicitate (în creativitatea științifică – aptitudinea verbală și spațială, în creativitatea tehnică – aptitudinea senzorio-motorie și perceptiv-spațială). În acest sens, Solomon Marcus apreciază că obiectul este cel ce diferențiază știința de tehnică, în știință fiind abordate legile generale ale fenomenelor, iar în tehnică se elaborează instrumentele și modalitățile de valorificare a acestor legi.

Se apreciază că aceste forme ale creativității se cristalizează cu adevărat în adolescență, dar pot fi observate unele indicii în acest sens, încă de la vârsta preșcolară.

3. CREATIVITATEA ARTISTICĂ poate fi circumscrisă prin calitățile: pot fi folosite mai multe tipuri de informații din cele menționate în modelul lui J. P. Guilford (figurală, semantică, simbolică, comportamentală); coeficientul de inteligență trebuie să fie de minim 95-100, dar o importanță aparte o au aptitudinile specifice; factorii motivaționali, afectivi, caracteriali ai personalității creatoare. Tipurile pe care le putem distinge în cadrul creativității artistice sunt:

- creativitatea literară; calitățile pe care le întâlnim la creatori: gândirea simbolică, memoria auditivă și vizuală, imaginație bogată, flexibilitatea asociațiilor verbale, originalitatea figurilor de stil, capacitatea empatică, simț estetic, perseverență, interese față de valorile autentice ale culturii;

– creativitatea muzicală; creatorul din această categorie poate prezenta cea mai puternică precocitate a aptitudinilor, discriminarea înălțimilor, intensității și duratei sunetelor muzicale, simțul ritmului, memoria tonală, forță și elasticitate manuală, memorie auditivă, profunzime în trăiri;

– creativitatea din artele plastice (grafică, pictură, sculptură) presupune existența abilităților: spirit de observație, acuitate vizuală, simțul luminii și al culorii, simțul proporției și al ritmului, al formei și volumului, dexteritate manuală, bună coordonare a văzului și auzului;

– creativitatea scenică presupune o îmbinare între arta cuvântului și pantomimă și are trei dimensiuni majore: cognitivă, afectivă, expresivă; calitățile necesare sunt: o bogată cultură generală și de specialitate, dicție, expresivitate în limbajul verbal și gestual, capacitate de autoinducere și exprimare a emoțiilor.

IX. SUPRADOTAREA

Ultima parte a cursului se ocupă de relația ce există între fenomenul supradotării, ca manifestare umană cu multiple fațete, având ca element dominant performanțele excepționale, și creativitate. Supradotarea a fost definită prin mai multe modalități și anume: obiectivă (prin raportare la rezultatul obținut la un test de inteligență); descriptivă (cu referire la obținerea unei performanțe); comparativă (prin compararea trăsăturilor unui copil supradotat cu cele ale unuia de nivel mediu). În primii ani de viață indicatorii unui copil supradotat sunt următorii: activism, receptivitate superioară, precocitatea vorbirii, bogăția vocabularului, spirit interogativ, memorie bună, imaginație bogată. Diferențe semnificative între copiii supradotați și ceilalți au fost constatate la următoarele niveluri: intelectual (memorie remarcabilă, dominante în privința aptitudinilor speciale), afectiv (echilibrul emoțional, nivele scăzute ale timidității, depresiei și anxietății), caracterial (încredere în sine, inițiativă, perseverență, nonconformism, preferința pentru complexitate), interesele (diversificate și fluctuante, colecționează diverse obiecte, construiește aparate), relațiile interpersonale (fiind mai optimiști, mai toleranți, mai cooperanți cu ceilalți). Organizarea și instituționalizarea educației acestor elevi au fost orientate în următoarele direcții: constituirea unor școli distincte pentru aceștia, organizarea unor activități în afara orelor de curs, clasele speciale sau obiectele facultative.

Creativitatea este considerată o condiție a supradotării intelectuale sau talentului, întrucât copiii superior înzestrați sunt capabili de idei, produse noi, acest lucru implicând corelația dintre creativitate și abilitățile mentale superioare. Inteligența completează creativitatea, iar prin produsele originale, exprimă nivelul valoros de manifestare a intelectului. Întrucât,

procesul creativității presupune independența și divergența gândirii, non-conformismul, comportamente productive ne uzuale, persoanele înalt creative vor avea mai multe probleme adaptative, lucru care se întâmplă și în cazul copiilor supradotați. Deși s-a constatat că între creativitate și inteligență nu există o corelație foarte ridicată, trebuie menționat faptul că nu pot fi înalt creativi acei indivizi cu un nivel intelectual redus.

X. IMPORTANȚA CLIMATULUI PENTRU DEZVOLTAREA POTENȚIALULUI CREATOR

Cursul se încheie cu aspecte referitoare la importanța climatului pentru dezvoltarea potențialului creator. Astfel, în primul rând este prezentată influența climatului asupra formării și afirmării creativității (importanța familiei, prin încurajarea independenței intelectuale, crearea unor situații care să favorizeze dezvoltarea intereselor și aptitudinilor pentru diferite domenii de activitate; profesorii pot influența, de asemenea, prin încurajarea elevilor să pună întrebări, să fie activi prin operare cu idei și obiecte, să discute și să dezbate, să critice constructiv), influența climatului asupra performanțelor creatoare (Constantin Cojocaru amintește următoarele strategii pentru apariția și valorificarea ideilor creatoare dintr-o unitate productivă: antrenarea persoanelor cu performanțe creatoare în echipe de creativitate; depistarea ideilor creatoare la întregul personal al organizației); influența condițiilor social-istorice (condițiile social-istorice și cele cultural-științifice se constituie în bază pentru dezvoltarea și apariția marilor creații în știință, tehnică și artă, dar nu trebuie ignorate aspectele individual-psihologice, fiecare savant având o evoluție proprie; după cum spune G. Gordon, descoperirea are un caracter personal, dar nu putem omite faptul că procesul creator, ca proces individual se desfășoară într-un mediu organizațional și social și este direct influențat de acest mediu.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Guilford, J. P., *The Nature of Human Intelligence*, Mc Graw Hill Book Company, 1967, p. 46-49, 138-170;
2. Landau, Erika, *Psihologia creativității*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1979, p. 35– 58, 86 – 89;
3. Munteanu, Ana, *Incursiuni în creatologie*, Editura Augusta, Timișoara, 1994, p. 45-54, 56-67, 69-133, 138-216;
4. Roco, Mihaela, *Creativitatea individuală și de grup*, Editura Academiei, București, 1979, p. 11-32;
5. Roco, Mihaela, *Creativitate și inteligență emoțională*, Editura Polirom, București, 2001, p. 19-36, 109, 110.
6. Popescu, Gabriela, *Psihologia creativității*, Editura Fundației României de Măine, București, 2004.